

MAGYAR
TUDOMÁNY
ÜNNEPE
2014

Múltbeli tapasztalatok, jelenkori feladatok

*Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
oktatóinak tanulmányaiból*

EGER, 2015

MAGYAR TUDOMÁNY ÜNNEPE 2014

Múltbeli tapasztalatok, jelenkori feladatok

Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
oktatóinak tanulmányaiból

Eszterházy Károly Főiskola
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

MAGYAR TUDOMÁNY ÜNNEPE 2014

Múltbeli tapasztalatok, jelenkori feladatok
Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
oktatóinak tanulmányaiból

Szerkesztette:

Csáfor Hajnalka

Líceum Kiadó
Eger, 2015

Lektorálták:

Papanek Gábor

Novotny Ádám

ISBN 978-615-5509-27-8

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Grebely Gergely
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Nyomdai előkészítés, borítóterv: Szutor Zsolt

Megjelent: 2015-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalom

SZLÁVIK JÁNOS	
Mi is az a „fenntarthatóság”, és mit is akarunk fenntartani?	7
CSÁFOR HAJNALKA	
Fenntartható gazdálkodás – Feledhető teória vagy megvalósítható rendszer?	
Recenzió Szlávik János könyvéről	15
MOLNÁR CSILLA	
Kihívások és lehetőségek a turisztikai szolgáltatások marketingjében	
különös tekintettel az egészségturizmusra	21
PALLÁS EDITH – DÁVID LÓRÁNT	
Minőségbiztosítási rendszer lehetőségei a borturizmusban	
A Franken borvidék példája – esettanulmány	37
TIBOR KOVÁCS – GÁBOR PAPANÉK – ZSUZSANNA PAPANÉK	
Development possibilities of Central-European tourism industry	51
FERENC MEZŐ – ZOLTÁN DOROGI	
Effects of regional development surroundings of Lake Tisza	65
CSORBA LÁSZLÓ	
A gazdasági verseny	73
KATONÁNÉ ERDÉLYI EDIT	
Tizenöt év a vállalati információs rendszerek oktatásában	
(tapasztalatok és lehetséges utak)	95
CSUGÁNY JULIANNA, H. KACSÓ ERZSÉBET, KÁDEK ISTVÁN, TÁNCZOS TAMÁS	
A gazdálkodói kultúra fejlesztésére irányuló törekvések	
az Eszterházy Károly Főiskola gazdasági képzéseiben	105
JUHÁSZ ISTVÁN	
Közgazdászstanár szakos hallgatók személyiségprofilja	
az Eszterházy Károly Főiskolán	125
BARNA BÉLA	
Az Eger című lap és szerkesztői 1863–1893 között	
(1863. július 2. – 1893. szeptember 26.)	135

1 | Mi is az a „fenntarthatóság”, és mit is akarunk fenntartani?

SZLÁVIK JÁNOS

ABSZTRAKT

A globális szinttől a helyi szintig kidolgozott fejlesztési programoknak szerves része a fenntartható fejlődési célok megfogalmazása. A fenntartható fejlődés, fenntarthatóság értelmezése igen sokféle. A tanulmány első része a fogalomértelemezés néhány kérdését írja le. A második részben a fenntarthatóság fontos dimenziójának, az ökológiai rendszernek a gazdasági méréséről lesz szó. Több jeles gondolkodó (többnyire ökológus) elutasító álláspontját ismertetem. A cikk végén azonban környezetgazdászként amellet érvelek, hogy talán még is van értelme a gazdasági értékelésnek.

Kulcsszavak: fenntartható fejlődés, fenntarthatóság, ökológiai kapacitás, természeti tőke értékelés

1. A „FENNTARTHATÓSÁG” DIMENZIÓJÁRÓL

Több mint 30 éve annak, hogy 1984-ben az ENSZ Közgyűlésének állásfoglalása alapján létrejött a Környezet és Fejlődés Világbizottság (Comission on Environment and Development). A bizottság Genfben kezdte el munkáját, 1987 februárjában, Tokióban fogadta el a jelentést „Our Common Future” (Közös Jövőnk) címmel.

A „Közös Jövőnk” jelentés fő üzenete a „fenntartható fejlődés” (Sustainable Development) koncepciójának globális elfogadására és alkalmazására irányult. A bizottság igen sokat idézett definíciója helyett a Világ Tudományos Akadémiáinak Nyilatkozatában szereplő definíciót idézem, amely lényegét tekintve teljesen összhangban van a bizottság definíciójával. E szerint „[a] fenntarthatóság az emberiség jelen szükségleteinek kielégítése, a környezeti és természeti erőforrások jövő generációi számára történő megőrzésével együtt” (idézi Gyulai I. 2012. 6. o.).

Megjegyzendő, hogy a fenntartható fejlődés (Sustainable Development) helyett az idézett definíció már „fenntarthatóságról” (Sustainability) szól. Az eredeti definíció kapcsán ugyanis az első nagy vita a „fejlődés” (Development) tartalmáról bontakozott ki. Az eléggé

egyértelmű a fenntarthatóság kérdéseivel foglalkozó tudósok, szakértők és aktivisták között, hogy a fejlődés nem azonos a növekedéssel. Amint azt Herman Daly egy nagy hatást kiváltó tanulmányában megfogalmazza, a fenntartható növekedés a földi világban egy fenntartatlan teória. (Daly H. 2001)

A tudósokkal ellentétben azonban a politikai és gazdasági döntéshozók előszeretettel beszélnek fenntartható növekedésről, aminek az esetek többségében semmi köze a fenntarthatósághoz. Megjegyzem, hogy létezik olyan fajta növekedés, amely szinkronban van a fenntarthatósággal (pl. nem nő az ökológiai lábnyom). Ez azonban egyáltalán nem azonos a tartós GDP-növekedéssel.

A fogalom a fenntartható **természeti, társadalmi és gazdasági** fejlődést egységben kezeli. A fogalommal és a definícióval kapcsolatos vitáról Gyulai Iván a következőket írja: „A fenntartható fejlődés egy fogalom, amelynek meghatározását az ENSZ Környezet és Fejlődés Bizottságának elnöke, Gro Harlem Brundtland vetette papírra. Az üzenet világos, úgy kell ma élnünk, hogy holnap is élhessünk. A fejlődés, fenntarthatóság, fenntartható stb. szavaink jelentéstartalmáról pedig vég nélkül vitatkozhatunk, aminek nem kell, hogy kihatása legyen az eredeti fogalomra...”

A fenntartható fejlődés tehát egy viszonyrendszer (kultúra). Ennek a viszonyrendszernek a környezet és társadalom egésze által szabta mérték szerint kell megvalósulnia. A fenntartható társadalom, mint végső cél nem elérhető, mivel a környezet – a természeti és társadalmi környezet egyaránt – állandó változásban van. A változáshoz pedig állandóan alkalmazkodni kell. Erre akkor van a legnagyobb esély, ha felismerjük a rendszerek működési, elveit és azokkal megegyező és nem ellentétes módon viselkedünk.” (Gyulai I. 2012, 7. o.)

Egyetértve a szerzővel, való igaz, hogy egy ponton túl már nem érdemes a fogalomértelmezésekről vég nélküli vitákat folytatni, mert oda juthatunk, és sokan jutnak is el, hogy a mindenki által elfogadható definíció hiánya miatt a fenntarthatóság fogalmát, célját, erkölcsi üzenetét vonják kétségbe.

Az anyagi és energetikai fenntarthatóság eléréséhez a gazdaság anyagátalakító teljesítményének **Herman Daly** szerint a következő három feltételt kell teljesítenie:

- a megújuló erőforrások felhasználási üteme nem haladhatja meg azok regenerálódási ütemét,
- a nem megújuló erőforrások felhasználási üteme nem haladhatja meg a fenntartható megújuló helyettesítők megújulási ütemét,
- a szennyezőanyag kibocsátásának üteme nem haladhatja meg a környezet asszimilatív kapacitását.

Az előbb megfogalmazott Daly-féle hármas feltételen túl **H. Opschoor kitér az időtényezőre** is, amikor negyedik feltételként megfogalmazza:

- az emberi beavatkozás időtényezőjének egyensúlyban kell lennie a természeti folyamatok időtényezőjével: a hulladékok lebomlásával vagy a megújuló nyersanyagok és ökoszisztémák regenerációs ütemével. (Szlávik J. *Fenntartható gazdálkodás* 2013, 20–21. o.)

Nem lesz könnyű megtalálni a fenntarthatóság felé vezető utat. Ma sok tekintetben valóban messze vagyunk tőle.

A helyzet jellemzésére Tom Tietenbergtől idézzük az alábbi szellemes történetet:

„Hasonló helyzetben vagyunk, mint a Maine államban a történetek ismert szereplője, a teljesen összezavarodott turista. Szép, őszi színekben pompázó fákat lát, ezért letér a jól kitáblázott főútról egy kevésbé forgalmas vidéki útra. Miután egy órán át vezet, elbizonytalanodik, hogy egyáltalán jó irányba halad-e. Meglát egy helybéli, aki éppen a kerítést javítja, és lehúzódik az út szélére, hogy útbaigazítást kérjen. Miután elmondja, hová szeretne eljutni, a férfi a fejét rázza, és helyi tájszólásban közli: Ha én arra mönnék, biztos nem innét indúnék!” (T. Tietenberg, 2003)

Persze mindenki csak „innen” vagyis onnan indulhat el, ahol van, és nemhogy GPS-ünk, de még térképünk sincs.

Mivel a fenntarthatóság irányába nincsenek pontosan kijelölt utak, próbálkozni kell. Egy okos mondás szerint, ha nem vagy biztos az irányban, de mégis lépned kell, akkor kicsit lépj.

Nincsenek kitörési pontok a fenntarthatóság irányába, de vannak kimozdulási irányok, amelyekkel próbálkozni kell. Vannak olyan gazdasági döntések, amelyek a mai körülmények közt is megvalósíthatóak, profitot is hoznak, jólétet is növelnek, és a fenntarthatóságot szolgálják.

Ezeket keressük könyvünkben, remélve, hogy az általunk feltárt irányok, módok, értékelési módszerek nemcsak egyetemi hallgatóknak, tudományos kutatóknak, hanem a gazdaság szereplőinek is hasznosíthatók lesznek.

Az előbbiekből is láthatjuk, hogy a címben feltett kérdés első felére se könnyű válaszolni, miszerint „**mi is az a fenntarthatóság?**”

A kérdés másik fele sem könnyebb. **Mit is akarunk fenntartani?** Persze a rövid válasz az lehet, hogy az emberi civilizációt akarjuk fenntartani. Ezért is komplex fogalom (ökológiai, társadalmi, gazdasági) a fenntarthatóság. (E komplex rendszerbe illesztve fejtem ki gondolataimat a 2013-ban megjelent Fenntartható gazdálkodás című könyvemben)

2. A TERMÉSZETI TŐKE ÉRTÉKEKLÉSÉRŐL SZÓLÓ VITA ÉS A FENNTARTHATÓSÁG

Az ökológia közgazdaságtan képviselőinek véleménye megoszlik a természeti javak és szolgáltatásaik gazdasági értékelhetőségét, a természet piacositását tekintve. A gazdasági értékelés elutasítói a természet holisztikus jellegével érvelnek. (A világmindenség olyan egységes egész, amely nem egyszerű összessége, hanem kölcsönösen egymásra ható rendszere az alkotó részeknek. **Lavelock** a *Gaia* című könyvében a földi bioszférát mint egy szervesen együtt élő rendszert írja le.)

A közgazdászok többsége azonban elutasítja a holizmust, mert az aláássa azt az elemzéseiket megkönnyítő feltételezést, hogy a világ jól definiálható atomisztikus ágensek atomisztikus tárgyakkal összefüggő cselekedeteinek összessége. A környezeti javak és szolgáltatások esetében ez nem működik. Sok környezeti jószág és szolgáltatás értéke abból ered, hogy megőrizzük őket meglévő funkcionális viszonyrendszerünkben. Ráadásul a környezeti javak és szolgáltatások nem oszthatók különálló egységekre.

Schumacher nagyon bizalmatlan a természet gazdasági értékelésével kapcsolatban, kijelenti, hogy ha árat adunk a természeti javaknak, eláruljuk a természetet. Ennek a vállalkozásnak (mármint a természet piaci értékelésének) mégsem logikai képtelensége a legnagyobb hibája: ennél is rosszabb és a civilizációra nézve pusztítóbb hatású, hogy mindennek ára van, vagy más szóval, hogy a pénz minden érték között a legnagyobbik. (*Schumacher*, 1991, 45. o.)

A környezeti tényezők nem kis része még napjainkban is **szabad** vagy „**quasi**”**szabad javakként** jelenik meg a gazdálkodási folyamatokban, illetve **közjavak** formájában van jelen. Közgazdasági értelemben az a „szabad jószág” (Free good), amelynek kínálata legalább akkora, mint a nulla árhoz tartozó kereslet. Ez azt jelenti, hogy a szabad javaknak nulla az áruk, vagyis nincs áruk. Ebből adódóan esetükben nem értelmezhető a „lehetőség vagy használdozat költség” (Opportunity cost), amely a közgazdaságtan egyik alapvető fogalma. Egy áru „használdozat költsége” az elszalasztott alternatíva értékét jelenti, azonban a szabad javak ára nulla, és hozzájutásuk semmiféle anyagi áldozatot nem jelent, nincsenek elszalasztott, feláldozott alternatívák elfogyasztásukkor. Ebből adódóan a gazdaság számára ezek a többnyire természeti javak értéktelennek tűnnek, és a gazdasági logika szerint végtelenségig lehet őket fogyasztani, a végtelenségig lehet velük pazarolni.

A gazdasági és politikai döntéshozók azonban nem ritkán visszaélnak ezzel az értékeléssel. Amennyiben a természettudósok beadják a derekukat, és meghatároznak egy-egy

számot, abból a gazdasági szakemberek gyakran olyan számításokat végeznek, amelyek eredménye már beszélő viszonyban sincsenek az ökológusok szándékával.

R. B. Norgaard egy nagy hatást kiváltó tanulmányában (*Norgaard*, 2010) kételyeit írja le az „ökoszisztéma szolgáltatások” eredeti megfogalmazásának elferdítésével kapcsolatban. Kifejező a tanulmány alcíme is: Hogyan vált egy szemléletes metafora a lényeg elhomályosítójává?

A metafora a következőképpen került megfogalmazásra: „A természetre úgy is tekinthetünk, mint egy meghatározott méretű tőkeállományra, amely az ökoszisztéma szolgáltatások korlátozott áramát tudja csak fenntartani.” (*Norgaard*, 61. o.)

Ez a metafora az ökológiai közgazdászok részéről azért került megfogalmazásra, hogy feltárja a gazdaság „mindenhatóságát” hirdető uralkodó közgazdasági nézetekkel szemben az emberiség valódi viszonyát a természettel, kifejezve vele a környezeti fenntarthatóság lényegét.

A fenti metafora azonban a Millenniumi Ökoszisztéma Felmérés (Millennium Ecosystem Assessment 2003–2005) központi keretrendszerévé vált. Az ökológusokkal szemben pedig elvárás lett, hogy a korábbiaknál pontosabb elméleti és gyakorlati eljárást adjanak arról, hogy a természeti tőke miként biztosítja az ökoszisztéma szolgáltatások áramát.

A fő gond azonban az, hogy az ökoszisztéma egy nagyon összetett komplex rendszer, amely nem illeszthető be egy vagy akár néhány tényezőként a világgazdasági modellekbe.

Ugyanakkor amint azt Norgaard megállapítja „[a]z ökológia tudománya jelen pillanatban nem rendelkezik olyan előrejelző képességgel, amellyel meg lehetne határozni, hogy mikor tekinthető fenntarthatónak egy-egy ökológiai szolgáltatás használata.” (*Norgaard*, 64. o.)

Ennek gyakorlati illusztrálásra leírja, hogy a Millenniumi Ökoszisztéma Felmérés készítői gyakran olyan esetet sem tudnak dokumentálni, amikor az ökológusok között egyetértés lett volna abban, hogy egy populáció mikor fog összeomlani, vagy hogy egy ökológiai rendszer mikor lép át egy meghatározott állapotából egy másikba.

Amint azt az előbbiekben kiemeltük, a gazdaság szereplőit döntéseikben a „lehetőség vagy használdozat-költség” motiválja. Amikor egy gazdasági döntést hoznak, azt bizonyos haszonszerzés, profitnövelés reményében teszik. Azt vizsgálják, hogy döntésük során hogyan viszonyul egymáshoz a feláldozott (beruházások esetén befektetett) haszon és a nyert haszon. Döntésüket azon a ponton hozzák meg, ahol a feláldozott haszon és a nyert haszon találkozik. (Ez a minimum pont, hiszen a cél az, hogy a nyert haszon nagyobb legyen, mint a feláldozott.) Három okot soroltunk fel annak bizonyítására, hogy gazdasági mérlegelésük során a piac torzítja a valóságot, és lehetséges, hogy egyéni döntésük eredményeként ugyan haszon-növekményhez, profithoz jutnak, de közben a társadalomnak okozott pluszköltségek, károk nagyobbak a nyert haszonnál, ily módon, ellentétben A. Smith állításával, a piaci folyamatok eredménye nem a közjó lesz, hanem sokkal inkább a közrossz. Kerekes Sándor egy cikkében a környezetértékeléssel kapcsolatban a következőket írja: „A társadalmi elvárások erősségeinek monetáris formában történő kifejezése lehetővé teszi számunkra, hogy a természetet mint tőkét értékeljük, és ezzel kifejezésre juttassuk a természetvédelem jelentőségét. A természet pénzbeli értékelése azért is fontos, mert ha elég nagy értékről van szó, az a politikusok és más döntéshozók számára, akik tonnákhoz és forint milliárdokhoz szoktak, érzékelhetővé és világossá teszi a probléma jelentőségét. A pénzbeli értékelés azért is kíváncsú, mert ezáltal lehetővé válik a más alternatívákkal való összehasonlítás.” (Kerekes, 2009, 105. o.)

Nekünk is az a törekvésünk, hogy a környezetértékeléssel az ökológusok és a közgazdászok közötti párbeszéd a fenntarthatóság irányába mutasson, és ne legyen teljesen igaz az a mondás, miszerint: egy ökológus mindennek tudja az értékét, de semminek nem tudja az árát, ugyanakkor egy közgazdász mindennek tudja az árát, de semminek sem tudja az értékét. Alapvető problémát okoz az, hogy a gazdaság szereplői piaci döntéseiknél a természetnek csupán egy leszűkített és nem a teljes gazdasági értékével számolnak.

A fenntartható fejlődés értelmezése során itt is fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a fenntarthatóság erős értelmezése szerint hosszútávon nem fenntartható az a fejlődés, amely nem számol a természeti tőke korlátaival, és az ember által alkotott tőkével kívánja helyettesíteni az elhasznált természeti javakat. Teszi ezt ráadásul úgy, hogy az értékelés során a gaz-

daság tőkejavait felül-, a természeti tőkejavakat pedig alulértékeli. A **természeti** tőkejavakat legalább két részre oszthatjuk. Vannak egyrészt a kevésbé veszélyeztetett természeti tőkerészek, másrészt a kritikus természeti tőkerészek. A fenntartható fejlődés követelményeinek megfelelően, ha a jövő generációk jólétét nem akarjuk csonkítani, akkor nekik legalább annyi gazdasági lehetőséggel kell majd rendelkezniük, mint a jelen generációknak.

A tőkeeszközök portfólióját ezért úgy kell gondozni, hogy a potenciál megőrződjön. A három tőkeállomány (gazdasági, nem veszélyeztetett természeti, veszélyeztetett természeti tőke) bizonyos határokon belül helyettesíthetők egymással. A helyettesíthetőség mértéke nagyrészt természettudományi kérdés, de fontos szerepet játszik a technikai fejlődés és gazdasági-politikai szempontok is. A fenntarthatóságot szolgáló döntések meghozatalakor fontos az elővigyázatosság elvének érvényesítése és a kockázatkerülő stratégia, továbbá a három tőkerész reális értékelése. Az értékelés különösen problematikus a veszélyeztetett-kritikus természeti tőke esetében.

Amennyiben a különböző tőkét értékeljük, lehetőségünk adódik, hogy maximalizáljuk a tőke felhasználásának hatékonyságát oly módon, hogy kielégítsük a generációk közötti egyenlőséget. A természeti erőforrások **értékösszetevőinek** ismertetésekor, a teljes gazdasági érték elemzésekor nagymértékben támaszkodtunk **Kerry Turner**nek a vizes élőhelyek értékelésével kapcsolatos elemzéseire. Részben tettük ezt azért, mert e területek (**wetland**) azok, amelyek a biodiverzitás szempontjából különösen gazdagok és a gazdaság által különösen veszélyeztetettek. Ráirányította figyelmünket e területek fontosságára több magyar példa is, mindenekelőtt a Szigetköz veszélyeztető vízi erőmű és a Tisza, illetve a Tisza-tó veszélyeztetése a ciánszennyezés által.

Utóbbi esetben nagyon találóan fogalmazott egy interjúban a nemzetközi hírű tudós, **Balogh János** ökológus, aki a **Tisza-tóhoz** hasonló vizes területeket a folyók anyaméhének nevezte. A vizes területek leromlásának veszélyét növeli e térségek „nyílt rendszer” jellege. Ebből következően a vízgyűjtő terület egészére kiterjedő gazdálkodásvizsgálat szükséges ahhoz, hogy az értékek teljes skálája becsülhető legyen. (Akkor, amikor egy-egy vízgyűjtő több országot érint, maga az értékelés sem csupán értékelésméleti-módszertani problémákat vet fel, hanem gyakorta politikai konfliktusokkal is jár.)

Abban az esetben, ha nem megfelelően értékelt, egy nagy értékű természeti terület a megóvás helyett épp ellenkezőleg a tönkretételt, az adott érték felszámolását ösztönzi.

A következő néhány példa jól mutatja a gazdasági-politikai ellenérdekeltséget. A spanyol vízügyi törvény (1985-ig volt érvényben) a lagúnákat és sekélyvízi élőhelyeket egészségtelen területeknek nyilvánította. Adókedvezményekkel és egyéb ösztönzőkkel serkentették az ilyen területek lecsapolását és termővé tételét. Az Egyesült Királyságban, Franciaországban és Hollandiában található más mocsarak is jelentős veszteségeket szenvedtek az intenzív árgazdálkodásra való áttérés következtében. Az áttérést a farmereknek nyújtott szubvenciókkal, árgaranciákkal, adókedvezményekkel ösztönözték. Franciaországban pl. a lecsapolás költségeit 10–60% mértékben mindig közös alapokból fedezték. A nedves területek megőrzése ellen hatott az Európai Gazdasági Közösség, illetve az Európai Unió Közös Mezőgazdasági Politikája is. A gabonafélék intervenciók ára gyakran a világpiaci árak fölött volt. Ennek az lett a hatása, hogy a farmerek számára a mélyföldi nedves legelők szántófölddé alakítása rendkívül kedvező befektetés lett. Hasonló folyamatok Magyarországon is megfigyelhetők voltak, így pl. nagyon támogatott, esetenként hősi tettnek számított a vizes területek, így a Hanság, Kis-Balaton lecsapolása. (Utóbbi újra visszaállítása nem kevés problémát okozott, illetve okoz.) Szélesebb körben hatott az a hosszútávon élő gyakorlat, hogy a mezőgazdasági gazdálkodók az alacsony aranykoronájú földek után támogatást kaptak, így aztán a vízjárta területeket, ösgyepeket is megművelték. Igaz, a földek gyakran a vetőmag értékét sem teremték meg, ámde a támogatás túlkompenzálta ezt a veszteséget.

Mindezen torz gazdasági ösztönzések következtében jelentős értékek pusztultak el, és a természeti tőke mint a fenntartható fejlődés szempontjából meghatározó, a jövő generációk számára fontos jóléti potenciál degradálódott.

A fenti vitához érdekes és hasznos adalék lehet **Konrad Lorenz** alábbi fejtegetése.

„Ma legtöbb civilizált ember városlakó vagy legalább is városban végzi a munkáját. Mindennapi életünkben szinte csak élettelen, főképpen ember alkotta dolgokkal találkozunk. Elfelejtették azonban, hogyan bánjanak mindazzal, ami él, ahol csak érintkezésbe kerülnek ilyenekkel, hihetetlenül rövidlátó módon kezelik, és megsemmisítenek mindent, amiből életünk táplálkozik. Mivel mindaz, amivel nap mint nap bánnak és amit fontosnak tartanak, emberi alkotás, mindent elkészíthetőnek tartanak. Talán sohasem ébrednek tudatára, hogy az elpusztított élőlény többé nem éleszthető fel, vagy ha tudják is, elnyomják magukban a gondolatot. Azt a téves elképzelést, hogy minden előállítható, megerősíti az a rettenetes hatalom, amelynek birtokába az emberiség egy egzakt természettudomány révén jutott. Ezek a tudományok az analitikus matematikán alapulnak, és bárkinek, aki nem hisz nekik, számításokkal bizonyítják helyes voltukat.

Ezeknek az ismeretelméleti tévutaknak gyakorlati szempontból helyrehozhatatlan következményei vannak, amelyek »pozitív módon« hatnak vissza a járvánszerű tébolyra. A valóság (érzékelés) azon torzulása, amelyet a modern városi ember azáltal szenved el, hogy csak élettelen, ember alkotta dolgokkal kerül kapcsolatba, leghevesebb változatában sajnos azokat a hatalmi pozíciókat betöltő embereket támadja meg, akiknek voltaképpen az emberiség üdvének és boldogulásának a felelősségét kellene viselniük. Ami azonban a számukra valóságos, amire hatást fejtenek ki, illetve ami visszahat rájuk, és amire állandóan gondolniuk kell, az a befolyás, a pénz. A pénz rendkívül könnyen kvantifikálható, a pénzzel számolni lehet, a valuták manipulálhatók. Nem csoda, hogy az ökológusokat »nosztalgikus álmodozóknak« tartják, mert arra figyelmeztetnek, hogy a pénz és az arany önmagukban csak szimbólumok, és az olyan életszükségletek, mint a tiszta levegő és víz, igen hamar a világ minden pénzéért sem lesznek megvásárolhatóak.” (K. Lorenz: *Ember voltunk hanyatlása*, 197–199. o.)

A fenti gondolatok és megállapítások nagyon is valóságosak. Nem ritkán írásokban, tudományos vitákban az is felmerül, hogy a természetért őszintén aggódó környezetvédők is „városlakó” módjára gondolkodnak, és alakítják ki zöld stratégiájukat.

Persze az is előfordul, hogy a természetet valóban jól értő kutatók és természetvédők minden „gazdálkodó embert” ki akarnak zárni a természetből. Holott ahogy a természetet tönkreteszi a rövidtávú gazdasági érdek vezérelte tevékenység, ugyanúgy tönkreteszi az embert a természettől elzárt életvitel.

Az előbbiekben alapvetően a fenntarthatóság természeti-gazdasági dimenziójával foglalkozunk.

A fenntartható fejlődés gyakorlati megvalósítása során a valós értékelési gondok a társadalmi-gazdasági dimenzióban is megjelennek. „Hiszen például egyes »héják« állásfoglalásaik kialakításakor nem számolnak azzal, hogy egy »mai« nukleáris háború után »holnap« nem lenne élet. De az »északi« és »déli« népek életszínvonal-különbségeinek rohamos növekedésével és a »déli« északi irányú migrációjának tömegessé válásával a témakörben illetékeseknek a jelenleginél jóval nagyobb súllyal kellene figyelembe venniük a több évezred alatt kialakult emberi kultúra értékét is.”

Dr. Papanek Gábor lektori kiegészítése.

KONKLÚZIÓ

A most bemutatott cikk konklúziója az, hogy a fenntarthatóság definíció vitái helyett cselekednünk kell, és a természeti értékek valós értékükön történő bevonása a gazdasági értékelésbe egyaránt fontos kérdés. Amennyiben ugyanis a természeti tőkét végtelen nagysággal jelöljük, azt a gazdasági kalkulátorok ugyanúgy kezelik, mint a nullát.

A fenntarthatóság irányába való elmozduláshoz ugyanúgy sikerrel kell kezelni a döntésekben a fejlesztést és a „nem fejlesztést”, mert a reális fenntarthatósági szempontok szerint bizony nem ritkán megeshet, hogy a „nem fejlesztés” jobban szolgálja a fenntartható valós jövőt, mint a ma nagyon gazdaságosnak tűnő „fejlesztés”.

HIVATKOZÁSOK

DALY, HERMAN E. (2001): Uneconomic growth: in theory, in fact, in history and in relation to globalization. MA, USA, 1999. magyarul: Kovász (1–2)

Gyulai Iván (2012): *A fenntartható fejlődés*. Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, Miskolc

KEREKES SÁNDOR (2009): *A környezetgazdaságtan alapjai*. Aula Kiadó, Budapest

LORENZ, KONRAD (2002): *Ember voltunk hanyatlása*. Cartaphilus Kiadó, Budapest

NORGAARD, RICHARD B. (2011): Ökoszisztéma szolgáltatások – Hogyan vált egy szemléletes metafora a lényeg elhomályosítójává? Kovász XV. évf. (1–4.), 61–93.

SCHUMACHER, E. (1991): *A kicsi szép (Small is Beautiful)*. KJK, Budapest

SZLÁVIK JÁNOS (2013): *Fenntartható gazdálkodás*. Complex Kiadó, Budapest

TIETENBERG, TOM (2003): *Environmental and Natural Resource Economics*. Affission Wesley, New York

2 | Fenntartható gazdálkodás¹ Feledhető teória vagy megvalósítható rendszer? Recenzió Szlávik János könyvéről

CSÁFOR HAJNALKA

Szlávik János professzor *Fenntartható gazdálkodás* című könyve 2013 telén jelent meg a CompLex Kiadó (Wolters Kluwer Kft.) gondozásában. A fenntarthatóság megvalósításának kérdései már hosszú évek óta foglalkoztatják a kutatókat, és nem csak őket, hanem a politikusokat és a döntéshozókat is. Többségük arra keresi a választ, hogy a fenntartható fejlődés elve a gazdasági gyakorlatban is megvalósítható-e. „Nem az teszi a gazdagságot, amit birtokolsz! Ha meg vagy elégedve azzal, amid van, az a gazdagság!” – idézi a szerző Mark Twaint könyvének belső borítóján, amely gondolattal nagyon jól vezeti be a könyv olvasóját szemléletmódjába, amelyen keresztül a fenntartható fejlődés (és nem feltétlenül növekedés) lehetséges módjait és eszközeit mutatja be a közgazdász szemszögéből. Hiánypótló művében azt igyekszik hangsúlyozni, hogy a fenntartható gazdálkodásnak a könyvben vázolt lépései hogyan vezethetnek a fenntarthatóság felé történő átmenethez, és az egyes beavatkozási pontokon történő tudatos döntésekkel hogyan tehetik meg a gazdaság és a társadalom szereplői maguk is azokat a kisebb-nagyobb lépéseket, amelyek a nagy célok elérése felé vezetnek.

Szlávik János professzor a Magyar Tudományos Akadémia doktora, az Eszterházy Károly Főiskola egyetemi tanára, a Gazdaság- és Társadalomtudományi Karon működő Regionális Gazdaságfejlesztési Kutatócsoport vezetője, a Regionális és Környezetgazdaságtan Tanszék munkatársa. 2009 és 2013 között a főiskola Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának dékánja, 2010-től 2013-ig a Gazdaságtudományi Intézet vezetője volt. Ezt megelőzően 21 évig a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen – az általa alapított – Környezetgazdaságtan Tanszéknek a vezetője volt, és amellet, hogy az egyetemen töltött évek alatt dékánhelyettesi és intézetvezetői pozíciókat is ellátott, a Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola is vezette. A szerzőt a fenntarthatóság egyik legkiemelkedőbb hazai képviselőjének tartják. Könyveiből generációk ismerhették meg a környezetgazdaságtan és a környezetmenedzsment tudományát², a környezeti menedzsment közgazdasági eszközeit³, a

¹ Szlávik János: *Fenntartható gazdálkodás*, Wolters Kluwer Complex Kiadó Budapest, 2013, 273 oldal

² Szlávik János: *Környezetgazdaságtan, környezetmenedzsment*, Műegyetemi Kiadó, Budapest, 2000

³ Kerekes Sándor – Szlávik János: *A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei*, KJK Kerszöv Kiadó, Budapest, 2001

fenntartható környezet- és erőforrás-gazdálkodást⁴, vagy éppen a vállalatok társadalmi felelősségvállalását⁵. Egyetemi oktatóként hallgatók ezreinek adta át a fenntartható fejlődés megismeréséhez szükséges ismereteket és a megvalósításhoz nélkülözhetetlen szemléletmódot, továbbá megszámlálhatatlan hazai és külföldi konferencián mutatta be a témához kapcsolódó kutatásainak eredményeit.

A fenntartható fejlődés közgazdasági kérdései Magyarországon először a Budapesti Műszaki Egyetem és a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem környezetgazdaságtan kurzusaiban jelentek meg a rendszerváltás évében, 1989-ben. Az 1992-es riói ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferenciát követő évben pedig már elindultak az első fenntartható fejlődés címmel indított kurzusok is. Az említett felsőoktatási intézmények tanszékeit azóta is a fenntarthatóság két legfontosabb magyarországi iskolájának nevezi a hazai tudományos közvélemény. A rendszerváltás óta eltelt időszak alatt a két fenntarthatósági iskola oktatói és kutatói – önállóan vagy több ízben egymással szoros együttműködésben, közösen – időszakról időszakra tankönyv formába öntik a fenntartható fejlődéshez kapcsolódó legfrissebb szakmai ismereteket, így azok nem csak saját hallgatóikhoz jutnak el, hanem az ország szinte minden felsőoktatási intézményében törzsanyagként voltak és vannak jelen mind a mai napig a környezet-gazdaságtanhoz és a fenntarthatóság közgazdasági kérdéseire kapcsolódó kurzusok tananyagában az alap-, a mester- és a doktori képzések kurzusaiban egyaránt.

Szlávik professzor 273 oldalas könyvének a címe nagyon jól megválasztott és frappáns, utal arra, hogy a fenntartható fejlődés elméleti és gyakorlati kérdéseit a szerző közgazdasági nézőpontból vizsgálja. A nemrégiben kiadott könyvet a téma kutatói, az üzleti szféra képviselői, államigazgatási és önkormányzati szakemberek mellett a felsőoktatásban tanuló hallgatóknak is ajánlja a szerző, aki úgy építette fel a könyv fejezeteit, hogy azok a közgazdász hallgatók és a téma szakértői és kutatói számára is újszerű ismereteket és gondolatokat tartalmaznak, ugyanakkor a nem közgazdász végzettségű érdeklődő olvasóknak is követhetők és érthetők. A szerző mondanivalóját hét fejezetre tagolja:

1. A fenntartható fejlődés mint a természet, társadalom, gazdaság komplex rendszere
2. Átmenet a fenntarthatósághoz
3. A környezet gazdasági értékelése
4. A fenntarthatóság indikátorai
5. A fenntarthatóság és a társadalmi költségek (externáliák)
6. A fenntarthatóság térségi összefüggései
7. A fenntarthatósági átmenethez kapcsolódó gyakorlat esetei

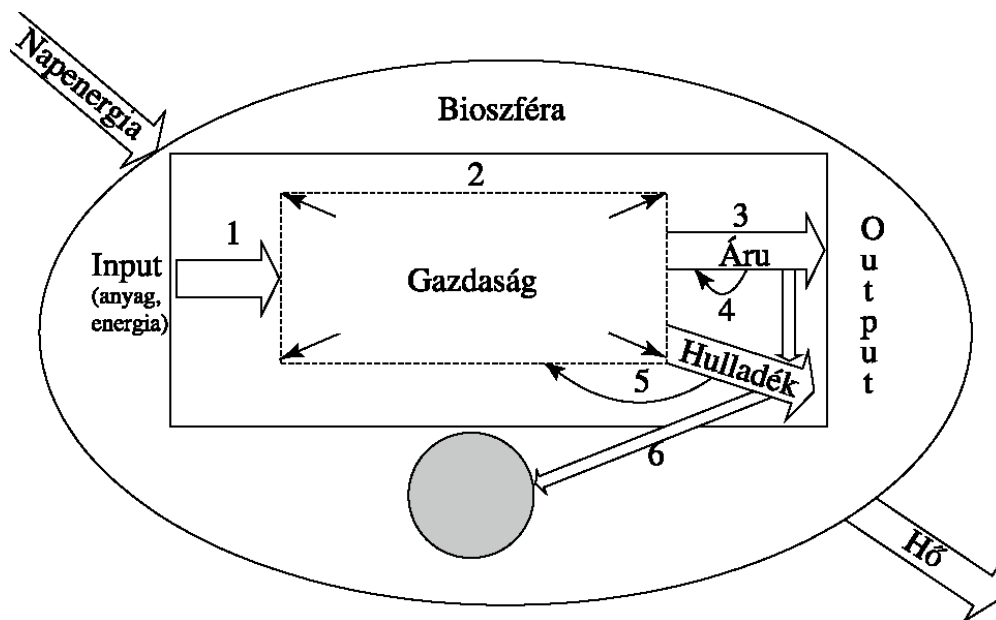
A szerző könyvében a fenntartható gazdálkodást hat lépésben elemzi, amely a könyv egyik legérdekesebb és legértékesebb része. Tapasztalatból mondhatom, hogy a fenntartható fejlődés mindenki által ismert definíciójának⁶ a viszonylagos általánosságát mintegy feloldva és kiegészítve a szerző az olvasó elé tárja azt, hogy a gazdasági és társadalmi tevékenységek során melyek azok a pontok, ahol a fenntarthatóság megvalósításának az érdekében be lehet avatkozni, és azt milyen módszerekkel lehet megtenni. Az, hogy a szerző ezen hat lépést a fenntarthatóság felé való átmenet lépéseinek nevezi, utal arra, hogy a fenntarthatóság megvalósítása hosszú és összetett folyamat, amely olyan lépésekből áll, amelyek mindegyikét minden lehetséges területen megvalósítva mondhatnánk csak ki azt, hogy a fenntartható fejlődés megvalósult. Könyvében ezeket a lépéseket a következő ábrával szemlélteti:

⁴ Szlávik János: Fenntartható környezet- és erőforrás-gazdálkodás, KJK Kerszöv Kiadó, Budapest, 2005

⁵ Szlávik János (szerk.): Vállalatok társadalmi felelősségvállalása, Complex Kiadó Budapest, 2009

⁶ AZ ENSZ Közös jövőnk jelentése (WCED, 1987) alapján: „A fenntartható fejlődés olyan komplex folyamat, amely biztosítani tudja a jelen szükségleteinek kielégítését anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk lehetőségeit saját szükségleteik kielégítésére”

1. sz. ábra: A fenntarthatósági átmenet összetevői

Forrás: Szlávik János, Fenntartható gazdálkodás (2013), 60. o.

A recenzió írója ezen a ponton, a fenntarthatósági átmenet lépéseinek rövid bemutatását megelőzően, arról számol be, hogy függetlenül attól, hogy közgazdász alapszakos hallgatóknak tanítja a fenntarthatóságot, vagy pedig nem közgazdász hallgatóknak, ez a része a tananyagnak az, amikor meglátja a szemükben azt a fényt, aminek a megcsillanása azt jelzi, hogy „Ez az! Végre értjük azt, hogy mit jelent a fenntartható fejlődés megvalósításra törekedni.” Ezen – logikusan és érthetően megfogalmazott – lépések ismeretében az is világossá válik az olvasó számára, hogy egy vállalkozás, egy település, egy helyi közösség hogyan indíthat el fenntarthatósági programokat. A fenntarthatósági átmenet lépései a következők:

1. lépés: a gazdaság szívóhatásának csökkentése, az input mérséklése, az anyag- és energiahatékonyság növelése;
2. lépés: a feldolgozottsági fok növelése, tiszta termelési eljárások és új környezetkímélő technológiák alkalmazása;
3. lépés: a fogyasztás fokozatos átalakítása a fenntarthatóság jegyében, a termékek fogyasztási folyamatban való tartásának növelése, a fogyasztási intenzitás mérséklése;
4. lépés: a fogyasztás egy szakaszából kikerült termékek újrahasználatának bővítése, általánossá tétele;
5. lépés: az elsődleges hulladékok és a hulladékká vált termékek újrafeldolgozása és annak kiterjesztése;
6. lépés: a hulladékok környezetre káros hatásainak semlegesítése.

Ezen lépések részletes bemutatása is megtalálható a könyv második fejezetében. Persze azt követően, hogy az első fejezetben a szerző bemutatja a fenntartható fejlődés fogalmát, a leggyakrabban használt és idézett definíciókat és a fenntartható fejlődés lehetséges értelmezéseit. Ebben a bevezető fejezetben tárgyalja a szerző a fenntartható fejlődés és a gazdasági növekedés problematikáját, és foglalkozik a fenntarthatóság szintjeivel és etikai kérdéseivel is. A fenntartható fejlődés a szerző szerint nem egyezik meg a fenntartható növekedéssel, a fenntartható fejlődés sokkal inkább minőségi mint mennyiségi növekedést jelent, amelyen keresztül a jólét növekedése és/vagy biztosítása a cél. A gazdasági növekedés, amely egyidejűleg a környezeti tényezők minőségében vagy a társadalmi szereplők jólétében idéz elő negatív

hatásokat, nem nevezhető fenntartható fejlődésnek. A fenntartható fejlődést minden esetben mint a természet, a társadalom, a gazdaság komplex rendszerét szükséges vizsgálunk.

A gazdasági és társadalmi tevékenység során megalapozott döntéseket csak akkor hozhatunk, ha ismerjük a környezet gazdasági értékelésének módjait, a fenntarthatósági indikátorokat és a gazdasági tevékenységek társadalmi költségeit. A könyv harmadik fejezetében a természeti tőke mérésének sajátosságaiba (szabad javak, közjavak; externális hatások; diszkontálási sajátosságok) is bevezet a szerző, majd a környezet sajátos gazdasági értékelésének a módszereit mutatja be, minden esetben – kiemelve azt is, hogy mikor, milyen módszer alkalmazása lehetséges és miért – mindezt példákkal fűszerezve. A fejezetet olvasva az érdeklődők betekintést nyernek a természeti tőke teljes gazdasági értékének a meghatározására szolgáló módszertanba, megismerhetik a természeti erőforrások értékösszetevőit, a költségeken és a kinyilvánított preferenciákon alapuló környezetértékelési módszereket és a költség-haszon elemzést is.

A negyedik fejezet a fenntarthatóság indikátorait mutatja be, vagyis azokat a mérőszámokat, amelyek segítségével a jólét alakulásáról sokkal realisabb képet kaphatunk, mint a sok esetben (szinte mindig) „torz” képet mutató SNA rendszerben⁷ alkalmazott mutatók alkalmazásával. A világon mindenhol alkalmazott és nyilvánosságra hozott makromutatók, a GDP és a GNP⁸ – amelyekkel az egyes országok gazdasági teljesítményét mérik – alapvető hiányosságai a következők:

- A nemzeti elszámolások nem tükrözik a környezeti minőségben és a természetierőforrás-készletekben bekövetkezett változásokat,
- A GDP-t alkotó jövedelmek között nem szerepelnek azok a szolgáltatások, amelyeket a természet nyújt,
- GDP növelőként jelenik meg a számos környezetvédelmi kiadás (end-of-pipe),
- A megelőző, környezetbarát, anyag- és energiatakarékos gazdálkodás negatívan hat a GDP-re.

Mindezen elemeket szükséges figyelembe venni a valós jólét alakulását jelző mérőszámok kiszámításánál, amelyek egy része az SNA rendszerben alkalmazott mutatószámokból indul ki, és azokat korrigálja meghatározott pozitív és negatív előjelű tényezőkkel, ilyen új típusú makromutatók⁹: a NEW, az ISEW és a GPI; illetve vannak olyan mutatók is, amelyek teljesen eltérő módszertan alapján kerülnek meghatározásra, mint az ÖL¹⁰, a HDI¹¹ és a komplex környezeti indikátorok. Az említett mutatók kiszámításainak módszereit a szerző teljes körűen bemutatja.

Az ötödik fejezetben a fenntarthatóság és a társadalmi költségek témáját ismerheti meg az olvasó. Ebben a fejezetben Szlávik professzor kitér a külső gazdasági hatások (externáliák) fogalmára és azok jellemzőire is (ez kifejezetten hasznos azon olvasók számára, akik nem köz-

⁷ SNA rendszer: System of National Accounts – Nemzeti Számlák Rendszere. Az SNA rendszert az ENSZ dolgozta ki, és 1953-ban vezették be. 1993-ban jelentősebb változtatásokkal korszerűsítették, és ma ez az egyetlen nemzetközileg is használt rendszer.

⁸ A GDP és a GNP alapján a jólét mértéke = az áruk összértéke (monetarizált értékösszeg)

⁹ Új típusú makromutatók (Szlávik, 2005 132–142. o.):

NEW – Net Economic Welfare mutató, Nordhaus és Tobin nevéhez fűződik: A nettó gazdasági jólét mutatója, amely a szabadidő, az otthon elvégzett munka és a társadalmi munka értékével növeli, az új technológiák környezetszennyező hatásával pedig csökkenti az éves bruttó hazai termék, a GDP értékét.

ISEW – Index of Sustainable Economic Welfare (Daly–Cobb in 1989): A fenntartható gazdasági jólét indexe, amely a NEW mutató értékét korrigálja a fogyasztási egyenlőtlenségek jólétre gyakorolt hatásával és a hosszú távú környezeti károsodások jelenértékével.

GPI – Genuine Progress Indicator mutató kifejlesztése Cobb, Halstead és Rowe munkája volt: A valódi fejlődés mutatója, amely az ISEW-mutatót korrigálja a felmerülő társadalmi költségekkel és hasznnal.

¹⁰ *ÖL* – Ökológiai lábnyom: segítségével felbecsülhetővé válik egy meghatározott emberi népesség vagy gazdaság erőforrás-fogyasztási és hulladékfeldolgozási szükséglete termékeny földterületben mérve (Wackernagel–Rees, 1996).

¹¹ *HDI* – Human Development Index, amelyet az ENSZ dolgozott ki 1990-ben: A humán fejlődés indexe, amelynek célja, hogy a GDP által nem mért, de a jólétet befolyásoló, fontos értékek alapján rangsorolhatóvá tegye az egyes gazdaságokat (Szlávik, 2005. 149. o.).

gazdászok). Bemutatja azt is, hogy az externáliáknak hogyan lehet meghatározni az optimális nagyságát, vagyis azt, hogy hogyan lehet meghatározni az externáliáknak azt a szintjét, amit a társadalmi szereplők is elfogadnak, abban az esetben, amikor ezen hatások nem szoríthatók le nulla szintre, ami az optimális lenne környezetvédelmi és ökológiai szempontból. Ebben a fejezetben tér ki a szerző a környezeti szabályozás szükségességének a bemutatására is, és azon közvetlen és közvetett (piaci) állami szabályozási eszközökre, amelyek segítségével a szennyezésselhárítás leghatékonyabban megvalósítható. A környezetszabályozási eszközök bemutatása mellett az alkalmazási lehetőségekre is minden esetben kitér. A fejezetben az állami szabályozás mellett olyan magánmegoldások bemutatása is helyet kap, mint a Coase-tétel¹², valamint az is, hogy a magánmegoldások (vagyis az állami beavatkozás nélküli megoldások) alkalmazásának a gyakorlatban milyen korlátai vannak.

A hatodik fejezetben a szerző a fenntarthatóság térségi összefüggései kapcsán a fenntarthatóság regionális és kisregionális-helyi megvalósíthatóságával foglalkozik, részletesen tárgyalja a Local Agenda 21-et. Az akcióprogramot az ENSZ 1992-ben Rio de Janeiróban megtartott Környezet és Fejlődés című konferenciáján fogadta el. Az akcióprogram alapvető célja, hogy a helyi önkormányzatok aktív közreműködésével olyan széleskörű, kihívásokkal teli elvi keretet fogalmazzon meg a helyi akciók számára, amely alapján a lakosság tevőleges hozzájárulásával valóban a fenntartható fejlődés célozható meg. Az említett helyi stratégiák lényegi eleme, hogy az elsőként az önkormányzatok kezdeményezésével kidolgozott koncepciókat a lakosság számára is elfogadhatóvá tegyék, hiszen a programok megvalósításának sikeressége az ő meggyőzésükön alapszik, azon, hogy mennyire sikerül a helyi közösséget bekapcsolni a helyi programok célkitűzéseinek megvalósítására létrehozott programokba. Ez a fejezet kiválóan alkalmas arra, hogy iránymutatásul szolgáljon a települési önkormányzatok számára, hiszen pont azt mutatja be, hogy a fenntarthatóság lokális programja hogyan valósítható meg a települések szintjén – a helyi érdekek és igények által vezérelt módon –, és hogy hogyan alakíthatók ki helyi szinten a fenntarthatóság megvalósítása érdekében megvalósítandó konkrét programok. A fejezetben olvashatunk továbbá az európai közigazgatási rendszerek és a fenntarthatóság kapcsolatáról is.

Szlávik professzor a könyv hetedik, egyben utolsó fejezetében a fenntarthatósági átmenet gyakorlati eseteihez kapcsolva mutatja be a fenntarthatósági átmenet megalapozására szolgáló technológiai előtekintési programot (TEP), a klímaváltozás és a fenntarthatóság összefüggéseit, valamint végezetül – újra térségi vizekre evezve – a fenntarthatósági szempontok megjelenését a területfejlesztésben a Heves megyei területfejlesztési koncepció (2014–2020) példáján, melynek elkészítésében tevőlegesen részt is vett az Eszterházy Károly Főiskola Regionális Gazdaságfejlesztési Kutatócsoportja tagjainak a közreműködésével. Ebben a munkában is mindig arra helyezte a hangsúlyt, hogy olyan területfejlesztési koncepció szülessen, amely megfelel a fenntartható fejlődés követelményeinek. A koncepció megalkotása során szerzett tapasztalatai könyvének ezen fejezetét is gazdagítják.

Összességében elmondható, hogy a könyv az oktatás, a kutatás és az ismeretterjesztés területén is hiánypótló, és mindezek mellett az államigazgatásban és az üzleti szférában tevékenykedők számára is hasznos ismereteket tartalmaz a fenntartható fejlődés és a fenntartható gazdálkodás megvalósításának a kérdéseit illetően. A recenzió írójának személyes oktatási tapasztalata az, hogy a könyv kiválóan alkalmas arra, hogy nem közgazdasági programokban részt vevő hallgatók számára is kialakítsa a fenntarthatósággal kapcsolatos közgazdasági szemléletmódot.

Ajánlom mindenkinek, akinek az indíttatása vagy akár csak az érdeklődése megvan aziránt, hogy tevékenységei a fenntarthatóság irányába hassanak, mert a könyvből megtudhatja, hogy mit tehet ezáltal a közjó megvalósításának az érdekében.

¹² Coase-tétel: a piaci állami beavatkozás nélkül is eléri a társadalmi optimumot, ha a tulajdonjogok meghatározottak, nincs szükség állami beavatkozásra függetlenül attól, hogy ki rendelkezik a tulajdonosi jogokkal.

HIVATKOZÁSOK

DALY, H. E. and J. B. COBB (1989): For the Common Good: Redirecting the Economy toward Community for the Environment and a Sustainable Future, Boston Beacon Press

SZLÁVIK, J. (2005): Fenntartható környezet- és erőforrás-gazdálkodás, KJK Budapest

SZLÁVIK, J. (2013): Fenntartható gazdálkodás, Wolters Kluwer Complex Kiadó, Budapest

WACKERNAGEL M. – REES W. (1996): Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth. Gabriola Island, BC: New Society Publishers. Magyarul: WACKERNAGEL M. – REES W. (1996): Ökológiai lábnyomunk Föld Napja Alapítvány 2001

WCED – WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT (1987): Our Common Future, Oxford and New York: Oxford University Press

3 | Kihívások és lehetőségek a turisztikai szolgáltatások marketingjében különös tekintettel az egészségturizmusra

MOLNÁR CSILLA

Az egészségturizmus a turizmus egyik legdinamikusabban fejlődő területe, Magyarország legversenyképesebb turisztikai terméke. A világ egészségturizmusa az elmúlt évtizedekben alapvetően megváltozott. Átalakult a kereslet és az iparági üzleti modell is. Bár adottságaink – természetes gyógytényezők kínálata, orvosaink ismertsége és elismertsége, szolgáltatásaink ár-érték aránya – nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedők, a keresleti trendekhez igazodó modern, differenciált marketing nélkül mindezek kihasználása elmarad a lehetőségektől. Az egyre globalizálódó piacon a hagyományos és új célpiacok igényeinek megismerése, a piaci rések keresése és megtalálása, a folyamatosan változó igényeket kielégítő innovatív létesítmény- és szolgáltatásfejlesztés, a termék- és piacdiverzifikáció, valamint a hatékony kommunikációs tevékenység elengedhetetlenek. Jelen cikkben a szerző elsősorban a témában fellelhető nemzetközi és hazai szekunder források és a turizmusban elsősorban marketingterületen szerzett másfél évtizedes szakmai tapasztalata felhasználásával igyekszik összefoglalni mindazokat a piaci tendenciákat, amelyek a marketing tevékenységben is változásokat hoznak.

Spa and wellness tourism is one of the most dynamically growing field of tourism, the most competitive tourism product of Hungary. Though the advantages of our country are internationally outstanding, without differentiated, modern marketing adjusted the demand trends only lower utilization of the opportunities can be reached. In this article the author tries to summarise the most important market trends have an impact to the marketing activity of enterprises in this field of tourism and gives proposals for marketing work. In the methodology of the survey mainly seconded information (published literature, surveys and databases of international and national organization) and the professional experience of the author is used.

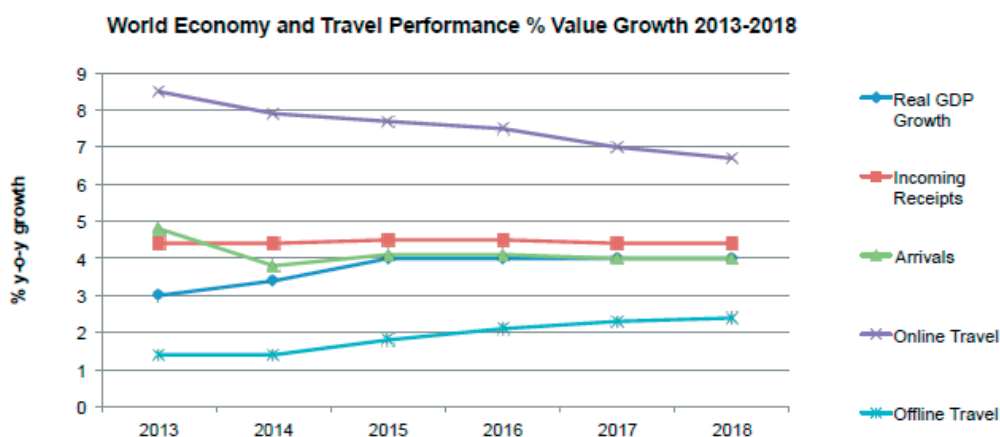
Kulcsszavak: turizmus, egészségturizmus, turisztikai trendek, fogyasztói magatartás, marketing

BEVEZETÉS

A szolgáltató szektor az elmúlt évtizedekben robbanásszerű fejlődést tudhat maga mögött. Mind a GDP, mind pedig a foglalkoztatottság alapján a nemzetgazdaságok vezető szektora. A legnagyobb növekedést az oktatási és egészségügyi szolgáltatások, az üzleti (professzionális) szolgáltatások, a logisztikai, az információs/kommunikációs és a szabadidős szolgáltatások piacán prognosztizálják (Papp, 2003; Veres, 2009; Milenkovska, 2011). Az Európai Unió országaiban a fogyasztási kiadások között első helyen a közlekedés, második helyen a szabadidő és kultúra, míg a harmadik helyen a szálláshelyeket, éttermeket és egyéb vendéglátó-ipari szolgáltatókat tömörítő ún. HORECA szektor szolgáltatásai állnak, amelyet az egészségre fordított kiadások követnek (Molnár, 2011).

A nemzetközi kereskedelem 6%-át, a szolgáltatáskereskedelem 29%-át a turizmus adja, mellyel az ötödik világ gazdasági vezető ágazat az olaj-, a gyógyszer-, az élelmiszer- és az autóipar mögött (UNWTO, 2014). Mintegy 9%-kal járul hozzá a GDP-hez. A beruházások 4,5%-a turizmusban realizálódik, és mintegy 100 millió embernek ad közvetlenül, további 155 milliónak közvetve munkalehetőséget (WTTC 2011). A WTTC¹³, a UNWTO¹⁴ és az ETC¹⁵ összhangban lévő prognózisai szerint a turizmus nemzetközi jelentősége tovább emelkedik, növekedésének üteme rövid- (2,8%) és középtávon (4,7%) is meghaladhatja a világ gazdaság átlagos becsült növekedési ütemét (2,5%). Az Euromonitor International által a World Tourism Market nemzetközi utazási vásárra készített jelentése (1. ábra) is ezt támasztja alá.

1. ábra: A világ gazdaság és az utazási piac részesedése 2013–2018

Forrás: Euromonitor International (2014)

A hivatkozott prognózisok 2020-ra 1,4 milliárd vendégérkezést prognosztizálnak, és 328 millió munkahely teremtésére számítanak a turizmusban, ami azt is jelenti, hogy 2022-re minden 10. munkavállaló ennek az iparágak köszönheti majd megélhetését.

A szolgáltatóipar és a szolgáltatások fejlődése okán a marketingtudományban is meglehetősen nagy szerepet kap a szolgáltatások marketingje, amely valójában már az 1950-es években megindult McDowel 1953-ban publikált értekezésével. A máig is érvényes alapelvek megfogalmazása az 1970-es, 1980-as években megtörtént, de napjainkig is az elméleti kutatók keresttüzében áll (Józsa, 2005). Elsőként Lovelock (1981) fogalmazta meg, hogy a szol-

¹³ The World Travel & Tourism Council (Utazási és Turisztikai Világtanács)

¹⁴ United Nations World Tourism Organization (Turisztikai Világszervezet)

¹⁵ European Travel Council (Európai Utazási Tanács)

gáltatások a fizikai javaktól eltérő jellemzői, valamint a környezet különbözőségei miatt más megközelítést igényelnek. Ez a tény különös szerepet kap turizmusban, hiszen a turizmus nyílt, dinamikus és interdependens rendszere (Lengyel, 2004, Michalkó, 2007) és összetett szolgáltatásai a marketingben is speciális elvárásokat jelentenek. 2004-től a szolgáltatás-központú marketing (SDL) kapott egyre nagyobb szerepet a marketing tudományban, melynek képviselői szerint a szolgáltatás nem a fizikai termékeket egészíti ki, hanem mint a kompetenciák (tudás és készség) folyamat és teljesítmény útján történő alkalmazását (Vargo–Lusch, 2004; Kotler–Keller, 2006). A turisztikai marketingkutatás valójában csak az elmúlt néhány évben kezd részben önállóvá válni, és bár valójában e területre is részben a szolgáltatásokra megfogalmazható tézisek érvényesek, mégis a termék összetettsége és sajátosságai okán a téma speciális tárgyalása indokolt.

A marketing-szemléletmód a figyelem középpontjába a vevőt – jelen cikk értelmezésében a vendéget – állítja. Az e szemléletmód alapján tevékenykedő turisztikai vállalkozás és/vagy fogadóterület arra törekszik, hogy kínálata minél jobban megfeleljen a vevők folyamatosan változó igényeinek. A marketing-szemléletben napjainkra előtérbe került az értékorientáció. Ez azt jelenti, hogy nem elég a vevői igényeket kielégíteni, a hatékony és eredményes működéshez ezt a versenytársakhoz viszonyítva jobban és másképp kell tenni.

1. AZ EGÉSZSÉGTURIZMUS PIACA

Ahhoz, hogy az egészségturizmus tendenciáiról, marketingjéről reális megállapításokat tehessünk, nemzetközi szinten kell értelmeznünk azt. Ez már csak azért sem egyszerű, mivel a terminológiák az egészségturizmus piacának fő fogadóterületein – Európa, Amerika és Ázsia – nem azonosak. A szó szerinti fordítás (health tourism) az angol nyelvterületen kevésbé használt, ott mint medical, spa és wellness iparág értelmezik. A Medical Tourism Association definíciója szerint a medical-turista utazását elsősorban valamilyen orvosi szolgáltatásnak a hazánál jobb minőségben és ár-érték aránnyal vagy rövidebb idő alatti elérése motiválja. Ezen túl motivátor lehet még, ha valamilyen egészségügyi szolgáltatás otthon nem elérhető (például őssejtterápia vagy az abortusz egyes országokban), illetve a „kellemeset a haszonnal” típusú utazások, amikor a pihenés és gyógyulás egy időben történik. A spa szolgáltatásokhoz Európában a víz (Közép-Európában a termálvíz) és az ehhez kapcsolódó szolgáltatások (régiónkban a gyógyászati szolgáltatások) elengedhetetlenek. Az amerikai kontinensen a spa fogalma ennél tágabb, hisz valamennyi fizikai és/vagy mentális felfrissülést, gyógyulást kínáló szolgáltatás mellett ide tartoznak az egészséges termékcsoportok is. Ázsiában a térségre jellemző hagyományos kezelések és az alternatív gyógyászat is beleértendő. Az ISPA értelmezésében intézményi keretek között gyógyászati szolgáltatásokat kínáló medical spában Kelet-Európában gyógyászati tevékenységek, míg az USA-ban például botox kezelések zajlanak. A wellness személyre szabott, az egyén öngondoskodásán alapuló egészségmegőrző programok összességét jelenti, melynek központjában a test és a lélek harmóniája, a kiegyensúlyozottság, a magabiztosság és a pozitív közérzet (összefoglalóan a jóllét) áll. Az Európában dinamikusan emelkedő medical-wellness az egyik legnagyobb német utazásszervező, a TUI 2010. évi felmérése szerint mást jelent a gyógy-, és mást a wellness vendégeknek, ezért e terminológia használatakor körültekintés indokolt.

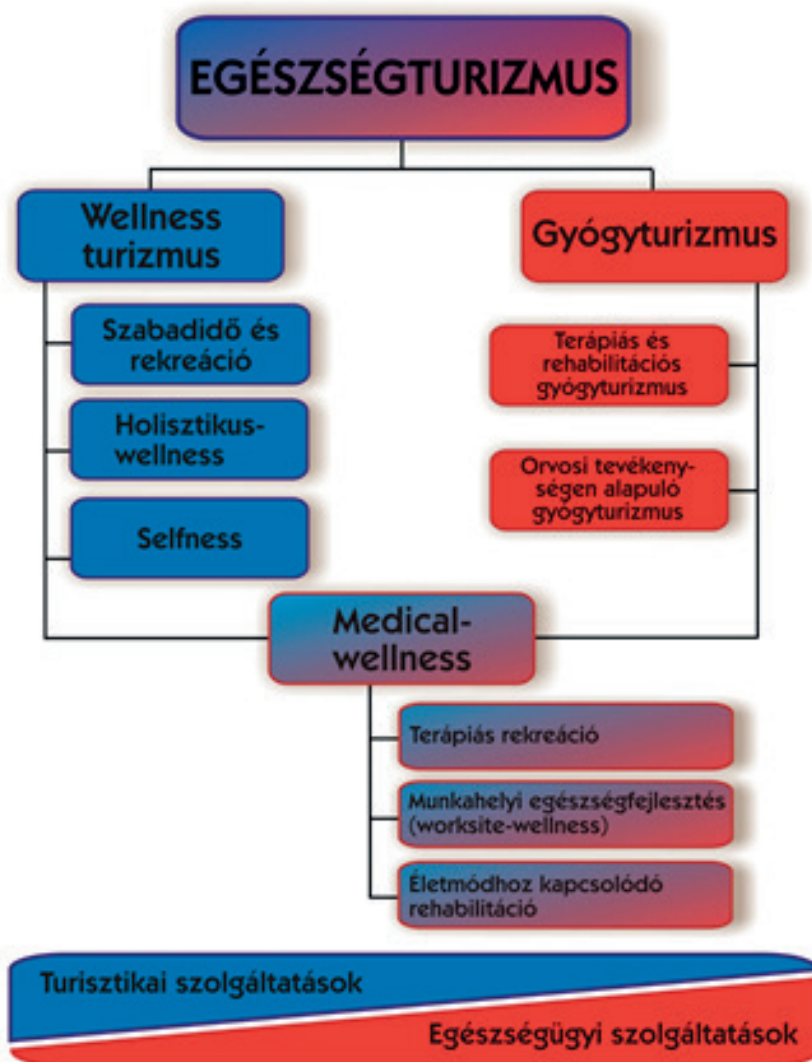
Az egészséggel kapcsolatos motivációra épülő utazásokat jelentő egészségturizmus valójában speciális szolgáltatásnak tekinthető, hiszen az egészségügy és a turizmus együttes megjelenését jelenti (Molnár, 2011). E kétféle szolgáltatás igénybevételi aránya alapján különítők el kínálati alrendszerei (2. ábra).

A turisztikai szervezetek és szakértők szerint a harmadik évezred első évtizedében a turizmuson belül az egészségturisztikai utazások mutatják az egyik legdinamikusabb fejlődést.

A legtöbb fejlett országban az egészségturizmust is magába foglaló egészségipar a GDP közel 10%-át adja (OECD, 2009), éves teljesítménye csak az USA-ban 1,7 milliárd dollár körül mozog. A civilizációs ártalmak és kísérőjelenségeik elterjedésével egyrészt az egészség megőrzése, a szépségápolás, a test és a lélek „karbantartása”, a jó közérzet elnyerése egyre fontosabb motivációvá válik, másrészt az emberek természetes és alternatív gyógymódok iránti fogékonysága nő.

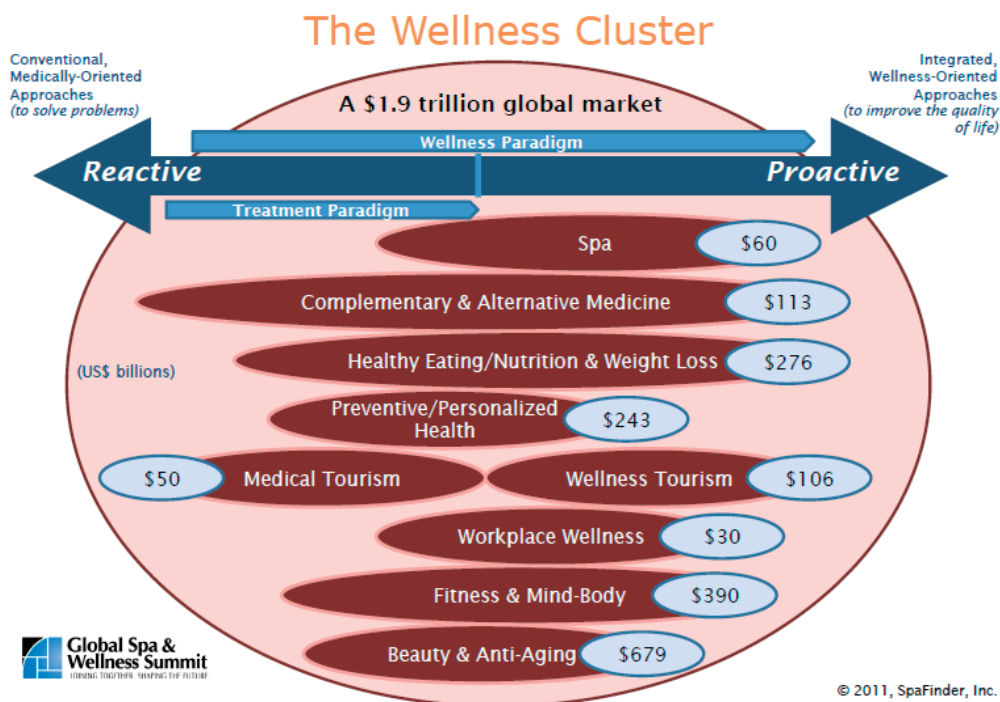
Az egészségturisztikai piac a The Global Spa Summit 2012. évi jelentése szerint mintegy 1,9 billiárd dollár bevételt jelent, melyből egyre nagyobb az ún. proaktív tevékenységek részesedése. A legdinamikusabb emelkedés a személyre szabott szolgáltatások (beauty & anti-aging, selfness, spirituális és holisztikus wellness) és az életmódhoz kapcsolódó rehabilitáció terén tapasztalható (3. ábra).

2. ábra: Az egészségturizmus termékcsoportjai

Forrás: Molnár (2011) 29. o.

3. ábra: Az egészségturisztikai piac teljesítménye

Forrás: Ellis, S. (2011)

2. AZ EGÉSZSÉGTURISZTIKAI KERESLET

A marketingkutatások fókuszában a keresletet megszemélyesítő turista/vendég áll, aki a rendszer alanya. Szükségei, motivációja és fogyasztási szokásai a kínálat kialakításának alapját jelentik.

A turisztikai szakirodalmakban általában felsorolt keresletbefolyásoló tényezőket (motiváció, szabadidő, diszkrécionális jövedelem) célszerű a szocializáció szerepével is kiegészíteni (Bourdieu, 1997; Michalkó, 2007; Molnár, 2011), ami az egészségturisztikai kereslet kialakulásában több vonatkozásban (pl. betegség vagy megelőzés; gyógyszer, orvosi beavatkozás vagy természetes gyógytényező) is megfigyelhető. Az egészségtudatosság, az egészséghez kapcsolódó utazásokon való részvétel iránti igény és hajlandóság – szemben az egészségi állapottal, betegségekre vonatkozó hajlammal – nem genetikailag kódolt, hanem egy tanulási folyamat eredménye, melynek kialakításában a család, majd később a szociális tér növekedésével az iskola és a kortárs csoportok, majd a munkahely fokozódó jelentősége vitathatatlan. Maga a munkáltató is ösztönözheti az egészségmegőrzést (work-site wellness). A cafeteria-rendszerekben kínált szolgáltatások gyakran a wellness piachoz kötődnek, így például az egészségturisztikai szolgáltatók belföldi keresletnövekedésében nagy szerepet játszó üdülési csekk és az azt 2012-ben felváltó Széchenyi Pihenőkártya rendszer elterjedése. Végül, de nem utolsósorban a fogyasztói társadalmakban (Hetesi, 2004) az egészségturizmusban is megfigyelhető keresletet befolyásoló tényezők a presztízs és a divat (Schulze 2000, Seaton 2003 in. Molnár, 2011).

Az egészségturizmusban résztvevők jellemzőinek és motivációinak vizsgálatával eddig viszonylag kevesen foglalkoztak. Az eddigi marketingkutatások (például Forgen 2005, Puczkó–Bachvarov 2006, Smith–Kelly 2006, Smith–Puczkó 2010, ISPA¹⁶ vonatkozó kutatásai) a fogyasztók tipizálását leginkább kor szerint, illetve a fogyasztók körében elsősorban igénybevett szolgáltatások alapján végezték. Mivel – hasonlóan más turisztikai termékekhez – az egészségturizmusban is egyre nehezebb a hagyományos ismervek szerinti szegmentáció, a motiváció kerül az érdeklődés fókuszába. Az egészségturizmus célcsoportjait a hivatkozott kutatások eredményei, valamint a szerző hazai gyógy- és wellness szállodákban végzett megkérdezéses vizsgálata alapján a következő domináns kategóriákba sorolhatjuk (1. táblázat).

A táblázatban az egyes termékcsoporthoz sorolt szegmensek más-más szolgáltatásokat és szolgáltatásokat preferálnak. A terápiás gyógyturizmus tipikus vendégei a kúraalapú szolgáltatások miatt hosszabb ideig (nem ritkán 2–3 hétig) tartózkodnak a felkeresett helyen/szolgáltatónál, ezért a komfortos, barátságos környezetet, személyes törődést különösen igénylik.

Az egészségtudatos középkorúak és seniorok növekvő táborát olyan fiatalos, korukhoz képest jó egészséggel rendelkező, magas költsései hajlandóságú vendégek alkotják, akik a gyógyászati kezelések mellett fontosnak tartják a szépség ápolását és megőrzését, az egészséges étkezést, a beauty, az anti-aging és – természetesen a koruknak megfelelő – mozgás programokat is. Igénylik a kellemes környezetet, a tartalmas pihenést és a magas minőségi színvonalú szolgáltatásokat. Szívesen keresik fel az all inclusive fitness és wellness szolgáltatásokat nyújtó üdülőket (resort-spák) és thalassoterápiás központokat. A rehabilitációra szorulóknak főleg a közép- és idősebb korosztályhoz tartoznak, de nem ritka a fiatalabb korosztályok megjelenése sem (pl.: sportolók sportsérülései). Utókezelést igénylő vendégek, akik számára a csendes, nyugodt környezet és a turisták által kevésbé látogatott létesítmények az ideálisak. Egyre inkább olyan gyógyászati, wellness és spa szolgáltatásokat is kínáló létesítményeket keresnek, ahol nem szokványos kórházi, szanatóriumi vagy éppen gyógyszállodai miliőben érzik magukat (wellpítal). Az egészségmegőrzésre törekvő 35–55 év közötti középkorúak általában gyermek nélkül érkeznek, regenerálódásra vágnak, köztük magas a 40 feletti szakképzett nők aránya. A magas fizetőképességű vendégkör előnyben részesíti a fizikai, pszichológiai és mentális feltöltődést nyújtó csendes, nyugodt környezetet. A spirituális és kreatív programok egyre népszerűbbek körükben. A medical-wellness szolgáltatók, holisztikus és jóga-központok, továbbá a hazánkban is egyre terjedő selfness tipikus vendégkörét alkotják. Smith és Kelly 2008-ban végzett kutatásában mintegy 450 kifejezetten e szegmensre és termékre koncentrált tour operatort azonosított főleg az Egyesült Királyságban, Spanyolországban, Görög- és Törökországban, valamint Ázsia feltörekvő fogadóterületein, így Thaiföldön és Indiában (idézi Smith–Puczkó, 2010). A főleg 45–65 közötti, elsősorban Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban élő korosztályon belül egyre többen keresik az orvosi szolgáltatásokon alapuló gyógyturizmusban magukat pozicionálni kívánó országokat és gyógyközpontokat Közép- és Kelet-Európában – Magyarországon is –, Ázsiában (Kínában és Indiában) vagy Dél-Afrikában. A kezelési időn kívül – természetesen a kezeléstől függően – igénylik a szabadidős szolgáltatások és programok meglétét.

A fiatal, aktív és szórakozást kereső korosztályok (az ú.n. Y-Generáció) nem ragaszkodnak sem termál-, sem gyógyvíz közelségéhez, de preferálják az élményelemekkel rendelkező medencével, egyéb wellness szolgáltatásokkal (szauna, bel- és kültéri sportolási lehetőségek, beauty) rendelkező intézményeket. A lehetőleg különleges kialakítású és szolgáltatáskínálattal rendelkező élményfürdők, aquaparkok vagy valamilyen egyedi adottságú, a szolgáltatásstruktúrában, építészetben, designban is az ő igényeiket kielégítő létesítmények jelentenek számukra vonzerőt. Az egészségtudatos fiatalok számára főleg a passzív wellnesshez kapcsolódó szolgáltatások (szépségkezelések, méregtelenítő kúrák, stresszoldás stb.) fontosak. Tartalmas pihenés céljával, általában gyermek nélkül érkeznek. E szegmensben is magas a nők, emelkedik a magas fizetőképességű, személyre szabott szolgáltatásokra vágyó szinglik

¹⁶ International Spa Association (Nemzetközi Spa Szövetség)

aránya. A spiritualitás és holisztika jelentősége e szegmensben is emelkedik a desztináció és a szolgáltatások kiválasztásakor. Emelkedik az igény olyan elvonulóközpontok iránt, ahol a mindennapi stressz elől elmenekülve feltöltődhetnek.

1. táblázat: Az egészségturizmusban résztvevők tipizálása

A tipikus „egészségturista” legfontosabb jellemzői	Az egészségturizmus termékcsoportjai			
	Terápiás és rehabilitációs gyógyturizmus	Orvosi szolgáltatásokon alapuló gyógyturizmus	Wellness turizmus	Medical wellness
Motiváció	egészségi állapot javítása (gyógyulás); rehabilitáció	egészségi állapot javítása (gyógyulás);	pihenés, ki-kapcsolódás; szórakozás; fizikai-lelki-mentális feltöltődés, regenerálódás	betegségmegelőzés, prevenció
Személyes jellemzők				
kor	elsősorban 50 felett	nem jellemző, valamennyi korosztály képviselteti magát		középkorú
nem	nem jellemző		dominálnak a nők, de folyamatosan emelkedik a férfiak aránya is.	
lakóhely	nem jellemző, belföldi és külföldi vendégek egyaránt	nagyvárosi, főleg külföldi vendégek	városi, főleg belföldi vendégek	nagyvárosi, főleg belföldi vendégek
végzettség	nem jellemző	közép- és felsőfokú		felsőfokú
jövedelemhelyzet	átlagos	az átlagnál magasabb		
Aktivitás	A turisztikai szolgáltatások másodlagos jelentőségűek, de a kezeléseken túli időben igényli a (főleg kulturális és gasztronómiai) programokat.	Az igénybevett beavatkozástól függ a turisztikai szolgáltatások igénybevétele.	A desztináció és a szolgáltatató kiválasztásában fontosak a turisztikai attrakciók és szabadidős szolgáltatások.	A turisztikai szolgáltatások kevésbé fontosak, ezeket szívesen veszi igénybe a szállodában vagy annak környékén.
Döntést befolyásoló legfontosabb szempontok (motivátorok)	Természetes gyógytényező; Hely/szolgáltató ismertsége, jó híre, referenciái; Ár-érték arány.	Ár-érték arány; Minőség (más technológia, komfort, megbízhatóság, „nagy név” garanciája), Hozzáférés (jogsabályok, várakozási idő) Komplex élmény.	Egyediség; Élmény; Komplexitás; Ár-érték arány; Divat	Minőségbiztosítás (akkreditáció); Egyediség; Élmény; Komplexitás; Ár-érték arány.

Forrás: Saját összeállítás

A családok fiatalok és középkorúak olyan szolgáltatásokat keresnek, amelyek a szülők pihenését és a gyermek(ek) kikapcsolódási lehetőségeit egyszerre biztosítják. A szórakozást, fizikai kikapcsolódást, pihenést biztosító rekreációs spákban az élményelemek és a családbát szolgáltatások meglepte mérvadó szempont a számukra.

A wellness piacán új szegmensek (és új fogalmak) jelennek meg. Smith és Puczkó (2010) a holisztikus turisták egyik csoportját úgy definiálja, mint akik már rendelkeznek tapasztalatokkal a választott tevékenységet illetően (például jóga, pilátesz, reiki stb.), annak rendszeres gyakorlói, és a wellness központokba nem a továbbfejlődés érdekében utaznak, hanem hogy máshol (szép, kellemes környezetben) is végezhesék mindennapi gyakorlataikat. Vannak természetesen olyan vendégek is, akik csupán kevés ismerettel rendelkeznek a foglalkozásokkal kapcsolatban, de azokba szívesen bekapcsolódnak. Az ún. „New Age” turisták általában különböző kultúrákhoz és vallásokhoz kapcsolódó helyekre, eseményekre utaznak el, úti céljukban spirituális dimenzió lelhető fel. A spirituális turistákra jellemző, hogy hisznek egy emberfeletti erőben, utazásaik révén a nyugalmat, a békét keresik, szertartásokon is szívesen részt vesznek, törekszenek a test, a szellem és a lélek összhangjának megteremtésére.

Az életkor és az ezzel összefüggő életszakaszok alapján történő szegmentálás mellett a kutatásokban egyre nagyobb hangsúlyt kap a fogyasztói magatartás és a szocializációs környezet (Rátz, 2004, Kopp–Pikó, 2004, Michalkó, 2007, Pál–Uzzoli, 2008), valamint az életmód (GfK Lifestyle Research 2005 in. Smith–Puczkó, 2010, Michalkó–Rátz–Bakutz, 2009, Michalkó–Rátz, 2011), továbbá a lakóközösség (Kangas–Touhino, 2007 in. Smith–Puczkó, 2010) és az egészségturizmus iránti érdeklődés közötti összefüggés is (Molnár, 2011). Érdemes megemlíteni, hogy az életstílus fontosságára és szerepére a fogyasztói döntésekben már a 60-as években felfigyeltek. A kidolgozott modellek (például az AIO – Activities, Interest, Opinion – és a VALS – Values, Attitudes, Life-style – modellek szociológiai szempontok figyelembe vételével tárják fel, illetve próbálják magyarázni, elemezni a fogyasztói magatartást (Schuman, 2009).

A fentieket összefoglalva és az egészségturizmus célcsoportjait vizsgálva tehát megállapíthatjuk, hogy míg a gyógyturizmusban mindkét nem képviselteti magát, addig a wellnesshez tartozó termékcsoportokban a szegmensek között magas a 30 év feletti nők aránya, amire a marketing tevékenység során figyelemmel kell lenni a termékfejlesztéstől a kommunikációig. Bár a turizmus piacán is jelentős változásokat hozó társadalmi változások (emancipáció, hagyományos családmódel felbomlása stb.) is a nők szerepének erősödését jelzik (UNWTO, 2004; ETC 2004, 2012; WTTC 2011), ez természetesen nem azt jelenti, hogy a férfi vendégek mint új szegmens elérésére nincs mód. A „maszkulin emancipáció” (Boros–Mondok–Várhelyi, 2012) hatására a mai férfiak körében már nem folyamatos elvárás a keménység, az erő, a férfiaság folyamatos közvetítése a nők (és más férfiak) irányába. A férfiak is egyre inkább adnak küllemükre, törődnek megjelenésükkel, és nem utolsósorban, egészségi állapotukkal. A férfiak célcsoportját a szolgáltatók elsősorban közvetetten, a női olvasókon keresztül próbálják elérni. A férfi vendégkört ugyanakkor más „hívó szavakkal” (stresszoldás, lazítás, kaland, sport) és más termékekkel (például a golf, a síelés vagy más aktív tevékenységek és a wellness összekapcsolása) és módszerekkel tudjuk megnyerni. Ezt bizonyítja, hogy több szolgáltató (például a Spa Europa Luxury Spa & Anti-Aging Center Calgaryben¹⁷, a Nickel Spa¹⁸ New Yorkban vagy a Refinery¹⁹ Londonban) kifejezetten „Only Man” szolgáltatóként működik, és „For Him” csomagokat értékesít sikeresen. A turizmus piacán egyre nagyobb részarányt képviselő – ezért bár az egészségturizmusban még kisebb számban megjelenő, ám a jövő szempontjából fontos²⁰ fiatalabb korosztályok esetében tudomásul kell vennünk, hogy számukra nem vonzó a betegséggel összefüggő bármilyen kontextus. Számukra a szórakozás, lazítás és az élmény ígérete lehet vonzó. Ez fogalmazódik meg a The Global Spa & Wellness Summit „SPA4U” koncepciójában is (http://www.globalspaandwellnesssummit.org/2009/post-summit/files/pdf/Sunday/Student%20Strategy%20Competition/Ecole.Hoteliere.De.Lausanne_Student_Strategy_Report.pdf). A szolgáltatók számára tehát valamennyi korosztály célcsoport lehet, a marketingben a sikeres szegmentálás alapjává éppen ezért a motiváció válik.

¹⁷ <http://www.spa-europa.com/men/index.html>

¹⁸ <http://nickelspanyc.com/newyorkspa/>

¹⁹ <https://www.the-refinery.com/>

²⁰ <http://www.spa-europa.com/men/index.html>

3. A VÁLTOZÓ PIACI KÖRNYEZET MARKETING KÖVETKEZMÉNYEI AZ EGÉSZSÉGTURIZMUSBAN

A fogyasztói magatartás az emberek azon viselkedése, amely javak és szolgáltatások vásárlásában, használatában és a vásárlás tervezésében jut kifejezésre (Engel–Kollat–Blackwell, 1968 in: Töröcsik, 2003) A fogyasztói magatartáskutatásba több tudományterület (pszichológia, szociológia, antropológia) is bekapcsolódott az elmúlt évtizedekben, hiszen a fogyasztói magatartás nagyon komplex, azt számos tényező határozza meg. Ezek között kell megemlítenünk a kultúrát és szubkultúrát (Hofstede, 1982), a társadalmi értékeket és az életstílust, a referenciacsoportokat és a családot. Mindezek mellett a tanulás és a tapasztalat, a személyiség és az attitűd, a motiváció és az észlelés is fontos szerepet kap (Töröcsik, 2003). Az elmúlt évtizedben mindezek számos tekintetben változtak, így napjainkban az egészségturisztikai vállalkozásoknak is új típusú fogyasztókkal, s azoknak új igényeivel kell szembesülniük nemzetközi és hazai szinten egyaránt.

Demográfiai változások – az egészség trendje

A jelenlegi fogyasztási trendeket számos demográfiai tényező befolyásolja. A demográfiai mutatók (például a születéskor várható élettartam, a társadalom elöregedése²¹) folyamatos romlása az egészséges életmód-szemlélet kialakulásához vezet, mely az egészségturisztikai szolgáltatások esetén már túllép a Niche-marketing területén. A már többször hivatkozott nemzetközi szervezetek kutatásai és prognózisai szerint az egészség egyre inkább értéké válik, amire az emberek költeni hajlandók. „Már nem a betegség leküzdése, hanem az egészség fenntartása az a cél, amiért hatalmas apparátusok mozdulnak meg, új piacok, piaci szeletek nyílnak.” (Töröcsik, 2007 48. o.) Az egészségőrzés területén uralkodó trend a felelősségvállalás és magas technológiai szint elvárása, illetve ennek ellentrendje a gyengéd orvoslás (természetgyógyászat, keleti gyógy módok, más alternatív megoldások) (Töröcsik, 2011). Egyre keresettebbé válik az Egyesült Államokból indult anti-aging Medicina is, melynek célja nem csak a kor külső nyomainak eltüntetése, hanem az öregedés gyors folyamatának lelassítása, a szervezet életani folyamatainak optimalizálása (<http://www.anti-agingmedicina.hu/>). E szolgáltatási körben 2013-ban csak az USA-ban több mint 1 milliárd dollár realizálódott. Nemzetközi tapasztalatok szerint az 50-es, 60-as éveikben járók mellett egyre többen érdeklődnek a fiatalabb korosztályokból is e kezelések iránt, hiszen ezen múlik majd életük utolsó harmadának minőségmegőrzése. A medical-wellness termékcsoport piaci térnyerése is ehhez a tényhez kapcsolódik. Mivel a turizmus e területei csak a közelmúltban kaptak nagyobb figyelmet, viszonylag kevés adat áll rendelkezésre a kereslet pontos nagyságáról. Az IPK International német kutatóintézet European Travel Monitor 2014. évi felmérése szerint az európai lakosság külföldi utazásainak ötödét az egészség motiválja. Az egészség luxusát tehát egyre többen hajlandók megfizetni, éppen ezért érthető, hogy a hazai szolgáltatók többségének marketing tevékenységében az árpolitika, pontosabban az árengedmény-politika dominál. A kommunikációban sokkal inkább a személyre szabott, magas minőségű szolgáltatásokat érdemes hangsúlyozni.

Az egyik legfontosabb demográfiai változás a senior korosztály (65+) létszámának és a turizmusban piaci részesedésének növekedése. A United Nations Population Fund (UNFPA) prognózisa szerint 2020-ra e korosztály létszáma nemzetközi szinten eléri az 1 milliárdot, 2050-re létszáma meghaladja a 15 év alattiakét. A 65 év feletti utazók jelenlegi kb. 18%-os részaránya 2040-re elérheti a 28–30%-ot. Az egészségturizmusban fő küldő országnak számító Németországban 2035-ben minden második német állampolgár 50 év fölötti lesz, minden

²¹ Az ENSZ vonatkozó prognózisai szerint 2050-re a világ lakosságának közel 1/4-e 60 év feletti lesz, ami kétszer akkora arányt jelent, mint 2007-ben. A szeniorokon belül a 75 év feletti részaránya emelkedik a legjobban <http://www.un.org/esa/population/publications/WPA2007/wpp2007>

harmadik pedig 60 év fölötti. Ez utóbbiak vásárlóereje már ma meghaladja a 320 milliárd eurót, és ez a szám 2030-ra már 413 milliárd lesz. (<http://www.turizmus.com/hirek/index/2/10002%20?CAKEPHP=0419663b4de3b5eff2e835013a93ff09>). Mivel az életkor előrehaladtával az egészségi problémák is gyakrabban jelentkeznek, hosszú távon biztos vendégei az egészségturizmusnak. Kedvező e szegmens esetében, hogy nem ritkán távolabbi helyekre utaznak, a meglátogatott helyen hosszabb ideig tartózkodnak főként a főszezonon kívüli időszakban, keresik a minőséget, fajlagos költségük az átlagot meghaladja (Molnár, 2008, 2011). A szépkorúak növekvő társadalmi és gazdasági erejére, illetve a szenior korosztály speciális igényeire (egyszerű közlekedés, biztonságos, akadálymentesített, komfortos környezet, a minőségi kulturális és természethez kapcsolódó programok, valamint a gyógyászati szolgáltatások megléte) érdemes odafigyelni valamennyi szolgáltatónak, főleg a termékfejlesztés, az értékesítés és a kommunikációs tevékenység során. Utóbbinál meg kell említenünk, hogy az információtechnológia használata már e korosztálynál is rohamosan terjed (web 2.0), bár a nyomtatott sajtótermékek (főleg a napilapok, hirdetési lapok és általános női magazinok) és a televízió még mindig fontos média számukra (GfK Hungária-Ipsos, 2009). A szegmens fontosságát mutatja, hogy a „szenior-barát” szolgáltatások (elsősorban gyógy- és wellness szállodák és fürdők) száma nemcsak Európában, de hazánkban is emelkedik. Az Európai Unió pályázatokkal támogatja a szenior korcsoportnak a turizmusba történő bevonását, a Magyar Turizmus Zrt. 2015. évi marketing tervében mint nagy potenciállal rendelkező célcsoport szerepel.

Ugyanígy fontos változás a fiatalok – a szakirodalomban „millennials”-ként (Z-generáció) említett, 18–30 közötti korcsoport – bekapcsolódása a wellness turizmusba. A The Global Spa & Wellness Summit 2014-ben Marokkóban tartott konferenciáján mint a jövő egyik legmeghatározóbb célcsoportját említették kiemelve, hogy ez az a korosztály, aki „soha, egy percet sem élt az IT és a közösségi média nélkül”.

Változó életstílus – új szegmensek megjelenése

A hagyományos családmódel felbomlása a házasságkötések számának és a gyerekvállalás mértékének csökkenéséhez vezet, ami növeli a „szingli” életstílus követőinek számát. A Statisztikai Szemle 2012. decemberi számában megjelent információ szerint az ezredforduló utáni 10 évben az egyszemélyes háztartások száma Magyarországon is több mint 30%-kal nőtt. A többségében a harmincas éveikben járó, nagyvárosi, a munkaerőpiacon piacképes, viszonylagos jólétben élő, a munkában és a szabadidő eltöltésében is aktív, gyakran kevés szabadidővel rendelkező (Törőcsik, 2003; Utasi, 2004) szinglik számára fontosak a rövidebb, ám nagyon tartalmas programok és a személyre szabott szolgáltatások (például személyi edző). Az élményszerzés különösen fontos a számukra, ezért ezt már a kommunikáció során is hangsúlyossá kell tenni, mellyel szemben elvárásuk a kreativitás és egyediség. Kedvelik, ha egy reklám vicces és pörgős, vagy eleganciát sugároz. A karrier mellett az egészséget különösen fontos értéknek tartják. A jó márka feltétele többségük szerint a megbízhatóság, a jó minőség, az image és az ismertség. Kiemelkedően sokat költenek a külső megjelenésre (fitnesz, beauty). Szabadidős tevékenységeik között a sport (köztük a síelés, golf és tenisz), az utazás és a szórakozás áll az élen. Nem szeretik az interneten érkező ajánlatokat, de szívesen vásárolnak, foglalnak le utakat on-line (Stifter, 2011). A szolgáltatónak érdemes tehát kihasználni a szinglik által látogatott helyeken (divatos szórakozóhelyeken és kávézókban, mozikban, bevásárlóközpontokban stb.) való hirdetési lehetőségeket, együttműködési kapcsolatokat kialakítani e létesítményekkel. Érdemes külön kiemelni a „kényszerből szinglik” csoportját, akik partnerkapcsolatra vágyanak. Az ismerkedés nehézségeit felismerve az osztrák Rogner szállodalánc például mint párok és leendő párok szállodája pozicionálja magát.

Az egyebek mellett a technikai haladással is együtt járó felgyorsult életstílus miatt egyszerre több szerepkörben (család, karrier, társas kapcsolatok, szülői szerep) is sikerrel helyt kell állnunk. Ez utóbbi sokakban – különösen a nőkben – belső konfliktushelyzeteket eredményez, melynek feloldásának segítésére új típusú termékek jöttek és jönnek folyamatosan létre

az egészségturizmusban. A Mathias Horx (2002) nevéhez fűződő selfness célja, „hogyan jobban legyünk önmagunkkal, mindezt annyi energiával, amennyi feltétlenül szükséges.” Több nyugat-európai (Hotel Käppelehof, Selfness Center St. Gallen) és néhány hazai szolgáltató (Kék Duna Wellness Hotel, Zichy Park Hotel) kifejezetten a vendégkör megcélzásával és nekik összeállított programokkal (például anti-karrier, férfi és nő kapcsolateremző tréning, testműhelyek, művészetterápiás csoportok) igyekszik tematizálni szolgáltatásait. A felgyorsult életstílus másik következménye, hogy a döntési helyzetek dinamikája nő, maga a folyamat ugyanakkor lerövidül. Ellentrendként egyre többen akadnak olyanok, akik tudatosan a lassítást választják. Ez egyrészt azzal a következménnyel jár, hogy sikerre számíthat minden olyan termék és szolgáltatás, amely segíti a fogyasztót idejének hatékonyabb kihasználásában (pl. csomagküldő szolgálat, készétel forgalmazás, vagy esetünkben rövid, ám nagyon tartalmas, gyors feltöltődést lehetővé tevő egészségturisztikai csomagajánlatok), másrészt a marketingkommunikációs eszközök esetében is a gyorsaság válik fontossá, így a korábban leggyakrabban alkalmazott értékesítési csatornák és kommunikációs módszerek helyét átveszi az internet, illetve a már említett közösségi média. Az impulzusvásárlások szaporodnak az egészségturisztikai szolgáltatások területén is. A racionalitást felváltja az emóció (Kotler–Keller, 2006).

A családok egészségturizmusban való megjelenése a többgenerációs szolgáltatások iránti igényt növeli. Az elmúlt évtized hazai fejlesztéseinél a „családbarát” jelző szinte kötelező előírásnak számított nemcsak a wellness szállodák és egyéb szálláshelyek piacán, de a vendéglátóhelyeken, közlekedési társaságoknál, utazási irodáknál vagy fürdőknél is. Utóbbiak esetében az új építésű élményfürdők (például a kaposvári Virágfürdő vagy a szegedi Napfényfürdő Aquapolis) mellett a hagyományos gyógyfürdők (Sárvári Gyógy- és Wellness Fürdő vagy a zalakarosi Gránit Gyógyfürdő) is gyakran alakítottak ki gyermekeknek szóló szolgáltatáselemeket és általában animált programokat. A szerző szakmai tapasztalatára és kutatásaira alapozva problémásnak tartja, hogy a szolgáltatók túlnyomó többsége kizárólag a hat, esetleg tíz év alatti gyermekekre gondol, az egészen más igényekkel bíró tinédzserek számára csak meglehetősen kevés a kínált program és szolgáltatás. Ugyanígy e tendencia túlzásba vitele hívta életre a „csendes-wellness” központokat, ahol a 14 év alattiak szolgáltatás-igénybevételét tiltják.

A megváltozott és felgyorsult életstílus következményeként említést kell tennünk az utazási szokások megváltozásáról is, melyek között a legfontosabbak között említendő az utazások gyakoriságának növekedése, ám hosszának csökkenése. Az egészségturisztikai szolgáltatóknak éppen ezért rövidebb (2–3 éjszakás), ám tartalmas csomagokkal kell megjelenniük a piacon. Ugyanígy fontos változások a késői foglalások arányának megnövekedése (last minute ajánlatok), valamint az egyéni utazások részarányának csökkenése. Utóbbi a B2C (business to consumer) marketing eszközök jelentőségét növeli.

Az új típusú fogyasztó újfajta kínálatot keres

Napjaink fogyasztója – az egészségturizmusban is – környezettudatos, tapasztalt, individualisztikus, egocentrikus és hedonista (Törőcsik, 2003, Mitev–Horváth, 2008). A szolgáltatások hagyományos használat és szükségletkielégítési funkciói mellett felértékelődik az élmény és a hozzáadott érték szerepe. A kommunikációban már nem az a fontos, hogy egy fürdő hány medencével vagy milyen szolgáltatásokkal rendelkezik, hanem hogy „miért jó ez nekem”. Sikerre a személyre szabott, egyedi, autentikus élményt kínáló szolgáltatások számíthatnak.

Korunk sikeresen működő egészségturisztikai szolgáltatói (gyógy- és wellness szállodák, gyógy-, termál- és élményfürdők stb.) törekсенek a természetességre, így például olyan építészeti megoldásokat alkalmaznak, amelyekben a mesterséges terek természetesen épülnek be a környezetbe, és ezt természetes építőanyagokkal és színösszeállítással valósítják meg (Boros–Mondok–Várhelyi, 2012). A vendégek számára valódi egyedi élményt nyújtanak nemcsak a kivitelezés (építészeti megoldások, látványelemek, megvilágítás), de a szolgáltatások és programok terén is. Utóbbi jól és sikeresen működő példái a tematizált wellness szállodák,

amelyek a hazai piacon is bizonyítottan eredményesebben működnek versenytársaiknál. A sümegi Hotel Kapitány Wellness és Konferencia Hotel és a bikali Puchner Kastélyszálló és Reneszánsz Élménybirtok a középkort, míg a felsőtárkányi Bambara és az egerszalóki Mesés Shiraz Hotelek egy különleges és egzotikus (afrikai) kultúrát helyeznek a termékfejlesztés fókuszába. A magyar hagyományokkal is harmonizáló hazai „Wine & Spa” szállodák között a tarcali Andrassy Kúria, a villányi Crokus Gere vagy a badacsonyi Hotel BonWino szállodák hozhatók példaként. Mivel Csehországban a sör számít nemzeti italnak, a Chodovar sörfőzde orvosi ajánlással kínálja „Pravé pivní lázně”, azaz eredeti sörfürdő szolgáltatását és további sörön alapuló kezeléseit. Az osztrák Salinen város legfőbb adottsága a só, amely bizonyítottan felfrissít és ellazít, erősíti az immunrendszert, használható bőrápolásra, de a reumás panaszokat is enyhíti. A Wellness Hotel Saline szolgáltatásainak középpontjában ezért a sófürdők és a sós tekerccselés állnak, de megjelennek az ivókúrák is. A bükfürdői Hotel Caramell mint az ország egyetlen holisztikus szállodája és spája pozicionálja magát. A 2015 januárjában megnyílt demjéni Cascade Barlang- és Élményfürdő 760 méter hosszú barlangrendszerével, 1500 négyzetméter vízfelületével, valamint 24 méter átmérőjű és 25 méter mély, hegybe süllyesztett, 550 méter csúszófelülettel rendelkező csúszdatornyával Közép-Európa legnagyobb barlangfürdőjének számít. A debreceni Aquaticum mint mediterrán élményfürdő pozicionálja magát, a budapesti Aquaworld Resort Közép-Európa legnagyobb fedett vízi témaparkja. A wellness- és gyógyszolgáltatóknak érdemes célzott egészségprogramokat (pl. testsúlykontroll-program, személyes edzőprogram, biofőző tanfolyam stb.) kínálni. E példák is jól jelzik az egyedi ajánlatok (USP-k) fontosságát.

Az egyes egészségturisztikai szolgáltatókat felkereső vendégkör ízlése és elvárásai bár igen széles skálán mozognak, ám a magas minőségi színvonal és a profi személyzet mind alapvető elvárás, amit az egyébként nagyon árérzékeny fogyasztó hajlandó megfizetni, az árnál az ár-érték arányt tartva fontosabbnak.

A marketingben felértékelődik a CRM (Consumer Revenue Management) szerepe. A módszer egyrészt segít új ügyfeleket akquirálni, másrészt a meglévő ügyfelekkel való együttműködés hasznát növelni az értékesítési és ügyfélszolgálati területek működésének támogatásával, valamint az ügyfélművelési vállalati célok köré szervezésével.

A piaci részesedés növelése helyett a vásárlói részesedésre koncentráló marketing (cross-selling és up-selling) vezet sikerre az egészségturizmusban is.

Az ún. hibrid fogyasztás megjelenésének (*Schmalen–Simon, 1998*) következtében a szegmentáció korábbi ismérvei már nem alkalmazhatók. Az eltérő szociális helyzetű, fizetőképességű társadalmi rétegek fogyasztói szokásai között nem lehet éles határt húzni, nem írhatók körül egyértelműen az igények (*Becker 1996, Goerd 1999*). A hangsúly az egyén preferenciáján van, és nem a státuszán, fizetőképességén. Az egészségturizmusban például megjelennek a gyógy- és/vagy wellness szállodában pihenő, ugyanakkor nem kifejezetten egészségtudatos (dohányzó, a reformétkezés elveit nem tartó) vendégek, akik számára is biztosítani kell a szolgáltatásokat (dohányzóterek, ételválaszték). Az idősebb vendégek korábban fiatalosnak tartott tevékenységeket végeznek, illetve miközben megfizetik a szálloda és a fürdő magas árait, igénylik az önkiszolgáló gyorséttermet (például az egerszalóki Saliris Resort & Spában). A szegmentálás fókuszába tehát – mint ahogyan a szerző arra már korábban is utalt – a sokféle hatás eredőjeként értelmezhető motiváció kerül. Ez megjelenik a termék- és értékesítési politikában, valamint a kommunikációban is.

Az információtechnológia térnyerése

Az információtechnológia (IT) térnyerése alapvető változást hozott a turizmusban is. Az internet a turisztikai vállalkozások számára lehetőséget kínál nem csak a gyors, pontos, részletes, folyamatosan aktuális információk piaca juttatására, de biztosítja a szolgáltatások megrendelését, lefoglalását relatíve alacsony áron.

Az internet kommunikációs csatornaként is szolgál a turisztikai szolgáltatók, közvetítők és a fogyasztók között. „Az internet és a turizmus ideális párosításnak tűnik” (Török, 2002 16. o.), hiszen az utazási döntés meghozatala és az utazás megszervezése során rengeteg információt kell összegyűjtenie egy olyan termékről (szolgáltatáscsomagról), amelyről általában a vásárlás előtt nincsenek korábbi tapasztalatai, és amely nem kipróbálható. Ráadásul az egészségturizmusban egy különösen bizalmi termékről van szó, hiszen a vendég nemcsak a pénzét és szabadidejét, de az egészségét is a „vásárra viszi”. Azt azonban feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a turizmusban a fogyasztók/vendégek az információt az interneten keresik, az utazási döntésük megalapozását az itt fellelhető információk adják, ám a foglalás gyakran hagyományos módon (utazási irodán keresztül, telefonon, a szolgáltatónál közvetlenül telefonon vagy e-mailben stb.) történik.

Az IT felhasználásával elterjednek a GDS (global distribution system) rendszerek elősegítve az on-line utazási irodák (például Amadeus – Expedia travel, Sabre – Travelocity, Galileo & Yton – Triplanet stb.) működését is. Az egészségturisztikai szolgáltatók megjelenése az utazásközvetítők számítógépes foglalási rendszerein elengedhetetlenné válik ugyanúgy, mint az elektronikus foglalást és fizetést is lehetővé tevő, informatív és interaktív saját honlap megléte. A PricewaterhouseCoopers 2014. évi jelentése ugyanakkor rávilágít, hogy a nagysebességű, szélessávú internetes kapcsolat és a szállítók azon törekvése, hogy kezükbe veszik saját kínálatukat, csökkenti az on-line utazási irodák korábban kétségtelenül meglévő versenyelőnyét.

A szintén az internethez kapcsolódó kuponos értékesítés az eNET Internetkutató Kft. által 2015 januárjában közzétett adatok szerint 2014-ben elérte a bruttó 5 milliárd forintos közvetített forgalmat. A három legnagyobb forgalmat lebonyolító általános, így turisztikai kínálatot is tartalmazó bónusz/kuponos oldal a Bónusz Brigád, a márkanév-váltáson átesett Zumzi (korábban Kupon Világ) és a Napideal! volt. A csak szállásértékesítésre szakosodott bónusz/kupon oldalak közel bruttó 3,5 milliárd forintnyi forgalmat bonyolítottak le, A kuponos értékesítés különösen a belföldi közönséget célzó vidéki – főleg wellness – szállodapiacra vált egyre népszerűbbé, 2014-ben a vidéki szállodák 2/3-a legalább alkalomszerűen élt valamilyen diszkontáras értékesítési formával (<http://www.enet.hu/hirek/brutto-165-milliard-forintra-nott-az-online-napi-ajanlatok-piaca/> ?lang =hu). Az egészség-kupon.hu elsősorban az egészségügyi és wellness kuponok gyűjtőoldala.

Szintén a technikai innováció hatása a mobil eszközök használata. Az International Telecommunication Union (ITU) várakozásai szerint 2015-re a világ népességének fele a gyorsabb adatforgalmat lehetővé tevő harmadik generációs, azaz 3G-s telefont használ majd.

A web 2.0 módszerek alkalmazása az egészségturizmusban is terjed. A közösségi portálok, elsősorban a Facebook és a Youtube Magyarországon is egyre népszerűbbek. A Social Daily (2014) publikált jelentése szerint a magyar felhasználók száma 2014 végére elérte az 5 milliót, 60%-uk 18–35 év közötti, 52% nő, a mobilpenetráció 83%-os, 2/3-uk Android platformot használ.

Az internet világában a vásárlói hűség azonban ingataggá válik, amit a vállalkozások többsége törzsvendég programokkal – ez az egészségturizmusban különösen megfigyelhető – igyekszik ellensúlyozni.

A globalizáció hatásai

Napjaink vitathatatlanul komoly befolyásoló erővel bíró jelensége a már említett globalizáció. A dereguláció és liberalizáció eredményeképpen a verseny valamennyi gazdasági és nem elsősorban gazdasági ágazatban (így az egészségügyben is) megjelenik. Az EU szabadságjogok kiterjedése (köztük a szolgáltatások szabad áramlása és a szabad orvosválasztás) okán a lokális piac már alig létezik, hiszen a vállalkozásoknak (így természetesen az egészségturisztikai szolgáltatóknak is) rögtön a nemzetközi versenyben kell helytállniuk. Ezt kiegészítve az utazás és a kommunikáció könnyebbé, gyorsabbá és olcsóbbá válásával egyértelműen

felértékelődik az egyediséget és minőséget közvetítő branding, valamint az együttműködés (például külföldi egészségbiztosítókkal) szerepe.

KONKLÚZIÓ

A világ egészségturizmusa az elmúlt évtizedekben alapvetően megváltozott. Átalakult a kereslet és az iparági üzleti modell is. Az emberek többségének igénye van az egészségturizmus valamelyik termékcsoportjában való részvételre, de az azokon belül választható tevékenységek erősen változóak lehetnek. Valamennyi régi és potenciális célcsoport szempontjából döntő fontosságú ugyanakkor a változatosság, a különlegesség, a jó minőségű, színvonalas, ugyanakkor kedvező árú – azaz jó ár-érték arányú – személyreszabott szolgáltatások megléte.

Az egészségturisztikai kínálat kialakításakor az előző alfejezetben kifejtett keresleti jellemzők és trendek figyelembevételével mellett érdemes figyelemmel lenni arra, hogy egy desztináció és/vagy szolgáltató sem lehet minden célcsoport számára egyaránt vonzó. Az eltérő életkor, nemzeti és nemi hovatartozás és életstílus, illetve az egészségi állapot és az ezekből eredő motiváció – hogy csak a legfontosabbakat említsük – más-más elvárást eredményez. Az idősebb, gyógyulni vágyó vendégek nehezen viselik, ha hangos fiatalok zavarják pihenésüket, míg a fiatalok rosszul érzik magukat az állandó megjegyzésektől; sok nőnek jelent problémát – vagy az arab országokból érkező, magas fizetőképességű hölgyvendégeknek akár tilalmat – hogy a medencéket, szaunákat és azok pihenőtereit (főleg fürdőruha nélküli igénybevétel esetén) férfiakkal kell megosztaniuk; a passzív wellnessre, kényeztetésre vágyók nem akarják magukat egészségügyi létesítményben, betegek között érezni, míg a fizikai gyógyulásra koncentrálókat kevésbé érdekli a spiritualitás; a gyermektelenek vagy a gyermeküktől néhány napra „szabadságot kapott” párok örülnének egy kis meghittségnek. A szolgáltatóknak tehát érdemes a motiváció mint a legfontosabb szegmentálási ismérv alapján meghatározni potenciális vendégkörüket, és az ő elvárásaikhoz igazítani szolgáltatásaikat.

Az egészségturisztikai szolgáltatók sikerének alapja a különleges adottságokat (például a gyógyító természeti kincseket Európában – köztük a termálvizek változatos kínálatát Magyarországon – vagy az ősi gyógy módokat és a spirituális hagyományokat Délkelet-Ázsiában) kihasználó, jól körülhatárolt vendégkört attraktív szolgáltatásokkal megcélzó differenciált termékfejlesztés speciális és részipiaci crossover típusú szolgáltatásokkal, a piacok diverzifikálása. A kommunikációban a direkt reklámtevékenység helyett az integrált márkáépítés, a hagyományos kommunikációs eszközök helyett az internet, a mindenkinek értékesítés helyett a pontosan meghatározott célpiac legjobb kiszolgálása vezethet sikerre. A marketing kutatók közül egyre többen fordulnak a holisztikus marketing felé is, melynek elemei, a kapcsolat marketing, az integrált marketing, a belső és a társadalmi felelősségérzetre alapozott marketing (Kotler–Keller, 2006) az egészségturizmusban is értelmet nyernek.

HIVATKOZÁSOK

BOROS SZILVIA – MONDOK ANITA – VÁRHELYI TAMÁS (2012): *Az egészségturizmus szolgáltatásai és menedzsmentje*. Szolnoki Főiskola. Szolnok.

BOURDIEU, PIERRE (1997): *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. University of Chicago Press. Chicago–USA.

- KASRIEL-ALEXANDER, DAPHNE. (2015): *Top 10 Global Consumer Trends For 2015*. EuroMonitor International.
- ELLIS, S. (2014): *The Global Wellness Tourism Economy*. Global Spa & Wellness Summit.
- EUROPEAN TRAVEL COMMISSION (2004): *Megatrends of Tourism in Europe to the Year 2005 and Beyond*. <http://www.etc-corporate.org/market-intelligence/tourism-trends.html>
- EUROPEAN TRAVEL COMMISSION (2012), European Tourism: Trends and Prospects. *Quarterly Report 1/2012*.
- GLOBAL SPA SUMMIT (2014): *Wellness Tourism and Medical Tourism: Where Do Spas Fit?* http://www.globalwellnesssummit.com/images/stories/pdf/spas_wellness_medical_tourism_report_final.pdf
- GOELDNER, CHARLES – BRENT, RICHIE (2009): *Tourism: principles, practices, philosophies*. 11th Edition. John Wiley & Sons Inc. New Jersey, USA.
- IPK INTERNATIONAL (2015): *World Travel Report 2014/2015*. Messe Berlin GmbH. Berlin, Germany.
- KINCSES GYULA (2010): Az egészségipar társadalmi és nemzetgazdasági jelentősége. *IME* 9(5). 8–14. o.
- KOTLER, PHILIP – BOWEN, JOHN – MAKENS JAMES (2003): *Marketing for Hospitality and Tourism*. Prentice Hall. New Jersey, USA.
- KOTLER, PHILIP – KELLER, KEVIN LANE (2006): *Marketing management*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- LENGYEL MÁRTON (2004): *A turizmus általános elmélete*. Budapest: HFF-KIT.
- MICHALKÓ GÁBOR (2007): *A turizmuselmélet alapjai*. KJF. Budapest
- MICHALKÓ GÁBOR – RÁTZ TAMARA – BAKUCZ MÁRTA (2009): A jólét és a jóllét viszonyáról a turizmustudomány kontextusában. In: HANUSZ, Á (szerk.): *Turisztikai desztináció, desztinációs menedzsment*. Konferencia kötet. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. 95–110. o.
- MILENKOVSKA, VIOLETA (2011), Contemporary tendencies in the tourism operation. *UTMS Journal of Economics* 2 (1), 37–50. o.
- MITEV ARIEL ZOLTÁN – HORVÁTH DÓRA (2008): A posztmodern marketing rózsaszirmai, *Veze-téstudomány* (9), 4–18. o.
- MOLNÁR CSILLA (2011), *Az egészségturisztikai fejlesztések hatásai különös tekintettel Kelet-Magyarországra*. Doktori (Ph.D) értekezés, Győr: SZIE-RGTDI.
- MOLNÁR CSILLA – VARGA NIKOLETT: Wellness profilok a magyar és az osztrák szállodaiparban. in. TAKÁCSNÉ GYÖRGY KATALIN (főszerk): *Acta Carolus Robertus*, KRF-GTK Tudományos közleményei 1(1). KRF. Gyöngyös. 61–79. o.
- MOLNÁR CSILLA (2012): *Az egészségturizmus – mint különleges szolgáltatás – marketingjének sajátosságai*. Marketing Oktatók Klubja Konferenciájának elektronikus tanulmánykötete. Miskolci Egyetem. Miskolc. paper 45.
- NEULINGER ÁGNES – SIMON JUDIT – KELEMEN KATA – HOFMEISTER TÓTH ÁGNES (2009): Fogyasztói magatartás a hazai utazási szolgáltatások piacán. *Turizmus Bulletin* XIII (4) 32–45. o.
- PAPP ILONA (szerk) (2003): *Szolgáltatások a harmadik évezredben*. AULA Kiadó Kft. Budapest. 35–77. o.

PUCZKÓ LÁSZLÓ – BACHAROV (2006): Spa, Bath, Thermae: What is Behind the Labels. *Tourism Recreation Research* 31(1). 83–91. o.

REID, ROBERT – BOJANIC, DAVID (2009): *Hospitality Marketing Management*. John Wiley & Sons Inc. New Jersey, USA.

SMITH J.W – CLURMAN (2003): A.: *Generációk, márkák, célcsoportok*. Geomédia Szakkönyvek. Budapest.

SMITH, MELANIE–PUCZKÓ LÁSZLÓ (2010): *Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

SMITH, MEALNIE – KELLY, CATHERINE (2006): Wellness Tourism. *Tourism Recreation Research* 31(1), 1–4. o.

SCHMALEN HELMUT – SIMON JUDIT (1998): A hibrid vásárlói magatartás és a kereskedelemre levonható következtetések. In: *Marketing & Menedzsment* 1998/6. 67–71. o.

S. NAGY KATALIN (szerk) (2007): *Szociológia közgazdászoknak*. BME Tipotex Kiadó. Budapest.

STIFTER GÁBOR (2011): *A szinglik fogyasztói szokásai*. Győr, SZIE Kautz Gyula GTK

TÖRŐCSIK MÁRIA (2003): *Fogyasztói magatartás trendek*. KJK-KERSZÖV. Budapest.

TÖRÖK PÉTER (2002): E-turizmus: Az internet és az e-business szerepének növekedése a turizmusban. *Turizmus Bulletin* 2002(1) pp. 16–22. o.

VARGO, STEPHEN L. – LUSCH, ROBERT F. (2008): Service-dominant logic: Continuing the evolution. *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 36, No. 1, 1–10. o.

VERES ZOLTÁN (2009): *A szolgáltatásmarketing alapkönyve*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

WORLD TRAVEL & TOURISM COUNCIL (2011), Travel & Tourism 2011, http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/traveltourism2011.pdf

UNWTO (2014): Annual Report on Travel and Tourism. Madrid. Spain. <http://www2.unwto.org/publication/unwto-annual-report-2013>

UNWTO (2015): Tourism Highlights 2014. Madrid. Spain. http://dtxqtq4w6oxqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights14_en_hr_o.pdf

4 | Minősegbiztosítási rendszer lehetőségei a borturizmusban

A Franken borvidék példája – esettanulmány

PALLÁS EDITH – DÁVID LÓRÁNT

Minden olyan ország turizmusában, ahol a borturizmus számára kedvező feltételek állnak rendelkezésre, szükséges annak minősegbiztosítási rendszerét kidolgozni. Erre az egyik legjobb példát a Franken borvidéken, Németország Bajor tartományában megalkotott borturizmus koncepció – „Franken – Wein. Schöner. Land.” – szolgáltatja. A koncepció átfogó osztályozási és minősegbiztosítási rendszerében, részletesen leírt követelmények alapján van lehetősége a borturisztika különböző szereplőinek borturisztikai üzemük minősítettetésére. A minősítés több területet is átfog, a borospincéktől és borkóstoló helyektől kezdve, a boros szálláshelyeken és vendéglátóhelyeken át, a boros ünnepekig, rendezvényekig, sokszínű lehetőséget kínál a minősegbiztosítási rendszerbe való bekapcsolódásra. A minősített üzemeket rendszeresen, próbavásárlók útján ellenőrzik, így biztosítva a minőség fenntartását. A minősített üzemek ajánlataikkal egy különleges kiadványban is megjelenhetnek, mely a tapasztalatok szerint a borvidéket felkereső turisták elsődleges orientációs eszköze, iránytűje.

Kulcsszavak: borturisztika, minősegbiztosítás, Franken borvidék, minősített szolgáltatók

BEVEZETÉS

Magyarországon a szolgáltatási szektoron belül a turizmus területén is bevezetésre kerültek minősegbiztosítási rendszerek, de a turizmus néhány ágában még csak gyerekcipőben jár vagy el sem kezdődött a rendszer kialakítása.

A borturizmusban a borutak minősítésére hoztak létre minősítési rendszert. Magyarországon az első borúti minősítési rendszert 1996-ban a Villány–Siklósi Borút alkotta meg, mely a borúti szolgáltatókra vonatkozik. 2005 és 2007 között a VinTour Interreg IIIC projekt keretében a dél-dunántúli borutak spanyol és olasz partnerekkel kidolgoztak egy közös minősítési rendszert, melyet a részt vevő borutak elnökei a 2006-ban Siófokon megrendezett Borturisztikai Konferencián fogadtak el a Közös Borúti Karta aláírásával. [10]

A Karta napjainkban is a minősítés szempontrendszerének alapját képezi. Fontos állomása volt a 2007-ben elkészített, majd 2009-től használt védjegy. Az új rendszerű minősítések 2008–2009 között kezdődtek el hazánkban, és még jelenleg is folynak.

A minősítés vonatkozik a nyitva tartásra, a vendégfogadásra, a felszereltségre, az információátadás képességére, a borkóstolás és borértékesítés feltételeinek vizsgálatára. [11]

Jelenleg az „Európai Borúti Minőség” 1–3- szőlőfürtös védjegyének elnyeréséhez a szolgáltatóknak meg kell felelni a kiírt általános feltételeknek, ill. tevékenységi körönként (borászatok, szálláshelyek, éttermek, turisztikai irodák, múzeumok, helyi élelmiszer előállítók, bort és helyi terméket árusító üzletek, kézműves vállalkozások) a szakmai szempontrendszernek. (1. kép)

Magyarországon összesen 31 borút van, melyek nem egyformán aktívak.

Problémaként jelenik meg, hogy a minősítést szerzett szolgáltatók színvonala között óriási különbségek vannak, a szankciók kiszabása nem igazán lehetséges, az ellenőrzés nem megoldott.

Tanulmányunk olyan megoldásokat mutat be, melyek példaértékűek, és segítséget nyújthatnak a fent vázolt problémák kiküszöbölésénél.

1. kép: Az Európai Borúti Minőség 3 szőlőfürtös védjegye

Forrás: <http://villanyiborvidek.hu/hu/rolunk/borut-egyesulet/minosites>

1. A FRANKEN BORVIDÉK

A Franken borvidéken a bortermelésnek már i. e. 6000 óta van hagyománya, de a borturisztika minden területére vonatkozó intézményesített és tervszerű kiépítésével csak az 1990-es években kezdtek el komolyan foglalkozni. Az áttörést a Franken Borturizmus koncepció (2006) kidolgozása jelentette, melyet aztán regionális és helyi koncepciók is követtek. A koncepció egyik sarkalatos pontja és alappillére a minősbiztosítási rendszer kialakítása, működtetése, ill. folyamatos bővítése és fejlesztése. [5,6]

Saját védjegyet is létrehoztak ebből a célból. (2. kép)

2. kép: A Franken borvidék védjegye

Forrás: <http://www.franken-weinland.de>

A fő célkitűzés az, hogy a borturizmusban részt vevő szolgáltatók és szolgáltatások mindegyikére kiterjedjen a minősítés, és minél több szereplőt vonzzanak be a minősítés hatálya alá. Ez természetesen azt a magasabb célt szolgálja, hogy a borturisták igényeiket a lehető legmagasabb minőségű szolgáltatások igénybevételével tudják kielégíteni. Németország más tartományaiban is léteznek ehhez hasonló minősbiztosítási rendszerek (QMS), de a Franken borvidéki (3. kép) a legjobban kiépített és megszervezett, ill. a legtöbb részterületre terjed ki. Azért választottuk tanulmányunk témájául, mert úgy véljük, hogy Magyarország borturizmusában is szükséges lenne kialakítani egy ennyire részletesen kidolgozott rendszert, aminek az általunk tanulmányozott rendszer példájául szolgálhatna. [6]

3. kép: A Franken borvidék

Forrás: www.weinbruderschaft-franken.de

2. MINŐSÉGBIZTOSÍTÁSI RENDSZER A FRANKEN BORVIDÉKEN

A minősítési rendszer a következő területeket fedi le:

- „Vendégségben a borásznál”
- „Franken bor az éttermekben”
- „Franken bor a vendéglőkben és borozókban”

- „Borkulturális rendezvények”
- „Franken Borünnep”
- „Franken borkimérések”
- „Finomságok a boros Frankenből”
- „Vinotékák”
- „Bordocensek”
- „Bortúra útvonalak”

A szolgáltató vállalkozások a minősítés feltételeit a Bajor Tartományi Borászati és Kertészeti Intézet honlapjáról és a „Wein. Schöner. Land” honlapról tölthetik le a jelentkezési lappal együtt. A minősítést egy független, legalább 2 tagból álló bizottság végzi, melynek tagjai az adott terület elismert szaktekintélyei közül kerülnek ki. A minősítési kritériumok kialakítását az Intézet, a Franken Turizmus Szövetség és a Területi Borreklám Frankenwein-Frankenland felelős. Csak azok kerülnek be a minősített üzemek közé, amelyek minden minősítési kritériumot teljesítenek. A minősítés 3 évre szól, mely időtartam alatt rendszeresen végeznek ellenőrzést, pl. ún. „Mystery-Check”, vagyis előre be nem jelentett próbavásárlás formájában, teljesen inkognitóban, helyszíni ellenőrzéseken bizonyosodnak meg a minőség fennállásáról. Az eredményekről tájékoztatják a szolgáltatókat, optimalizálási javaslatokat tesznek, ill. meg nem felelés esetén megvonják a minősített szolgáltató címet a szolgáltatótól. [7]

A minősítést elnyerő szolgáltatók bekerülnek egy csúcsmínőségű, szép kivitelű, képes Prémium katalógusba, amelyet 2007 óta minden évben 40 000 példányban jelentet meg a Franken Turizmus Szövetség a többi partnerrel együttműködésben. (4. kép) A katalógusba a minősített szolgáltatók rövid profilja, kitüntetései, összes elérhetősége bekerül, röviden kiemelve a rájuk legjobban jellemző kínálati elemeket. Ezenkívül mindegyik szolgáltató megjelenik egy jellemző képpel is. A katalógus tartalmaz továbbá fotókat a borvidékről, bevezető szövegeket a szolgáltatási csoportok előtt. [8]

Személyes tapasztalatból tudjuk, hogy a turisták több mint 50%-a a katalógus alapján választja ki azokat a szolgáltatókat, akiknél feltétlenül igénybe akarja venni a szolgáltatásokat. Nordheim am Main, Volkach és Sommerach településen magunk is végigjártunk kb. 50 minősített szolgáltatót, azt tapasztaltuk, hogy számukra és a turisták számára is fontos a minősítés, és kevés kivétellel tartják is az adott minőséget, ill. többségük folyamatos fejlesztést végez. [6]

A fejlesztéseket pedig éppen azért képesek finanszírozni, mert a minősített desztinációk forgalma, bevétele nagyobb, mint a nem minősített desztinációké. Így nyereségük egy részét képesek visszaforgatni az innovációba, [4]

4. kép: Prémium katalógus 'Utazás a Franken borhoz'

Forrás: <http://www.franken-weinland.de/service/infomaterial>

A katalógus letölthető formában is elérhető a Franken borvidék borturisztikával foglalkozó honlapjairól, ill. ingyenesen rendelkezésre áll a turisztikai információs irodákban, vinotékákban. Azok a szolgáltatók, akik kiemelkedő teljesítményt nyújtanak, kitüntető oklevelet kapnak, melyet a szolgáltatás színhelyén általában a bejáratnál helyeznek el, ezzel is felhívják a turisták figyelmét arra, hogy ott magas minőségi szolgáltatásban lehet részük. (5. kép)

A borturistáknak lehetősége van arra, hogy a www.franken-weinland.de honlap on-line felületén elmondják véleményüket a szolgáltatókról és szolgáltatásokról, és értékeljék azokat. A beérkező véleményeket feldolgozzák, és segítségükkel még vonzóbbá teszik a mindenkori kínálatot. [1]

2014-ben 246 borturisztikai szolgáltató rendelkezett minősítéssel.

5. kép: Ifjú borász szolgáltató kitüntetés

Forrás: <http://www.franken-weinland.de/service/infomaterial>

Vizsgáljuk meg a Franken borvidéki minősítési kritériumokat területenként:

Vendégségben a borásznál

- a német Turisztikai Szövetség minősítése szerinti legalább 3 csillag standard elérése, a szolgáltató a Franken borvidék egyik boros településén található
- a vendéglátók rendelkeznek a szőlészet-borászat, pincészet vagy borkultúra területen szakképzettséggel vagy egyéb kvalifikációval
- a szőlőtermelés vagy borelőállítás legalább egy, a vendég számára észlelhető elemével rendelkezik (pl. saját szőlőskert, borospince)
- a szálláshely felszereltsége: a boros birtok/üzem területén részletes táblák elhelyezése, a belső és külső dekorációnál jól láthatóan kommunikálják a bor és a Franken témát (borok, poharak logóval, könyvek, képek, fotók stb.)
- a szolgáltató rendelkezik egy reprezentatív borkínálattal saját vinotékájában, borkezeskedésében, a borkínálat láthatóan van jelen és hozzáférhető; mindegyik bort lehet kóstolni

- Franken bor és élvezeti kultúra: a borkínálat a Franken minőségi borpiramis mindegyik borkategóriáját láthatón tartalmazza, a szolgáltató korszerű és vonzó borkultúrával rendelkezik (poharak, kínálás, boros irodalom, környezet stb.), a vendéget érkezéskor ingyenes üdvözlő itallal (bor, pezsgő, habzóbor, szőlőlé) fogadják
- a kínálatban szerepelnie kell vezetett szőlőbirtok- és pincetúráknak, lehetőséget kell nyújtani a szüretben való részvételre, boros szemináriumokon vagy boros rendezvényeken való részvételre
- a reggelihez őstermelőktől, közvetlen értékesítésből származó regionális termékek állnak rendelkezésre
- a lakó- vagy tartózkodási területen borkínálat, önkiszolgálással (pl. borhűtőben), beleértve a megfelelő poharakat és egyéb boros kellékeket

Franken bor az éttermekben

- minőség, a borválaszték kiegyensúlyozott és terjedelmes
- a borlap informál a Franken bor minőségi piramisáról (Klasszikus Franken, Nagy Franken, Új Franken)
- válogatott hazai és nemzetközi borválaszték
- kiváló minőségű bor- és pohárkultúra
- sommelier vagy szakképzett személyzet közreműködésével bor ajánlása az ételekhez vagy az étlapon megjelenítve
- igényes nemzetközi, a frank konyha által inspirált gasztronómia
- az étlapon külön utalás van a régióból származó termékek alkalmazására
- a felszolgáló személyzet jó bor- és turisztikai ismeretekkel rendelkezik
- hangulatos környezet és a bor jelenléte

6. kép: Bocksbeutel – a Franken borvidék jellegzetes palackja

Forrás: http://www.franken-weinland.de/tn_img/887533_bocksbeutel1.jpg

Franken bor a vendéglőkben és borozókban

- átfogó, a régióra jellemző borkínálat aktuális évjáratú borokkal
- érthető és átlátható borlap, mely eligazít a Franken bor minőségi piramisában: Klasszikus Franken, Nagy Franken, Új Franken (6. kép)

- a helyi és a régió szőlőfajtáinak és oltalom alatt álló, földrajzi jelzésű borainak reprezentatív keresztmetszete megjelenik a borlapon
- étlap, az ételekhez borajánlással
- autentikus frank környezet
- korszerű bor- és pohárkultúra
- az étlap a jellegzetes frank ételekre és regionális termékekre helyezi a hangsúlyt
- a felszolgáló személyzet jó bor- és turisztikai ismeretekkel rendelkezik

Franken borünnep

- történelmi és stílusos környezet (7. kép)
- az aktuális évjáratok ellenőrzött borminősége
- kompetens személyzet a boros standokon
- gondozott bor- és pohárkultúra
- regionális frank specialitások és friss szezonális termékek
- kiegyensúlyozott zenei program kísérő jelleggel

Borkulturális rendezvények

- különleges környezet
- stílusos lebonyolítás
- a bor és kultúra súlypontok közötti kiegyenlítettség
- korszerű bor- és pohárkultúra
- igényes ételkínálat a regionális termékek figyelembevételével

7. kép: Boros ünnep borkirálynőekkel, Ippesheim

Forrás: www.fraenkischer-weinfestkalender.de

Franken borkimérések, pincék

- a régió jellegzetes borai
- borász hangulat
- az adott évjáratból saját előállítású bor
- a kínálatban túlnyomórészt minőségi borok vannak
- a régió jellegzetes hideg és egyszerű meleg ételeit kínálják, melynek összetevői túlnyomórészt a régió pékjeitől, henteseitől és egyéb őstermelőktől származnak (az előírt 11 hideg és 13 meleg étel közül legalább 10-et kell tartalmaznia az étlapnak)
- a borász család személyesen foglalkozik a vendégekkel
- a borokat a pincéből értékesítik

Finomságok a Franken borvidékről (8. kép)

- értékes, vonzó, régióra jellemző termék szortiment
- a termékek előállítása egyértelműen kézműves jelleggel történjen
- a termékek a régióból származnak
- rendszeres és vevőbarát nyitvatartási idők
- vonzó eladótér
- szakmai kompetenciákkal rendelkező személyzet
- a vásárlók számára kóstolók
- kiegészítő szolgáltatási kínálatok, pl. ajándékosarak vagy szállítás

8. kép: Frank specialitás: oldalas gombóccal, hozzá Franken bor

Forrás: www.frankentourismus.de

Vinotékák

- rendkívüli építészeti alkotások és/vagy megoldások, ahol a történelmi, hagyományok találkoznak a modern építészeti megoldásokkal (11. kép)
- a kínálatnak tartalmaznia kell a régió és a helyi borászok borainak keresztmetszetét

- kóstolóterem, aromatéka, szemináriumi termek, lehetőség szerint egyéb regionális termékek, kiállítások, rendezvények szervezése, információs pult (turisztikai infók is)

Franken borélmény idegenvezető

- boros idegenvezető kvalifikáció megszerzése egy kurzus keretében, mely vizsgával zárul
- átfogó és sokrétű túrakínálat kialakítása
- a Franken bor és borvidék új megközelítését teszi lehetővé (9. kép)

„Repülő” boros tanárok

- Olyan kompetens személyek, akiket előzőleg már egy kurzus keretében kiképeztek boros idegenvezetőnek, (akik a boros birtokon és a borászatokban szakszerűen körbevezetik az érdeklődőket), és erre a tudásra építve egy további kurzuson tovább képezik magukat boros tanárrá. A képzés vizsgával zárul.
- Tudásuk kiterjed a Franken borvidéken honos szőlőfajták, a terroir, a borok, a borvidék keletkezésének, bor és gasztronómia kapcsolatának, a pohár- és címkekultúra és boros irodalom ismeretére, ill. kompetenciákat szereznek 2-3 órás boros érzékszervi szemináriumok megtartására.
- Feladatuk, hogy az országban bárhol ilyen jellegű szemináriumokat tartsanak, ehhez laptop, projektor, aromakoffer, borkínáló eszközök, pohárkészletek, boros irodalom, szóróanyagok, Master DVD felszerelés tartozik, (az összes Franken borvidékre vonatkozó információval, filmekkel, képekkel), amelyek a segítségével szakszerűen tudják ellátni feladatukat.

9. kép: Franken borélmény idegenvezető

Forrás: www.franken-weinland.de

Bortúra útvonalak

- a túrautak tipikus, változatos borvidéken át vezetnek
- egységes információs táblarendszer az összes útvonalon
- legalább 3 km hosszú túrautak
- GPS-es útvonalvezetés
- borgasztrónómiai betérési lehetőségek

- vezetett túrák Franken borélmény idegenvezetővel
- borvásárlási lehetőség
- panoráma kilátás
- nevezetességek az útvonalon

Új elemnek tekinthető, hogy a Prémium katalógusba bekerültek az ajánlott **boros architektúra** (11. kép) túrák, ill. a legújabb kezdeményezés, az ún. „**terroir f'**” (10. kép) Ez olyan helyeket takar, amelyek reprezentálják a régió sokrétűségét, ahonnan lélegzetelállító kilátás nyílik a tájra. Mindegyik helyszín egy-egy speciális boros témát dolgoz fel, aköré szerveződnek a látványosságok és rendezvények (pl. szoborpark, a borász munkája, nemzetközi kitekintés a borvidékekre stb.). Az információk mindenütt elektronikusan is elérhetőek interaktív panelek segítségével is. A színhelyek ilyen jellegű feldolgozása teljesen új kezdeményezés, így még csak összesen 4 színhelyen található meg. [2]

10. kép: Iphofen 'terroir f'

Forrás: https://www.google.de/search?q=terroir+f&biw=1440&bih=775&source=l-nms&tbm=isch&sa=X&ei=AkboVJuyOuegyAP4slLwBw&ved=oCacQ_AUoAg

A szemet gyönyörködtető boros architektúrák nagy számban találhatóak a borvidéken. (11. kép) A katalógus 4 boros architektúra útvonalat ajánl, melyek 5-7 boros desztinációt tartalmaznak, borászatokat, vinotékákat, borházakat. Közös bennük, hogy mind a 4 útvonalon válogatott, többszörösen kitüntetett boros építészeti remekműveket látogathatunk meg. A Franken borvidéken a boros architektúra szinte egy vallomás, ami kifejezi azt, hogyan kezelik a borászok a múltat, és kötik össze a jövővel. Egyesítik a hagyományokat az új, innovatív ötletekkel, megmutatják, hogyan lehet ötvözni a régi faszervezetes vagy éppen masszív terméskőből készült épületeket a napfényt és levegőt becsalogató krómacél-üveg építményekkel. Mindezt pedig a természet megbonthatatlan egységébe harmonikusan helyezik be. [3]

11. kép: Vinothek Horst Sauer

Forrás <http://www.dw.de/moderne-weinarchitektur-in-franken/a-16347765>

3. PROBLÉMÁK, ELTÉRÉSEK A STANDARDTÓL

Mivel a minősítési rendszer már hosszabb ideje működik, és a szolgáltatókat a fent nevezett módon rendszeresen ellenőrzik, kikristályosodtak a legjellemzőbb problémák is. [4,1]

A boros szálláshelyeken

- a bor nincs mindig láthatóan jelen
- a borminőségi piramis nem megfelelően értelmezhető
- hiányzik az árlista
- a borlapon megjelenő borok nem állnak rendelkezésre
- a szobák nem elég modernek
- a feliratok, információs táblák hiányosak
- nincs a kínálatban elegendő rendezvény, vezetett túra

A boros rendezvényeken

- alkalmanként sörárusítás is folyik
- a kínált italok között túl nagy az égetett szeszes italok aránya
- nem megfelelő az ételválaszték, ill. kevés a helyi termék
- a zene nem minden esetben elégíti ki az igényeket

A boros gasztronómiában

- nem a borminőségi piramisnak megfelelő a borválaszték
- hiányos a borajánlás az étlapon szereplő ételekhez, ill. a személyzet nem minden esetben ajánlja a megfelelő borokat

- hiányzik a helyi termékekre való utalás
- a vendégfogadó helyiségben nincs jól kommunikálva a bor
- kevés borturisztikai információ

A 'Finomságok a Franken borvidékről' területen

- az üzemek még kevésbé piac- vagy vevőközpontúak
- az üzemek bemutatkozása erősen hiányos, kevés a reklám, nincsenek információs füzetek
- a nyitvatartási idő nem vevőbarát
- a termékek csomagolása és az üzem dekorációja gyakran kívánnivalót hagy maga után
- a közvetlen értékesítő üzemek és borászok kommunikációja még nem kielégítő, inkább alkalmanként, egy-egy akció keretében

A borértékesítők és pincészetek

- régióként nagyok a minőségi különbségek
- eltérés mutatkozik az alapszolgáltatásokban is

A problémákat minden esetben dokumentálják, mérlegelik, hogy ez súlyosságát tekintve a minősítés megvonásával jár-e. A tapasztalat azt mutatja, hogy elegendő felhívni a szolgáltatók figyelmét a hiányosságokra, adott esetben javaslatot tenni az optimalizálásra, rövid határidővel megtörténik a változtatás, és ismét jól működik a szolgáltatás. A minősített üzemek, szolgáltatók értékelik a minősítettségéből adódó előnyöket, versenyelőnyüket nem szívesen adják fel. [4]

KONKLÚZIÓ

A Franken borvidéken kialakított minősegbiztosítási rendszer részletesen kidolgozott, a korábbi hasonló jellegű német és külföldi rendszerek tapasztalatait is figyelembe vette. Mivel előzetesen – tudományos kutatóműhelyek bevonásával – felmérték a vevői igényeket, a minőségi elvárások nem túlzóak, kifejezetten vevőközpontúak. A Franken borturizmus koncepció elnevezése „Wein. Schöner.Land”. (Bor. Szebb/Szép. Táj), ami tulajdonképpen egy szójáték, már önmagában is utal arra, hogy a borturizmust szebben-jobban kívánják megvalósítani egy szép tájon. Központi elemként megjelenik az az elvárás, hogy a kínálatok egyértelműen a Franken borvidékkel való azonosulást, a borvidék imázsát erősítsék a borvidéket olyan boros desztinációként megjelenítve, ahol a vendég sokrétű szolgáltatást vehet igénybe, a bor és gasztronómia elsőrangú élvezetétől kezdve, a természet és épített boros architektúrán át, a minden igényt kielégítő kulturális élményt is beleértve. A rendszer egyik nagy erénye, hogy a borturizmusban résztvevő szolgáltatókkal együttműködve alakították ki, figyelembe véve a részterületekre vonatkozó jogszabályokat, ill. a területek sajátosságait (pl. szálláshelyek, gasztronómia, borászati üzemek stb.), de megkövetelik a területek közötti szoros együttműködést is, mivel a komplex igénykielégítés másként nem lehetséges. Valójában pontosan ez a komplex szemlélet, a több területet is átfogó intézkedések teszik a rendszert igazán értékesé.

További fontos előnynek tartom a tervszerű és rendszeres, de előre be nem jelentett ellenőrzéseket, melyek nem engedik ellaposodni a minőségi követelményeket, és szankcionálási lehetőségük folyamatos odafigyelésre készíti a szolgáltatókat. A kialakított borturizmus koncepció és ennek részeként megalkotott minősegbiztosítási rendszer hatása nem elhanyagolható a térségben. Mérhető hatás a munkahelyek számának megnövekedése, a

borturizmusból származó többletjövedelem pedig a térségben jelentős életminőség-javulást eredményezett. Fontos és pozitív következmény a fiatalok visszavándorlása, letelepedése a térségben, ami együtt jár a régi hagyományok felélesztésével, de annak egy frissebb, innovatívabb gyakorlásával.

HIVATKOZÁSOK

http BÄTZ GEORG. (2011): Beratung und Strukturentwicklung im Weinbau, előadás http://www.lwg.bayern.de/mam/cms06/weinbau/dateien/w5_3_fw_zertifizierungsverfahren.pdf

<http://www.franken-weinland.de/erlebnis/terroir-f/>

<http://www.franken-weinland.de/erlebnis/architektouren/>

Interjú DR. HERMANN KOLESCH ÚRRAL, DR. GEORG BAETZ ÚRRAL, SUSANNE MÜLLER ASSZONNYAL, 2011. 05. 25. 4. Internationales Weintourismus Symposium, Iphofen/NSZK

„KOLESCH HERMANN (2014): Weintourismus entwickeln, http://www.elbland.de/fileadmin/userfiles/TVSE/Presse/Presseinfos/2014-05-16_Vortrag_H._Kolesch-Weintourismus_Franken-Weintourismusforum_Sachsen.pdf

<http://www.lwg.bayern.de/weinbau/weintourismus/index.php>

PALLÁS EDITH (2013): A borturizmus minőségbiztosításának megjelenése a vendéglátásban, rendezvényeken és a boros szálláshelyeken, Acta Carolus Robertus 3 (2) 6. szám, 113–125

Reisen zum Frankenwein” 2015 Katalógus Tourismusverband Franken e.V., Nürnberg, 2014

Saját kérdőíves felmérés a minőségbiztosítási rendszerről és részvétel Mystery Checken, 2011. május 27–30., Nordheim am Main, Volkach, Castell, Würzburg

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0051_Turizmus_kutatasok_modszertana/cho7so4.html

<http://villanyiborvidek.hu/hu/rolunk/borut-egyesulet/minosites>

5 | Development possibilities of Central-European tourism industry

TIBOR KOVÁCS – GÁBOR PAPANÉK – ZSUZSANNA PAPANÉK

While the most important tourist sites in the US, e.g. the Time Square in NY, the Mall in Washington, the Disney World in Florida, or the main “destinations” of Western Europe, like Paris, London, etc. attract huge crowds of people, several other European areas are dissatisfied with the number of their visitors. Hereinafter, we are attempting to review the catching up possibilities of the Central-European tourism industry, since it extremely lags behind that of the Western-European countries. And finally, based on our statements, we are proposing a most intensive co-operation among the states concerned.

Key words: tourism statistics, touristic attractiveness, top travel destinations

INTRODUCTION

It is well known, that nowadays tourism is quite a significant economic factor with growing importance. Thus, a large number of different organizations, economies, e.g. the EU and most of the Central European countries urge the exploitation of the economic possibilities arising from tourist attractions, beautiful sights, well-known historical monuments, or destinations found indifferent areas, and promising great adventures, pleasant recreation or recovery. For example the Treaty of Lisbon stipulates that Member States should promote the competitiveness of their tourism sector, they also have to intensify their co-operation and create a favourable framework for economic development in that area (XXI. Title: Tourism, article 176/b).

Thus on the following pages we are trying to analyse in detail the specific possibilities and tasks of the Central European tourism. Our work was inspired by certain results of the Eger Eszterházy Károly College's (EKF) research entitled 'Educational innovation in the field of hotel-manager qualification' and built on the analysis of several interviews conducted with tourism managers. The research showed that on numerous topics (e.g. on the Central-European attractions) the knowledge of graduates does not meet the requirements of the employers. In order to ease this difficulty the College has collected information on the “must-to visit” destinations of the region and based on the results of our applied research it has elaborated a new curriculum (see: 2011 issue of Periodica Oeconomica published by EKF).

In the 2nd paragraph of our article we go through the different interpretations of the notion of tourism; in the 3rd we study the statistical problems in the measurement of tourist trade. In the 4th paragraph we examine the main Central European must-to-visit tourist sites

(supply elements), based on statistics and published estimations. Then, in the 5st paragraph, in an unusual way in the professional literature, we also point out the problems to be solved in the tourism development²² (which are in general untold by other authors). Some of these problems will be presented by the help of professional articles, interviews, others based on the experiences of the authors themselves. It is our firm belief that the concealment of the problems is not a good advertising gimmick, but a kind of guest-deterrent misdirection which turns out to be public in no time (and we find it an unnecessary ostrich policy obstructing the real solution). At the same time our approach makes possible to survey not only the current tasks of Central Europe but also the solutions to the practical problems in the area.

1. DEFINITION OF TOURISM

While presenting our research results we have to draw attention first of all to the fact, that although the phenomenon of what we call nowadays 'tourism' was already frequent²³ in ancient times, the definition of this term is not uniform even up to now.²⁴ Of course, in our analysis we try to follow the worldwide accepted and broadly-defined description of the United Nations' World Tourism Organization of the United Nations (UNWTO), which states that tourism *'is the activity of persons travelling to and staying in places outside their usual environment for not more than one consecutive year for leisure, business and other purposes'* (e.g. UNWTO, 1995, p.14). However, the traditional notion is narrower than the quoted one,²⁵ e.g. only the nature-lovers with boots and backpacks are commonly called tourists, and visiting a theatre, realizing study-tours, shopping- or conference trips, or using medical services in a spa, or a pilgrimage is rarely considered to be referred to as tourism. The statistical practice uses other interpretations since it had to accept compromises in order to facilitate the measurement of the tourist flows. The traditional²⁶ methods and main problems of this measurement are summed up in the table below (Table I). The main conclusion of the table is that none of the present-day statistical indexes can give full-scale information on the real extent of the UNWTO's tourist-flow reading.

²² The reason behind our analysis is the statement of Argyris (1976), since he argued that the analysis of a problem is the first step to its correction.

²³ It is often referred that the first trade routes had been created in prehistoric times and the Greeks literally organised visitors for the Olympic Games in 776 BC (Lengyel, 1992). Perrottet (2002) provides a persuading review of Roman tourism aiming at visiting the well-known sights.

²⁴ In detail see e.g. UN (2010).

²⁵ The wide scope of the activities observed by the UNWTO's statistics is characterised well e.g. that in accordance with their data in 2011 the purpose was leisure, pleasure, recreation, and holiday in 51% of the "inbound tourism" visits, visiting friends and relatives, healing, exercise of religion and other in 27%, business or professional travel in 15%, and not specified in 7% (UNWTO 2012).

²⁶ OECD worked out a new system, based on financial indexes (Tourism Satellite Accounts), See: OECD (2012).

Table 1: Most well-known tourism statistics and their characteristics

Indexes	Registered flows	Non-registered flows
Number of border crossings	Foreign tourists coming for more than 1 day*	Domestic touristsxx Guests arriving for 1 day xxx
Turnover data of accommodations	Visitors arriving for more than 1 day	Visitors arriving for 1 day xxx
Number of sold admission cards	Paying guests (including local inhabitants)	Guests entering free of chargexx

* In the EU the number of internal border crossings is estimated.

xx Lack of data is often compensated by estimations.

xxx The frequency of one-day trips is examined by targeted surveys.

Source: own edition

The notion of “Central Europe” needs to be defined as well, since during most of the second half of the 20th century, when Europe was divided into West and East, this area was considered (by the public opinion and also by many authors) to be part of “Eastern Europe”. Since the fall of the Berlin wall, distinction between the old and the new EU member states is widely thought reasonable. Basically due to our limited information base hereinafter we also concentrate to the latter mentioned group of countries that are attempting to catch-up.

2. ATTRACTIVENESS OF TOURIST DESTINATIONS

In order to work out developmental decisions on tourist trade, it is an important question, whether how many tourists came to a specific area in a defined period and why (i.e. **how attractive was the given area and by what factors could it be explained**). However in spite of the several decade-long efforts of statisticians, answering this question is very difficult even nowadays. Notwithstanding the under mentioned data and the researches on this issue (e.g.: KPMG, 2002) it is still not clear enough which destinations²⁷ attract tourists to Central Europe.

The most common²⁸ data used to describe tourist trade, referring to the *international* (the cross-border) *tourist flow*; reflect the nearly continuous growth of the number of tourists. According to the worldwide accepted estimation of the UNWTO's International Tourism Barometer, in 2011 the number of border-crossing tourists in the world reached approximately 1 billion. The tourism trade income was over 1.000 billion USD (740 billion Euros). It is good news for Europe that nearly half of the travellers were tourists visiting this continent.

However, **neither this information, nor the distribution of the flow by countries does say much about the reasons**. Although it is useful to know that according to the UNWTO data in 2010 *most foreign tourists* entered France (77 million) and the list goes on

²⁷ According to the Forbes magazine destinations can be historical and cultural places of interest, natural sights, places of amusement and recreation. The first travel list in history was the Seven Wonders of the Ancient World. It was first mentioned by Antipater of Sidon in his epigram written in the 2nd century BC. At that time the seven wonders consisted of the followings: the pyramids of Giza, the Semiramis' hanging garden, the Artemis church of Ephesus, the Zeus statue of Olympia, the mausoleum of Halicarnassus, the colossus of Rhodos, the pharos of Alexandria. The list has changed a lot by the thousands of years, today of the seven original wonders only the Great Pyramid of Giza remains.

²⁸ It is well-known that concerning the tourism issue the number of information published only in manuscripts, even confidential documents is too high (Wöber 1997). Similarly to the practice of most other branches, publishing the most important sectorial data (e.g. the number of visitors at the principal destinations) by the official statistics (free of charge) would be the fundamental interest of the branch.

with the following nine countries: the USA (60 million), China (56 million), Spain (53 million), Italy (44 million), the United Kingdom (28 million), Turkey and Germany (27-27 million), Malaysia (25 million), and finally Mexico (23 million), but these numbers do not inform us about the factors influencing the tourist flows. Similarly, even if we cite that the Central European ranking is as follows: Poland (13,4 million tourists), Hungary (10,3 million), Czech Republic (8,8 million), Bulgaria (6,3 million), Slovenia (2 million), Romania and Slovakia (1,5 million) and Croatia (9,9 million), still we do not know, why we cannot find any Central-European country among the European top ten.²⁹

Data showing the number of the visitors of certain cities give somewhat more information about the reasons/purposes of tourism than national data. It is apparent though that the common statistics analyze only *the foreign tourist trade* in the case of the cities as well. E.g. Euromonitor International (2012), at the basis of national statistics, airports' and hotels' data 30 ranks Hong Kong, Singapore and London the most visited cities in 2010 (with approx. 20, 18, 15 million inbound tourists respectively). The followings are Macao, Bangkok, Antalya, Kuala Lumpur, New York, Paris and Istanbul (the former ones with approx. 10 million visitors each, and the last two cities with approximately 9, and 8 million, respectively). This shows clearly that according to Euromonitor International's statistics none of Central Europe's towns is among the first ten most visited cities of the world. According to the publication **the most visited city of the latter area is Prague with its 23rd place** (and with almost 4 million visitors), **the followings are Budapest and Warsaw at the 42nd and 47th places** (with 2,6 and 2,5 million visitors respectively). Finally it mentions Bucharest and Varna from the area (with 2,1 and 1,5 million visitors). Other estimations also give similar results. Wikipedia's 2011 year list (raising as well the problem of comparability) of the most visited countries starts with Paris and London (with approximately 15 million foreign tourists), and follows with Antalya and New York (with around 10 million visitors). The next places on the list were taken by Singapore, Kuala Lumpur, Dubai, Hong Kong (with 9 million visitors, in the latter case excluding Chinese tourists!), and finally by Istanbul and Bangkok (with 8 and 7 million visitors). Though rankings taking into account the number of domestic tourists as well are rare, but they show that this correction modifies significantly the quoted rankings. For example according to Law's (2002, p. 10) estimations at the turn of the millennium the most visited cities were London, Las Vegas, Los Angeles, Orlando, Tokyo, (great) Paris, New York, Chicago (the first with 30 million tourists, the following with 20 million tourists each). Half of the visitors of the European cities were foreigners, while the majority (in the case of Las Vegas the vast majority) of the US cities' visitors were domestic tourists. On Law's list containing 37 cities, at the 34th place Prague was the first and sole Central European town (with about 3 million visitors).

Based on some available data we might draw careful conclusions on the possible motivations of those tourist visits as well. E.g. on the internet one can find (Gallup poll based, but undoubtedly subjective) information on the factors explaining the attractiveness of some cities. According to the *ucityguides* (2012) for example, on the world's top 10 most *beautiful* cities' list Prague is at the 3d place and Budapest at the 9th and among the 10 most *romantic* cities it mentions Prague at the 4th place. At the same time no Central-European city is mentioned neither on the 10 must-to-see cities for the cosmopolitan travellers nor on the 10 ugliest ones and the authors of the *ucityguides* think that the world's

²⁹ Of course the limited reliability of these rankings cannot be neglected while evaluating the above mentioned statistics. E.g. the fact that the ranking does not take into consideration domestic tourism at all can be a significant distorting effect. This problem is even more important taking into consideration that the different countries have different size: the inhabitants of a small country have to go abroad to visit several types of attraction at once, while residents of a large country can find almost anything in their home country. Furthermore we cannot forget that statistics concerning tourist flow within the EU are simple estimations since the elimination of border controls among European countries. However, the moderate Central European performance cannot be explained even with these methodological commentaries.

³⁰ The reliability of this ranking is diminished by the fact that the method of calculation was not unified.

10 best shopping streets are also outside Central-Europe.³¹ There's no doubt that these rankings are to be considered as explicative references on the volume of the tourist turnover.

The estimations on the tourist destinations' attractiveness can give complementary information on the reasons of the tourist visits' spatial distribution. So, we have to take notice of the fact that **at present there is no Central European attraction among the most visited ones.** For example the Forbes list of the "50 most visited tourist attractions of the World" of 2009 ranked a square in New York City, the Times Square at the first place with 35 million visitors. The second place was occupied by a park in Washington DC, the National Mall with 25 million visitors, and at the third place stood Disney World Florida, with almost 17 million visitors. There were only 3 European attractions among the first 10 most visited places of the list: the Trafalgar Square of London, the Notre Dame of Paris and the Disneyland near Paris (with 15, 12 and 10,6 million visitors per year respectively). Apart from the above mentioned ones, only 3 other European (all 3 French from Paris!) sights are found among the 11th-20th top destinations: the Sacre Coeur, the Louvre and the Eiffel Tower of Paris (with 8 – 7,5 – 6,7 million visitors). The 21st place is occupied by the Pleasure Beach of Blackpool, UK; the 25-27ths are occupied by the Pompidou Centre of Paris, the Tate Gallery and the British Museum of London, while the 29th of the ranking is the National Gallery of London. Looking at the group of the first 50 sights of the Forbes list – apart from the above mentioned European sights found between the first 30 – we can find the following European spots: the Tivoli Gardens of Copenhagen, the Vatican and the Coliseum of Rome, the Natural History Museum of London and the London Eye, the Palace of Versailles, Pompeii, and the Hermitage Museum of Saint Petersburg (the latest with 2.5 million visitors). The poll opinion based thematic grouping of ucityguides (2012), which can be debated as well, is favouring a bit more for Central Europe. However it does not rank any Central-European museum among the 10 most well-known places of the world, but it ranks Warsaw's old town the 21th on its list of the most wonderful urban sites of the world, it qualified the New York Café of Budapest as the world's most beautiful Café, and it lists 7th Andrassy street of Budapest among the top 10 greatest boulevards.³²

In addition we have to recognise that the destinations mentioned in the above presented world-rankings are mainly historical and cultural attractions and places of amusement. There aren't any natural landscapes, resting places, educational or healing spots among them. The reasons behind this are not known, they might root in the difficulties of the calculation of visitors, or in marketing aspects. (E.g. we found in the Croatian tourism statistics of 2010 that the number of tourists arriving to the different regions of the Adriatic coast were as follows: Istria 2,6 million, Primorje-gorski 2 million, Zadar 1 million, Split-Dalmatia 1,6 million, Dubrovnik 1 million, and we think that the majority of those visitors show up at the seacoast as well. So, we can state, that this 'natural landscape and resting place' is an important Central European tourism place as well.

³¹ It is also worth mentioning that according to the list of ucityguides (2012) the world's most beautiful cities are Venice, Paris, Prague, Lisbon, Rio de Janeiro, Amsterdam, Florence, Rome, Budapest and Bruges. At the same time the top 10 must-to-see cities for the cosmopolitan travellers are New York, Paris, London, Rome, Barcelona, Madrid, Amsterdam, Berlin, Lisbon and Istanbul.

³² Of course, the compilation methods of the quoted lists are often criticised as well. Although in some cases they are more or less precise (for example those compiled on the base of the number of the issued admission cards) but at the same time they take into account resident persons as well (i.e. one condition of the UNWTO's definition of the tourism trips, namely "the staying outside their places of residence", is not fulfilled). At other times, e.g. in the case of the above mentioned Forbes list determining the number of visitors at a given "corner" (the Time square) or public park (Mall), they are prepared by using quite uncertain methods. The ironic remarks of Larriva - Weisert (2007) regarding the possible distortions of such lists have provoked significant echo world-wide (they challenged for example that Forbes' lists qualified all visitors of Rome as tourists, but they did not take into account Mecca's visitors because of the supposed religious purposes of their travel). Similar example can be the polish city of Czestochowa (known for its famous Pauline monastery of Jasna Gora), which is a famous pilgrimage destination and according to different information sources is visited by more than 5 million people per year. Thus in reality Czestochowa is one of the most visited Central European towns.

We presume that on the basis of our modest analysis (and the statistics of the appendix) two findings can be formulated in spite of the quoted methodological problems. On one hand we can state that in Central Europe there are only two or three cities having comparable attractiveness to that of the most visited European cities. These are Prague, Budapest – and maybe Warsaw. On the other hand, we have to conclude that neither these capitals, nor the whole Central-European region have any tourist attraction, whose data of attendance could be compared to that of the world's top destinations.

3. TENTATIVE INVENTORY OF THE MAIN CENTRAL EUROPEAN ATTRACTIONS

Although there are a great number of documents on the tourist attractions of Central Europe, it is still a very difficult task to give a reliable review about the subject, because we have only little information on their attractiveness (see the appendix). Thus we try to create hereinafter a (perhaps subjective) list of the most important destinations of the region, based on the information basis of the Internet^{33, 34} – and our own experiences.³⁵

Bulgaria – From among the more than 4 million hits reviewing the country's tourist attractions we've selected the informative official tourist portal of Bulgaria (<http://bulgariatravel.org/>). It displays more than 60 different destinations, half of them are cities qualified as worth to visit (e.g. VelikoTarnovo and Tryavna). The other bigger group of destinations presented on the webpage is "holiday resorts", among these we can find Albena and Nesebar, pearls of the Black Sea's beaches, the Town of Velingrad in the Rhodope mountain, which is said to be one of the leading "balneological" resorts in the Balkans, as well as Bansko and Borovets winter resorts in ski regions of Bulgaria. We also need to mention the Rila Monastery, which is one of Bulgaria's symbols, and has always been the spiritual, cultural, and educational centre of the country.

Croatia – Looking at the 18,5 million references found, it quickly becomes obvious that the top attraction of the country is the Adriatic coast. Beyond the beautiful landscapes and the beaches, recommendations also draw attention to the basilica of Porec; the city of Split, centred around the ancient Roman Palace of the Emperor Diocletian; the mediaeval, now pedestrian-only Old Town of the city of Dubrovnik, nicknamed as "Pearl of the Adriatic" and listed as a UNESCO World Heritage Site; as well as to the islets such as Hvar, Korcula, and Mljet. The user friendly webpage of the Croatian National Tourist Board (<http://croatia.hr/en-GB/Discover-Croatia>) has a list of almost 400 destinations, displays all the Croatian sites listed among as UNESCO World Heritages, potential tourists can find anything from cities, through holiday resorts, to nature parks on the website. Zagreb's sightseeing, the Plitvica

³³ The above referred documents were downloaded early September 2012 for the presented review. We intended to refer to official homepages which display destinations that are considered widely as worth seeing. But of course there are a great number of other homepages about this issue (e.g. Google web search engine finds 76 million results on Central Europe tourist attractions to the key phrase "tourist place Central Europe").

³⁴ We can find webpages (that of travel agencies, travel magazines, travellers' blogs) which give the advice of visiting not the best known but other, less travelled regions/cities of Europe and Central and Eastern Europe. This fact shows that in the opinion of some professionals (and enthusiastic travellers) several places in Central Europe possess similar level of attractiveness to that of the traditional destinations. Just to quote some: Boots n All travel guide for example suggests to explore 'Six alternative destinations' of Central Europe instead of the most popular ones (namely Wrocław, Cesky Krumlov, Esztergom and Bled instead of Warsaw, Kutna Hora, Bratislava and Ljubljana) (<http://www.bootsnall.com/articles/12-03/off-the-beaten-path-destinations-central-europe.html>). Los Angeles Times Travel section has also created a list of the less common European destinations which are alternatives worth visiting ("In Europe, 76 destinations of the beaten path" <http://www.latimes.com/travel/la-tr-europe-pg.o.1402546.photogallery>), while Brilliant Travel has 10 suggestions (<http://blog.brillianttrips.com/2009/07/ten-off-the-beaten-path-places-to-visit-in-europe/>).

³⁵ Authors know nearly all hereunder mentioned destinations.

Lakes, furthermore at the seashore the antique churches of Zadar, Sibenik's renaissance cathedral and the mediaeval town of Trogir are perhaps the most quoted sites beside the attractions of the Adriatic resorts.

Czech Republic – About 8 million hits refer to tourism possibilities in the Czech Republic. The official homepage of the Czech Tourism Office is of high standard (<http://www.czechtourism.com/home>), displaying the capital Prague, and listing the Czech cultural heritages, health and spa centres and recommending places for active holiday spending during the winter as well as in the summer. Beyond Prague, the most recommended cities are Brno, Ceski Krumlov, Olomuc, Plzen, Ceske Budejovice, Telc, Hradec Kralove, Litomysl, and Terezin. From among the UNESCO World Heritages Sites¹² are found in the Czech Republic, these are the historic town-centers of Ceski Krumlov, Kutna Hora, Prague, and Telc; the Jewish quarter of Trebic, the pilgrimage church of Zelena Hora, the village of Holasovice, as well as the castles/villas of Kromeliz, Litomysl, Brno, Lednice-Valtice; and the Holy trinity column of Olomouc. Talking about castles, we would like to draw the attention to that of Prague, Karlstein, Ceski Krumlov, and Hluboka. In the Czech Republic one can choose from among a wide range of possibilities, apart from the above mentioned cities and cultural heritages, many other religious sights, villages, some spas (e.g. on Karlovy Vary), natural beauties (parks and caves like the Bohemian Paradise or caves in the Moravian karts), and open air museums awaits the visitors, according to the Czech Tourism website. And last but not least Czech bier is also to be mentioned even in our brief list of attractions.

Hungary – From among the more than 6 million hits the two official websites of the Hungarian Tourism Plc. governmental agency (<http://gotohungary.com/>; and <http://visit-hungary.com/>) give a comprehensive picture on the country's tourism destinations and attractions. First of all both draw the attention to the capital city of Budapest, where they recommend to visit the Castle Hill and the Buda Royal Palace, as well as the Fisherman's bastion; the Gellért Hill, the Chain Bridge, the Margaret Island, the St. Stephen's basilica, the Andrassy avenue, the Parliament, the Great Synagogue, the Heroes' Square and the Castle of Vajdahunyad, as well as the Opera house. Visitors can find trip suggestions to other regions of the country as well, such as the Danube Bend, Lake Balaton, the Palace of Gödöllő, the Great Plain, the cities of Szentendre and Eger; the folk art village of Hollókő (one of the 8 Hungarian UNESCO World Heritage sites), and the Aggtelek National Park, not to mention the Tokaj wine region, the world renowned spas of Hungary and many other destinations. Visitors can explore the country's wide range of attractions by the 7 different NUTS II regions of the country.

Poland – The webpage of the Polish National Tourism Office (<http://www.poland.travel/en-us/>) ranks the tourist attractions into four major categories: Historic sites, Regions, Cities/towns and Nature. The webpage recommends visiting 18 cities, including mediaeval centre of Krakow, the Hanza town of Gdansk, the old cities of Warsaw and Wroclaw; it displays the 13 UNESCO World Heritages of Poland, such as the gothic castle of Malbork, the Wieliczka salt mine, and the Bialowieza Forest. It enumerates sanctuaries, among others the Jasna Gora monastery of Czestochowa; and fortresses and castles, like that of Czocha. Visitors can find information on the 23 Polish National Parks, Wigierski NP with its pine and spruce forests, marshy forest lakes and meadows, and its wolf and beaver population as well as Magurski National Park in Mount Magura, and the Drava National Park, not to mention the Tatrzanski National Park's beauty.

Romania – The Official travel and tourist information (<http://www.romaniatourism.com/main-attractions.html>) which was found among more than 14 million hits presents the most interesting Romanian destinations in 9 different groups (Black Sea Resorts, Castles & Fortresses, Danube Delta biosphere, Medieval Towns, Carpathian Mountains, Painted Monasteries, Spas, Traditional Villages and World Heritage Sites). It suggests for example the visit of the mediaeval towns of Brasov, Sibiu, Sighiora, Cluj, Bistrita, Medias, Sebes, the castles of

Bran, Hunedoara, the residence of Peles and Bethlen, the painted monastery of Voronet, and many Saxon fortified churches (e.g. Biertan, Cisnădie, Harman, Prejmer, and Viscri).

Slovakia – One of the more than 20 million hits is the official travel webpage of Slovakia (<http://www.slovakia.travel/intropage.aspx?l=2>). In the “best of” section the webpage displays those places which they say are unique within the world. These are the highest gothic wooden altar of the world in the Levoca’s St. James church; the historical Kremnica mint, which is the oldest enterprise in the world which operates without any break since 1328; the so called Bratislava tapestries; the world highest sinter column in the Krásnohorská jaskyňa cave, the first Mining Academy of the world in Banská Štavnica and the Tatra Chamois. Among the towns the capital Bratislava, Banská Bistrica and Košice are mentioned as the 3 most important ones.

Slovenia – The www.slovenia.info/ website of the Official Travel Guide by the Slovenian Tourism Board was found among more than 24 million hits. It allows searching the different tourist attractions by 6 major groups (Don’t miss, Towns, Regions, Countryside, Tourist Destinations, and Triglav National Park). The webpage enumerates 588 towns, 17 of which are mentioned as “top results”, among them Ljubljana and Maribor, the lake-shore village of Bled, Piran and its old harbour, Bohinj of the Lower Bohinj Mountains; and Postojna in the country’s karsts region. Among the “countryside” destinations one can choose from organic tourism farms, wine roads and wine cellars, traditional houses, culinary experiences and tourist farms with accommodation.

According to the authors, the above displayed rough review proves that as a matter of fact **Central Europe have numerous attractions worth visiting**. However we have to underline that this wealth of destinations is only a necessary, but not a sufficient condition of the high (and increasing) number of tourists’ visits.

4. PROBLEMS TO BE RESOLVED IN TOURISM DEVELOPMENT

In the past decades, many Central European Governments have reckoned insufficient the tourist attendance of their countries, and have planned to develop this branch. Most countries have created tourism development concepts and detailed strategies for the first years of the 21st century.³⁶ Various publications, newspaper articles also discuss this issue. However, **no clear picture has been formed nor on the touristic possibilities of the whole Central-European region till today**, and neither on the tasks which would contribute to the exploitation of those possibilities. So, on the following pages we try to analyse, how the declared objectives can be realised.

In order to be able to conclude the realistic tourism development possibilities many information would be helpful if not indispensable. Such as how many tourists are attracted by the different sites, and by how much this number could be increased. This information would be important on one hand, if a tourism strategy aims at increasing the tourist trade of a relatively high number of sites. On the other hand it could help to identify those (few) destinations which appear to have the greatest attractiveness, and might be converted into tourist sites/events serving as so called “brands”. But these lists are not sufficient; it is also important to know the different features influencing the attractiveness of these destinations and their infrastructure.

³⁶ E.g.: ‘National strategy for the sustainable development of tourism in Bulgaria for 2009-13’, the Croatian Strategic plan for 2011-13’, ‘The state tourism policy concept in the Czech Republic for 2007-13’, the Polish ‘Directions for Tourism Development until 2015’, ‘National tourist development master plan for Romania for 2007-26’, ‘New strategy for development of tourism in the Slovak Republic until 2013’, the Slovenian ‘Tourism strategy for 2007-11’.

It is well known that professional literature distinguish four important characteristics influencing the attractiveness of a tourism “product”. They can be described by the “4 A”: attraction, access, accommodation, and attitude.³⁷ **In Central Europe the factors limiting the number of tourists are often not the lack of attractive destinations, but certain other problems³⁸: sometimes the neglectedness of a potential attraction, and most of the time the inadequateness in the remaining 3 “A”-s, that is, in the access of the sites, the availability and quality of nearby accommodations and the attitude of the local service providers. So, in our region an analysis of tourism-related problems is necessary. Thus, on the following pages we can make an attempt to outline a general picture.**

The number of documents reviewing unreservedly these mentioned Central-European problems is few according to the authors’ information; and because of the language barriers they could not undertake to process the publications of different CEE countries on the issue. However our efforts can be helped by the Travel and Tourism Competitiveness Index of the World Economic Forum (Blanke – Chiesa 2011). According to this publication the touristic competitiveness of the Central European countries is moderate (among the 139 examined countries the Czech Republic ranked at the 31st place, Slovenia at the 33rd, Croatia at the 34th, Hungary at the 38th, Bulgaria at the 48th, Poland at the 49th, Slovakia at the 54th and Romania at the 63rd). The mentioned publication stated that a great number of obstacles on the national level continue to hinder the development of tourism. The area’s regulatory frameworks are a somewhat more favourable than the average; but concerning this issue Bulgaria received expressly unfavourable ranking querying the environmental sustainability and public safety, whereas in Poland and in Slovakia the lack of priorities in tourism industry was objected. The business environment and the infrastructure of the region also received negative comments (and worse than average rankings); Slovakia because of its air transport, Romania because of its ground transport infrastructure, and Slovenia, Croatia and Slovakia because of high prices in tourism. With respect to human, natural and cultural resources Romania, Hungary, the Czech Republic, Slovenia and Poland were criticised on the grounds of their weak tourism affinity, while Romania (not quite understandably) and Hungary were estimated having only few natural resources.

As we presented above, in Central Europe there are a great number of tourist **attractions** in perfect condition, but not all of them: certain destinations have endangered (or are closed for tourists³⁹) natural and cultural values, there are a number of once beautiful, now weathering (rural) castles, country-houses and churches. In case of some other tourist sites (having otherwise important potential of attractiveness) their inadequate direct infrastructure (incomplete information⁴⁰, cleanness of the surroundings,⁴¹ number of nearby restaurants, toilets,⁴² medical service providers, etc.) is also a problem.

Accessing some Central European destinations can also be difficult. In most countries this problem is also related to the step-by-step closing of the lateral railway’s network. In

³⁷ See the presentation of A. Godsave in the 1997 at the general assembly of the Hungarian Tourism Society. (Michalkó, 2012, pp. 177).

³⁸ This finding corresponds with the above mentioned statement of Argyris (1976). So, we hope that our analysis can be the first step to the correction of the problem enumerated.

³⁹ E.g. in Hungary the famous fortresses in Siklós. The whole building complex was closed for many years because of renovation.

⁴⁰ E.g. the sign-posts on the road to the above mentioned Siklós did not inform tourists that the fortress was closed.

⁴¹ On the maritime pollution problems in Bulgaria see: Sanders, D. (2014): Maritime Power in the Black Sea. Ashgate. Burlington, UK. p. 174.

⁴² On the busy roads to the wine mountain Somlyó (Hungary) many sign-posts recommend hotels and restaurants at the Mountain, but arriving to Somlyó during off-peak months, after climbing the steep slopes, tourists have to face that all facilities are closed in the surrounding area.

other cases it is rather the inadequacy of the road network⁴³ which is limiting the number of tourists. It is a common view that the problems resulting from the lack of highways and from the low quality of the side-roads increase as one goes from West to East in Europe. However, as we can find bad examples of deteriorated roads almost anywhere in the whole area, a more detailed analysis about the road-conditions (with respect to nearby tourist attractions) could always be useful.

Finding **accommodation** in bigger cities' of Central Europe should not be a problem. But the supply of accommodations is poor in the neighbourhood of many other (rural) attractions in the region, and in peak season's lack of capacity can occur. Even reservation techniques are not competitive in case of many host institutions (they do not have websites or the existing ones are hardly available, registration is too complex and unreliable). In several cheaper lodgings the questionable cleanliness of table-covers, bed-linens – or that of the restrooms – can be repulsive. Sometimes to all this adds poor supply or bad quality of foods and drinks.

In general tourists are received in a friendly way. Unfortunately in some cases hosts are unprepared: their command of languages is inadequate; they neglect the internationally common standards of politeness, and are not well prepared about the programs / attractions which could and should be recommended for their guests. All this can leave unpleasant memories in the visitors. But the general **attitude** of the local tourism service providers (as almost in every other field of life in CEE), that is, the unsatisfactory recognition and respect of guests, creates more serious problems. Disrespectful behaviour, in some cases even illegal, guest-detering examples happen, e.g. the extreme event of shameful overbillings⁴⁴. The number of visitors to neighbouring countries is sometimes moderated by nationalist conflicts as well.

It is obvious that, **when developing Central-Eastern-European tourist destinations, the above mentioned "infrastructural" deficiencies should be equally tackled.**

5. CONCLUSIONS

The comparison of the attendance of the international top tourist destinations and the Central-European attractions shows that lots of destinations of the world and of Europe are more popular than that of Central Europe's. Therefore all governments of the region have aimed to increase the attractiveness of their countries from touristic point of view. The majority of the measures and tools which they intend to use are similar to each other: they seek to increase the level of education, to develop the tourism "products", to create environmental sustainability, to strengthen marketing and branding activities, and to dismantle the barriers impeding the development, etc.⁴⁵

Based on our modest analysis we could gain experiences related only to some elements of the above mentioned list of tools and tasks. These are the followings:

- Development of the tourism products and their infrastructure. Based on the earlier presented statements we can assume that this type of development would be necessary in case of a large number of destinations, thus fully implementation of this measure would need significant financial resources. As most countries financial resources are considerably limited, probably the development of all major attractions will not be covered. Yet, it can hardly be disputed that realising certain tasks is very often not only a question of financial means, but rather that of the quality of human

⁴³ E.g. the road from Budapest to Galyatető (in the Mátra Mountain) from Pásztó.

⁴⁴ For example: Half a million for three beers. Magyar Nemzet, 3 November, 2011, p. 17.

⁴⁵ A more detailed summary can be found e.g. in OECD (2012).

- resources. Besides, concentrating our efforts on the development of the most visited spots or those which could be transformed into places with significant attractiveness, the necessary financial sources (and human factors) could be gathered.
- Development of an information base on tourist attractions. A data-collecting and processing system should be developed, in order to be able to receive reliable information on the level of attractiveness of the main tourist destinations of the area, and on the destinations whose development would result in the greatest increase of the number of visitors. This information is sorely needed to be able to make well established, concentrated, product-development decisions.
 - Establishment of regional cooperation. The presented analysis did not reveal any Central-European tourism development possibility, the development of which could promise dynamism permitting to achieve visitor numbers similar to the most visited Western-European destinations. The authors of this article believe however that the joint efforts of the CEE countries (already outlined by the Visegrád group) could create the opportunity to achieve such results. Just to mention some examples:
 - Thematic castle tours in Central Europe. The – rather flexible – itinerary could include e.g. the Bohemian Ceski Krumlov, the Slovak Trenčín and Oravský Hrad, the Subcarpathien Mukacheve, then Bran and Hunedoara of Romania; or alternatively one could visit the Polish Malbork, the Czech Karlštejn, the Austrian Forchtenstein, the Slovenian Predjama, and perhaps the Croatian Dubrovnik as well.
 - Better exploitation of recreational and outdoor sport opportunities. Improvement of the conditions of bicycle roads, hiking opportunities, mountaineering and skiing activities, water sports and recreations would increase significantly both the domestic tourism as well as the cross-country tourism, the number of visitors from the neighbouring countries (having different tourism possibilities).
 - Reanimation of the rich gastronomic traditions of the area. Development of the catering sector could improve the competitiveness of the whole Central and Eastern Europe as the food and beverage supply influence considerably the satisfaction of most tourists. E.g. Prague attracts masses from all over Europe not only with its beautiful historical centre but also with its famous Bohemian beer. Unfortunately until nowadays the not less valuable wines and spirits of the area have not been able to obtain similar reputation and level of attractiveness.

In most cases the main elements of the above mentioned and similar cooperation would consist in improving the transport-system together, or taking joint marketing efforts, and not the joint development of the attractions themselves.

APPENDIX

Attractiveness of some Central European tourist destinations

As the above mentioned lists show, Prague, Budapest and Warsaw have the greatest tourist attendance **in Central Europe. In the case of Central Europe's other destinations data on the extent of their real attractiveness can only be found exceptionally, based on which data we can assume a relatively modest tourist inflow.**

To showcase the above mentioned fact we enumerate some examples hereinafter:

Bulgaria – According to the homepage of http://www.novinite.com/view_news.php?id=142186 the most visited Bulgarian city is Burgas with yearly 0,3 million tourists and with more than 1 million overnight stays.

Croatia – As mentioned earlier, the Adriatic is undoubtedly the most popular tourist destination in the country. Statistics show that in 2010 in mainland Croatia the capital, Za-

greb was the most visited spot (http://www.slovenia.info/pictures%5CTB_board%5Catachments_2%5C2011%5Ctvs_ang_e_12475.pdf) with 0,7 million overnight stays. In the meantime, according to the tourism statistics of 2010, the number of tourists arriving to the area's different regions were as follows: Istria 2,6 million, Primorje-gorski 2 million, Zadar 1 million, Split-Dalmatia 1,6 million, Dubrovnik 1 million; and there's no doubt that the majority of those visitors show up at the sea-coast as well. So, question arises whether the (mostly Croatian) Adriatic coast should be considered as a destination having similar level of attractiveness than the most visited places of Europe. Many people think that Croatian Adriatic is one of the most beautiful sites of Europe with its well indented coastline and its 1,108 islands and islets (of which only 66 are inhabited: <http://www.croatiaemb.net/>).

Czech Republic – The most visited town is Prague with nearly 4 million visitors; Cesky Krumlov ranks second, where the yearly number of tourists is slightly more than 1 million according to estimations (<http://business.ckrumlov.info/docs/en/ad2008022101.xml>). Statistics show modest number of visitors in other regions of the country: Jihomoravsky 1,1 million, Jihocesky 0,9 million tourists.

Hungary – The city receiving the most tourists in the country is Budapest. Its tourist trade (based on the number of tourism nights spent there 6 million visitors) is quite high even in international comparison. Nearly half – in 2010, 42% – of the foreign tourists staying for at least one night in the country came to the capital. According to the statistics the most visited destination of the city was its zoo (with 1 million visitors). The second most visited part of the country is the West-Hungarian Region (NUTS II) (with 25% of the visitors), and the third one is Lake Balaton (15% of the visitors) (source: KSH 2011). Among domestic tourists Lake Balaton was the favourite destination (KSH, 2011/b). On the list of the most visited Hungarian settlements Hévíz (900.000 nights), Hajdúszoboszló (800.000), Bük (700.000), Siófok, Balatonfüred and Sopron (500-500.000), Zalakaros and Sárovar (400.000) and finally Debrecen (300.000) follow (with significantly lower tourist flow) the first Budapest (MT46, 2011). As the Hungarian National Tourism Development Strategy's (NTS) monitoring report of 2007 stated in its point g.): the most significant attractions' tourist trade has not been examined yet in detail. Following this statement the monitoring report points out that "more than 24 museums, the World Heritage Sites, several National Parks and the two-thirds of the 61 baths supported within the framework of the Széchenyi tourism development program have received 100 thousand visitors per year" (ÖTM, 2008, p. 3).

Poland – Statistics show that in 2010 the number of overnight stays was 2,4 million in Warsaw, 1,5 million in Krakow, 0,7 million in Wroclaw, 0,6 million in Poznan, 0,4 million in Gdansk. However the number of all tourists and pilgrims has to be higher than that; e.g. more than 5 million visitors arrive to Czestochowa per year (http://www.staypoland.com/about_czestochowa.htm).

Romania – The most visited Romanian destination is the monastery of Dealul Mitropoliei standing on a small hill in Bucharest, which was visited by 2 million Christians in 2008, according to estimations (Țîrca – Stănculescu – Chiș – Băcilă).

Slovakia – The country's most attractive tourist places are its capital, Bratislava and the High Tatra Mountains (<http://en.wikipedia.org/wiki/Slovakia>).

Slovenia – The highest number of foreign overnight stays is in the spectacular Piran, one of the three major towns of Slovenian Istria (1,3 million) and in the capital, Ljubljana (0,7 million).

Based on the above mentioned statistics we can state once again that currently there is no other destination in Central Europe with a level of attractiveness similar to Prague and Budapest (and the popular Adriatic coast, undeservedly forgotten by the traditional rankings).

⁴⁶ Hungarian Tourism Ltd.

BIBLIOGRAPHY

- ARGYRIS, C. (1976): Single-Loop and Double-Loop Models in Research and Decision-Making. *Administrative Science Quarterly*. No. 3.
- BLANKE, J. – CHIESA, T. (eds.) (2011): *World Economic Forum. The Travel and Tourism Competitiveness Index 2011*.
- EUROMONITOR INTERNATIONAL (2012): *Top 100 City Destinations Ranking*. <http://blog.euromonitor.com/2012/01/euromonitor-internationals-top-city-destinations-ranking1-.html>
- FORBES: *50 most visited tourist attractions of the World of 2009* <http://coolrain44.wordpress.com/2009/08/25/50-most-popular-tourist-attractions-in-the-world/>
- FORBES TRAVELLER (2007.4.30): *Top 50 most visited tourist attractions*. <http://thehopefultraveler.blogspot.com/2007/07/top-50-most-visited-toursit-attractions.html>
- KPMG (2002): *Magyarország ismertsége és imázsa Olaszországban, az olaszok utazási szokásai*. (Reputation and Image of Hungary in Italy, Italian travel habits). *Turizmus Bulletin* 4. sz.
- KSH (2011): *Nemzetközi turisztikai kereslet 2010. Gyorstájékoztató*. (International touristic demand 2010. Quick information.) 2011. március.
- KSH (2011/b): *Kereskedelmi szálláshelyek forgalma 2010*. (Tourist flow at the commercial places of accommodation 2010.)
- KSH/EUROSTAT (2011): *Táblák*. (Tables.) http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tinooo45.html (letöltve: 2011. augusztus)
- LARRIVA, S. – WEISERT, G. (2007): *50 most visited tourist attractions in the world*. *Forbes Traveller*. 30. apr.
- LAW, C. M. (2002): *Urban tourism*. Cromwell Press. Trowbridge.
- LENGYEL M. (1992): *A turizmus általános elmélete*. (General Tourism Theory). Viva. Budapest.
- MICHALKÓ GÁBOR (2012): *Turizmológia*. (Tourism theory.) Akadémiai.
- MT (Magyar Turizmus Rt.) (2005): *Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2005-2013*. (National Tourism Development Strategy 2005-2013).
- MT (2011): *2010 leglátogatottabb települései Magyarországon*. (Most visited cities of Hungary in 2010). <http://itthon.hu/sajtoszoba/2010-leglatogatottabb> (letöltve: 2011. augusztus)
- OECD (2010): *Tourism Trends and Policies 2010*; http://books.google.hu/books?id=bQum9p3q6UYC&pg=PA245&lpg=PA245&dq=czech+tourism+strategy&source=bl&ots=QSWPtoqNxX&sig=_5rGrkUD4Z3YzFf1fVSBcek6TqE&hl=hu&sa=X&ei=gCQLT_zcFbDY4QT7-eSNCA&ved=oCFsQ6AEwBQ#v=onepage&q=hungary%20%20tourism%20&f=false (letöltve: 2011.augusztus)
- OECD (2012): *OECD tourism trends and policies*.
- ÖTM (Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium) (2008): *Monitoring-jelentés a NTS megvalósulásáról 2005-2007*. (Monitoring-report on the fulfilment of the National Tourism Strategy 2005-2007). Bp.
- PERROTTET, T. (2002): *Pagan Holiday. On the Trail of Ancient Roman Tourists*. Random House. In Hungarian: *Ókori vakáció*. Tercium. Bp. 2004.

ȚÎRCA, A.M. – STĂNCIULESCU, G.C. – CHIȘ, A. – BĂCILĂ, M.F. (?): *Managing the visitor experience on Romanian religious sites: monasteries abbots' perceptions*. <http://www.mnmk.ro/documents/2010special/1TircaStanciulescuFFF.pdf>

UCITYGUIDES(2012): *The ultimate urban travel planning guides*. <http://ucityguides.com/>. Letöltve: 2012. 8. 30.

UN (2010): *International Recommendations for Tourism Statistics 2008*. N. Y.

UNWTO (UN World Tourism Organisation)(1995): *Technical Manual: Collection of Tourism Expenditure Statistics*. N.Y.

UNWTO (2011): *Word Tourism Barometer*. N.Y.

UNWTO (2012): *Tourism Highlights 2012*. http://dtxqtq4w6oxqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights12enhr_1.pdf

WIKIPEDIA (2012): *Tourism*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Tourism> (letöltve: 2012.8.31)

WÖBER, K. (1997): *Harmonizing European City Tourism Statistics*. In: Flogenfeldt, T. (ed.): *Proceedings of the 1st TTRA European Chapter Conference*. Lillehammer.

6 | Effects of regional development surroundings of Lake Tisza

FERENC MEZŐ – ZOLTÁN DOROGI

The formation of Lake Tisza (Reservoir at Kisköre) has significantly rearranged the social, economical and environmental factors of this area. The water system –originally developed for flooding and energy generation– soon became popular among tourists. The fish abundance evolved by refilling increased the fishing tourism, accompanied with establishing the port capacities. Thanks to the generating effect of fishing tourism the reservoir has been visited by more and more people –mainly from the eastern part of the country– who want to spend their free time at the waterside. By the first half of the 1980s, beside Balaton and Lake Velence, Lake Tisza has become one of the target areas of the waterfront tourism. Not only the waterside beaches but training areas for aquatics are provided, directing and controlling the sensitive balance between man and nature. The reservoir as a water surface and habitat has quickly become paradise of different groups, particularly a territory of different species of fishes and birds. Thanks to it, some areas are unique even at international level, so different degrees of protection can be applied to the usage of this area. Based on this, after the turn of the century ecotourism has become the buzzword of this area, so the region became one the ecotourism centers of Hungary – creating the balance among tourism, environmental protection and forming approach of tourism.

Key words: tourism, regional development, EU funds, regional operative programme

INTRODUCTION

During the period of socialism the main employer of this region still remained the agricultural sector, significant industry has not settled here. As a result of this industrial production infrastructure and production traditions have not evolved, and the (vocational) education level of population of the region remained low. Several factors of hindering the development of the region can basically be originated in one reason. The Lake Tisza region is on the verge of four counties, but more significant that the area is located between the national socio-economic lines of force, as in a vacuum. It is also determined for disadvantage by its inner peripheral feature. The main transport lines bypass the area: both the main road No. 3 from the North, the M3 motorway, and the main road No. 4 from the South is quite far away, the only connection is the No. 33 highway. The construction and quality of the secondary road system is at a very low level. Besides its linking role Lake Tisza works as a

separating element because crossing points are only at the northern (Tiszafüred-Poroszló) and the southern part (Abádszalók-Kisköre). In addition, three, water level dependent periodical ferries provides connection between two coastal settlements (Tiszacsege-Ároktő, Egyek-Tiszadorogma, Tiszaroff-Tiszasüly).

The low-key appearance of the area is determined by the combination of administrative fragmentation, internal peripheral situation, inaccessibility, the lack of economic centers, as well as the low-skilled population.

1. SETTLEMENT PATTERN

The disadvantage situation of this area is enhanced by that the region has been demarcated along different development plans so they impacted on smaller region in some cases and larger region in other cases. In physical sense, Lake Tisza is bounded by 23 settlements of 4 counties.

- Borsod-Abaúj-Zemplén (6): Ároktő, Tiszadorogma, Tiszabábolna, Tiszavalk, Négyes, Borsodivánka;
- Heves (6): Poroszló, Újlőrincfalva, Sarud, Tiszanána, Kisköre, Pély;
- Hajdú-Bihar (2): Tiszacsege, Egyek;
- Jász-Nagykun-Szolnok (9): Tiszafüred, Tiszaszőlős, Tiszaderzs, Abádszalók, Tiszbura, Tiszagyenda, Tiszabő, Tiszaroff, Tiszasüly;

The number of residents was 51907 in 2013, 53,3% of it was realized in Jász-Nagykun-Szolnok (27686 people), 21,5% Heves (11159 people), 19% Hajdú-Bihar (9882 people), and 6,1% in Borsod-Abaúj-Zemplén county (3180 people). Number of inhabitants is below 500 in five of the villages and below 1000 in one, so one fourth of the settlements are small villages. The third of the settlements have 1–2000 inhabitants (typically between 1000–1500 people), while in 5 settlements there are 2–3000 residents. Only 4 cities have larger population: Abádszalók (4328 people), Tiszacsege (4754 people), Egyek (5128 people) és Tiszafüred (11616 people). The region can be described with relatively young city structure. Tiszafüred can be regarded as the center of this region because of its population and early promotion of settlement (1984), asserted by its subregional and district central role. In Hajdú-Bihar country not Egyek with 5200 inhabitants but Tiszacsege (4754 people) has become city at the turn of the century, so Tiszafüred's neighbor is not another city. Abádszalók and Kisköre together were appointed in 2005, which shows the city pair's strong connection. Tiszafüred's city pair, Poroszló, has not got appointment in spite of the fact that it is the most prospering settlement of the region but its population is under 3000 people.

2. COOPERATION FIELDS AND LEGAL BACKGROUND

The tourism and conservationist role of the reservoir has been appreciated from the middle of 1980s and it has been revealed that without any economic capacity the only possibility of this region (besides agriculture) is the reservoir-based tourism. The 2048/1993. (XI. 18.) Government Decision concerning with the revaluation of utilization of Kiskörei Reservoir (Lake Tisza) and the main trends of development clearly assigned the way of utilization and for ensuring these some parts of the lake are terminated:

“the southern part of reservoir (Abádszalók Reservoir) and the coastal bar near the flood control dam should benefit of vacation, the middle part (Sarudi and Poroszlói Reservoir) of ecotourism and conservation, and the upper part (Tiszavalki Reservoir) of conservation.”

The resolution disposes that a regional development plan should be prepared for synchronizing the further development of the 14 villages of the region (Kisköre, Sarud, Tiszanána, Újlőrincfalva, Poroszló, Borsodivánka, Négyes, Tiszavalk, Tiszabábolna, Tiszabura, Abádszalók, Tiszaderzs, Tizzaszőlős, Tiszafüred) and to coordinate these developments Lake Tisza Regional Council has been established.

The region was listed as an emphasized recreational area by the National Regional Development Conception (35 /1998. (III. 20.) Parl.Decision) in 1998. Confirming this, the 28/1998. (V. 13.) IKIV decision disposes the creation and operation of Lake Tisza Regional Tourist Commissions (Lake Tisza RIB) and their labor organizations, which powers 68 villages expanding from Karcag to Heves and Füzesabony, from Polgár-Tiszaújváros to Fegyvernek. 25 settlements of Borsod-Abaúj-Zemplén, 17 of Heves, 5 of Hajdú-Bihar and 21 of Jász-Nagykun-Szolnok are enumerated into one item.

The task of Lake Tisza RIB is the development of the tourism sector, coordinating it with designating the corresponding trends, acquisition of resources, and strategy development. 4/2000 (II.2.) GM regulation continued strengthening the institutional system of tourism, creating the tourism system consists of nine regions. In 2003 Lake Tisza Development Council –established by the cooperation of 73 settlements – was established with the aim of reducing the disadvantage and to overcome the disadvantages arising from the inner periphery. With Hungary's accession to the European Union the resources for some areas, including tourism, has significantly increased. The changed expectations, the increasing of the amount of development funds and degradation of state resources led to the transformation of the system of regional development. The way to obtain the resources for the regional development is effective performances in the bidding system with the help of a professional staff. In the disadvantaged region not only establishing the professional background for preparing tenders and transacting projects is difficult but the existence of required private funds, and the activity itself is at a low level

Location of Tisza Lake tourism region

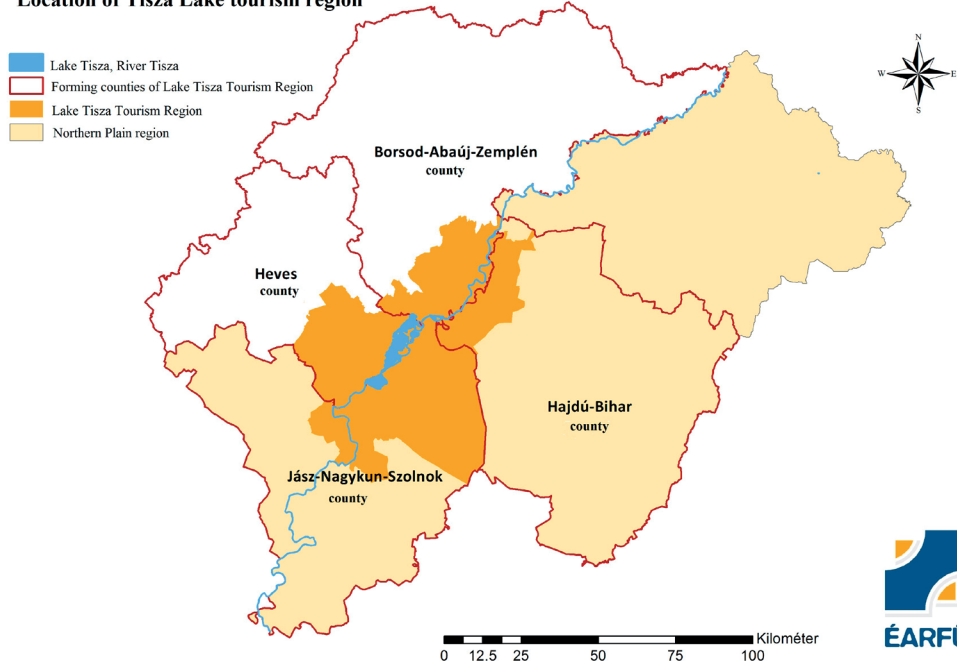

Figure 1: Location of Lake Tisza Tourism Region

The 2005 National Regional Development Plan lists the Lake Tisza region (riverside, and the region near Lake Tisza recreation area) to the areas of national importance where catching up can achieve results within an integrated development. The aim is – besides the expansion of existing water management system, dissemination of proper land use and the development of the agricultural sector– improving availability and developing tourism together with related infrastructure facilities. According to the concept, targeted development of the Tisza region may be possible under the framework of named program. Lake Tisza Tourism Region is situated on two regions (NUTS II), Northern Plain and Northern Hungary region.

The Tisza National Program (1701/2013 Govt. Can) identifies the integrated development of the region, settling economic development for the region. Within the framework of the Operational Program for Northern Plains announces tender opportunities for the economic development of Lake Tisza region with 500 million HUF allowance. In addition, ensures 300 million HUF for reviving the conventional so-called backyard farming, 300 million HUF for preparation of rural and economic development projects and 250 million HUF related to water management. The referred decision ensures the possibility of integrated tools in order to successful funding in the 2014–2020 EU development cycle and cooperation in preparing projects. The National Development and Regional Development Plan (1/2014. (I. 3.) Parl. Decl.), called the National Development 2030, sets out goals to achieve by 2030 and it disposes the necessary measures with indication of the range of possible sources. In the drafting of the document Lake Tisza is one of the county's outstanding tourism destinations, where "tourism, water management, conservation and regional development constitute a multi-county border, integrally treated system". Catching up of the region depends on the factors of activating the socio-economic sources, the coordinated, interdependent developments, as well as the increasing of fund performance. Lake Tisza is not listed as a region needs to be highly developed or paying special attention neither by the conception nor by its modification – Balaton, Budapest agglomeration and the Tokaj Wine Region is listed there. In 2012 Hungarian National Tourist Office contracted the management of Lake Tisza and the North Hungarian Regional Marketing Directorate but the separation of offices remained unchanged.

You can see that in case of Lake Tisza only the situation of settlements settled near the reservoir is certain. Many organizations operate in this region, covering the range of different settlements, as their goals and tasks are different as well. In this light it is less unexpected that instead of cooperation some centers stand out in the field of developments. However, Lake Tisza National Program and the government's intention behind it is a good opportunity to develop and implement an integrated concept.

3. DEVELOPMENT CONCEPTS

Documents relating to the area of regional development issues are mostly uniform in setting and solving problems. Significant documents of the last decade containing considerable possibilities in fundraising are Regional development of Lake Tisza region (2005), Lake Tisza region's tourism development strategy 2007–2013 (2006) which specifically focused on the 2007–2013 European Union's development period and Jász-Nagykun-Szolnok County Development Concept – Situation analysis (2012) which fits to the goals of the monetary period between 2014–2020. Documents were made considering community principles (for example subsidiarity, location-based approach), cooperated with organizations knowing problems and factors in their interrelations. Statements are mostly the same as difficulties listed in the national documents, forming a shaggy net of them. The problem of the documents that they are not supported by dedicated budget so they "hang in the air", as for named projects and

intervention they have to obtain funds from another organization, which significantly affect their implementation.

Lake Tisza tourist region in the light of the tenders

The area belongs to two regions the Northern Plains and Northern Hungary region regarding its regional development. The development period 2007–2013 both regions had a dedicated source for achieving goals of their operational programs (Northern Plains Operational Program – ÉAOP, Northern Hungary Operational Program – ÉMOP). The objectives of both programs are closing up the disadvantaged areas, socio-economic cohesion and strengthening the activity. Special priority is to increase the competitiveness of the tourism segment. We used the database of EMIR (Integrated Monitoring Information System) which implements the evaluation of the tenders and the implementation of approved projects, date of filtration is July 1, 2013 and it spatially extend to the 68 settlements delimited by regulation of 1998.

In case of Priority 1. (Economic Development) 6.9 billion HUF (96,74%) of 7 billion HUF subsidy has been tied up by beneficiaries and payment has been 3,2 billion HUF (47,2%). The projects have a strong regional concentration (18 settlements) which binds to the region's poor industry and low education levels. Funds can be connected to five settlements: Karcag (1,9 Billion HUF), Polgár (1,4 Billion HUF), Heves (1,46 Billion HUF), Tiszaújváros (0,68 Billion HUF), ad Erdőtelek (0,72 Billion HUF). Only the industrial parks (Karcag, Polgár) and premises development of enterprises with significant production has been established. Developments strongly connect to the county's main transport roads (No 4 in case of Karcag and M3 motorway in case of Tiszaújváros and Polgár). The activity of enterprises is extremely low increased by several factors. First, the region is traditionally a lack of fund-area, so the own resources required for the application is lacking even to start the licensing procedure. In addition, circuitous access to the area with low-level education prevents the establishment and initiation of larger enterprises. Examining the business segment of the region it can be said that predominantly self-employed and micro-enterprises are typical, who do not have extensive network of contacts. Breaking point can be the connection to supply network but it requires advanced technology, precise and consistent production. Expansion of industrial capacities are limited by the protected ecological role of the region as this area was left untouched because of the lack of industrial capacities. However, the presence of the major operators may change tourism (which ensures the main income of the region) negatively.

In case of Priority 2. (Tourism Development) more serious concentration can be seen. 99,4% (7,27 billion HUF) of the 7,3 billion HUF awarded financial support is deposited and the payment is on 53,5% (3,9 billion HUF). Only settlements along the Tisza performed successful and the distant tourist centers (Berekfürdő and Karcag), a total of 14 municipalities. The most significant investment of the area is Lake Tisza Eco Center established a few years ago which introduces the wildlife and traditions of Lake Tisza and its environment in interactive and practical, near-natural way. The building of Eco Center has become a symbol of the whole Lake Tisza so Poroszló symbolizes the prosperity of the region with 2,5 billion HUF funding withdrawal. Tiszaújváros strengthened its capacities for tourism (hotels, attractions, for example Adventure Island) with 1,3 billion HUF financial support while the bike path between Tiszaújváros and Hortobágy gained 0,8 billion HUF support. In Abádszalók accommodations and attractions related to waterside and water habitat were established from 0,46 billion HUF. Polgár spends its 0,54 billion HUF budget 0,5 billion HUF to hotel development. In Tiszaújváros the thermal bath was renewed, Kőtelek spent its 680 million HUF for the bike path between Tiszaújváros and Kőtelek. Berekfürdő and Karcag are famous for their spa culture and healing mineral water so they renovated and expanded of their existing capacity of about 350 and 250 million HUF support. In addition, minor improvements were implemented in the field of accommodations.

Although the main source of income is tourism, and also plays a significant role in employment, very few applications were published in the appeals. Beside the lack of own resources it may be caused by the lack of information because people are not aware of the possibilities or do not pay attention to it. Economic development in such circumstances is an extremely difficult task, effectiveness can be evaluated after years. Development concepts for the region of Lake Tisza are unable to prosper development so their integration into higher level documentation, which has specific amount of available resources, is recommended.

Regarding the developed areas their development of tourist attractions related to water, they are designed to expand the attractions and extended the time spent by visitors. In this context, the development of hotels and motels has been emphasized. By developing the bike paths not only the international Euro Velo cycling route No. 11 was finished but also connection between distant tourism target areas was created.

Priority 3 (Traffic Engineering) had the largest source of demand, indicating that the reduction of availability problems is the most urgent task for this region. Candidates awarded 11 billion HUF from two operative programs, 99,5% of it was hold and in the field of payment performance is 52%. Two-thirds of the settlements successfully participated in the tender system which indicates the need for the development and also shows activity in this direction by the local governments, according to their opportunities. That's why the amounts of financial support are smaller, avg. 100–200 million HUF; only a few municipalities got larger amount of money. On the score of regional availability Karcag won 2,7 billion HUF, Abádszalók 1,3 billion HUF for renovating the four and five digit roads which has significantly improved access to the region: from the direction of the main road No. 4 and from the north, the main road No. 3 and the M3 motorway. Lake Tisza bike path was established in Tiszafüred from 230 million HUF support and from 200 million HUF the roads led to the surrounding settlements has been reconstructed. Tiszadorogma's nearly half a billion development aimed at increasing the flood and water safety.

Priority 4 (Human Resource Development) has available data only on the Northern Plains Region. The almost 4 billion HUF has been fully committed, payment is on 80%. The four-fifths of the settlements competed successfully because the categories of beneficiaries is limited to the public sector, though it was directed to several segments of it. Kindergartens, primary schools, health infrastructure renewed significantly under this priority. The improvements include into the spectacular investments, as well as more obvious for the general public and visitors. In Tiszafüred the primary school has been renovated and the social service system has been expanded from approximately 730 million HUF. In Abádszalók, also kindergartens, primary schools and the social system has been developed. Kishegyes spent half a billion HUF for the development of the primary school. In Karcag the support for renovation of primary schools were 250 million HUF.

The region belongs to the migration areas, in the last 20 years the emigration increased significantly. In order to keep the population the local governments are forced to develop their educational capacities even with the decreasing number of children.

In case of Priority 5 (Regional Development and Environmental Protection) the financial support was 8,7 billion HUF, of which 8,4 billion (99,4%) were committed, 45% were paid. The majority of the resources of the priority can be connected to the functional and social renewal of the interior of settlements with the aim to keep the population and ensuring modern living conditions and the scope of the necessary functions (Polgár – 770 million HUF). In addition, in Kunhegyes, a development connected to the further development of Plan Vásárhelyi – which affected the whole region – is aimed at increasing flood and water security, the financial support was 2,5 billion HUF. Tiszafüred developed its rainwater drainage.

After totalizing the funds and distributing them to settlements it can be concluded that the region of Lake Tisza received 40 billion HUF financial support from the EU Structural Fund (ERFA funds), via two operational programs. A significant proportion of developments can be connected to the public sector, the activity of the municipalities classed as average. Its

aim is to maintain population, to establish new features and functional areas and to ensure education and social services to reduce the population loss. Building infrastructure elements to protect against rain and flood serve the safer living conditions. Improving the quality parameters of traffic routes helps increasing the competitiveness of the economy which is in connection with tourism growth. Innovation of the private sector is concentrated in economic development in case of settlements far from Lake Tisza. Enterprises involved in tourism have been implemented mainly attraction and accommodation development, complementing the existing items and focusing on the expansion of attractions and adventure elements.

The map of the most significant support is fairly concentrated. Although almost all of the settlements win some support for development, only a few of them are significant. The economy of Poroszló is said to be one-sided, improvements were made only in the field of tourism, as tourism is the main employer. In contrast, the developments of Polgár, Tiszafüred, Abádszalók, Karcag and Berekfürdő expanded to more areas, development for the public sector and tourism economy was also highlighted. Four-fifths of the settlements have won some support in some priority, while much of the settlements it has not reached half a billion HUF, which indicates that the tendering activity remains low or concentrated to a certain area, the long-term plans and ideas are not strong enough in this region.

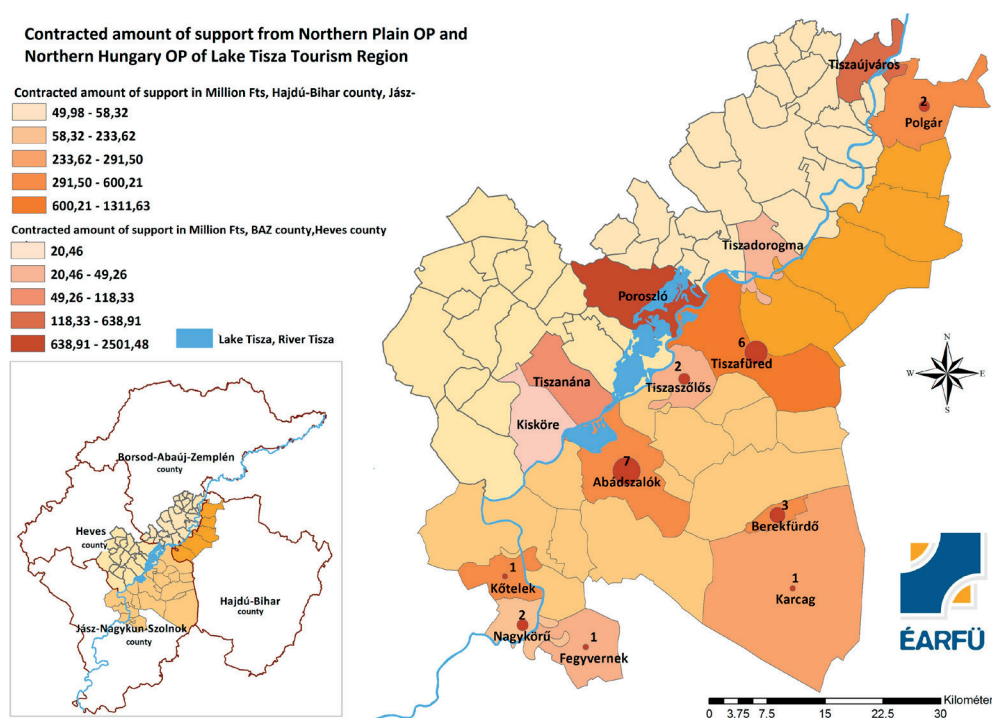

Figure 2. Contracted amount of support from ÉAOP and ÉMOP of Lake Tisza Tourism Region (source: based on EMIR database)

CONCLUSION

Recent made studies states that in spite of the often spectacular developments the region is declining and in the next few years aggravation of problems can be expected. The low tendering and investment intention, as well as co-operation can be increased slowly, while the region remains a source lacking area. The availability problems, the poor condition of

the roads is also bad for tourism. Watching the trends, number of visitors do not grow more significantly, guests typically stay for one or two days, and the spending is low because of the absence of sufficient service scope. There is no other alternative besides water tourism so in case of bad weather there are only a few number of attractions for families and the older generation. In recent years Lake Tisza had been maximally exploited in the field of fishing, further expansion is not feasible, however, it may also decrease the fishing guests.

Despite the fact that the tourism industry has been regarded as a breaking point of the area since the 1980's, tourism marketing of the region is fragmented, several organizations are concerning with this, but the only efficient organization is the Hungarian National Tourist Ltd. Lake Tisza Regional Marketing Directorate. Regional and local tourism destination management organizations (TDM), supported by the regional operational programs, operate only in Poroszló and Berekfüdő, locally. Development of ports and equestrian tourism have been on the agenda only in the last few years, which could be the success story of the region beside bike tourism with ensuring adequate supply and marketing activities.

BIBLIOGRAPHY

BUJDOSÓ Z., DÁDID L., MAJOR-KATHI VERONIKA, UJVÁRI K., 2014.: New kind of utilization of natural and cultural heritage, In: Takácsné György Katalin (szerk.) Changing ,adaptive agriculture and rural area, Gyöngyös, 2014. március 27–28.. 1657 p.

BODA J., BUJDOSÓ Z., DÁDID L., VASVÁRI M., 2014: Lakes as Destinations of Tourism: a Case Study of Balaton and Lake Tisza, Hungary, PENSEE 76:(4) pp. 83–95. (2014)

Feasibility study, Lake Tisza Programme office, 2013.

Featured of Lake Tisza recreational area, KSH, Debrecen, 2008.

LUKOVICS MIKLÓS – LÓRÁND BALÁZS, 2010: Competitiveness and source allocation at subregional level, In: Tér és Társadalom, XXIV évf, 4.: pp 81–102

MARTONNÉ ERDŐS KATALIN – BODNÁR RÉKA, 2003: Interactions of tourism and environmental in the example of Lake Tisza, Debrecen

Spatial Development Concept of Lake Tisza region, VÁTI, 2005

Tourism Development Concept of Lake Tisza region 2007 – 2013, Hungarian Tourism Ltd, 2006

LAWS

2048/1993. (XI. 18.) Government Decl – reevaluation of utilization of the Kisköre Reservoir (Lake Tisza) and the main directions of developments

35 /1998. (III. 20.) Parliament Decl – National Spatial Development Concept

28/1998. (V. 13.) IKIM edict – Tasks of offices of Regional Tourism Committees

97/2005. (XII. 25.) Parliament Decl – National Spatial Development Concept

1701/2013. (X. 4.) Government Decl – Lake Tisza Programme

1/2014. (I. 3.) Parliament Decl – National Development 2030 – National Spatial Development Concept

7 | A gazdasági verseny

CSORBA LÁSZLÓ

A verseny fogalmi tisztázatlanságai problémát okoznak a témával kapcsolatos kutatásokban. A vonatkozó irodalom relatíve rövid, de átfogó ismertetését követően összefoglalom az eddigi eredményeket e téren. A verseny fogalmának funkcionális, makro-nézőpontú használata helyett indokoltabb a szereplői szintű általános megközelítés, hogy olyan további fogalmak is megfelelően tárgyalhatók váljanak, mint a versenyképesség, versenyszabályozás. Ugyanakkor annak is nyilvánvalóvá kell válnia, hogy az innováción túl a tanulás vonatkozásában is milyen kulcsfontosságú a verseny.

Kulcsszavak: verseny, gazdasági szelekció, tanulás, tudás, inspiráció

BEVEZETÉS

A verseny fogalma lényeges szerepet tölt be a közgazdaságtanban, ugyanakkor használata nem egyértelmű még gyakran azok körében sem, akik kutatásaiban meghatározó jelentőségű. A fogalmi pontatlanságok gyakran azzal kerülnek elfedésre, hogy megkülönböztetik a tökéletes versenyt mint elméleti utópiát, s a mindennapi élet tényleges gazdasági versenyait összefoglaló névvel tökéletlen versenynek, a verseny teljes hiányát pedig monopóliumnak nevezik. Gyakori a verseny normatív megkülönböztetése „jó verseny”, illetve „rossz verseny” kategóriák szerint. Nyilvánvalóan jónak az minősül, ami a minősítőnek a vele szemben támasztott követelményeit megfelelően kielégíti. Márpedig a minősítők s egyáltalán a versenyenyl foglalkozók többsége a versenyt az adott piac, különösképpen a piac keresleti oldalának egésze szempontjából kívánja tárgyalni, értékelni. Így esetlegesen a gombhoz varrják a kabátot, ami önmagában is probléma lehet, de különösképpen hátránya az ilyen nézőpontnak az, hogy nem kerül kellőképpen felszínre az, hogy a versenynek milyen jelentősége van közvetlenül az adott gazdasági szereplő számára. Milyen hatással van tevékenységére, miként lehetséges az, hogy a versenynek elsődlegesen a résztvevők számára szükséges megfelelő előnyöket biztosítani ahhoz, hogy az egész piac valamilyen mértékben nyertessé válhasson, különösképpen hosszabb távon? E megközelítésből adódik az is, hogy a versenyben résztvevők számára ritkán nyújt megfelelő feltételrendszert tevékenységükhöz egy olyan verseny, melyben erős a szelekció. A verseny esetében ugyanis a szereplők s a piac közös érdeke, hogy egyre több követelménynek egyre magasabb szinten legyenek képesek megfelelni, ehhez pedig tanulni, tanulás révén alkalmazkodni szükséges. Egy szigorú szelekció ezt a tanulási folyamatot meg is gátolhatja, veszteséget okozva ezzel az olyannyira preferált vevői oldalnak is. A vevői oldalnak mindazonáltal valóban jelentős szerepe van, de különösképpen lehetne a szelekciós kritériumok meghatározása terén, hogy valóban olyan követelményeknek igyekezzenek megfelelni a termelők, amelyek hosszabb távon az adott piac érdekeit, fennmaradását szolgálhatja.

A tanulmány első részében összefoglalásra kerülnek a főbb versenymegközelítések, melyek mint látni fogjuk – sokszor az első látszat ellenére –, inkább kiegészítik egymást,

mintsem ellentmondának a másinak. Kísérletet teszek e megközelítések összesímtására, különös tekintettel a verseny olyan fogalmának meghatározásaként, mely kínálati oldali szereplői nézőpontú.

A második részben a versenyt – vázlatosan – olyan módon vehetjük szemügyre, mint egy közeget, mely a versenyben résztvevő számára olyan fejlődés lehetőségét biztosíthatja, melytől izolált állapotában el lett volna zárva.

1. A GAZDASÁGI VERSENY

Amikor Adam Smith a 18. század végén a versenyről írt, a közgazdaságtant megalapozó munkájában (Smith, 1776), évszázadokra kijelölte a verseny mint közgazdasági jelenség vizsgálatának logikai kereteit. Smith nem határozta meg pontosan, mi is a verseny, viszont annál több gondolatot szentelt annak, hogy bemutassa, miben nyilvánulhat meg a verseny, milyen hatásokat válthat ki a verseny, s milyen eredménnyel járhat. Érzékletesen bemutatta, hogy a piaci ár a verseny következtében határozódik meg, s minél több a résztvevő, annál kevésbé lesznek valószínűek a magasabb árak. A verseny fogalmát Smith is magától értődőnek vette. Nyilvánvalóan saját kora, saját környezetének – elsősorban a „Nagy Britannia Egyesült Királysága” – gyakorlatából, tapasztalataiból, szokásaiból indult ki. A bizonyos kinyilvánított és hallgatóságos játékszabályok melletti verseny, az abban való részvétel minden résztvevő számára tisztességet jelentett, gyarapította azok felkészültségét, tapasztalatait, kibontakoztatta képességeiket, s a versenyben élen állók leginkább, de majd valamennyi résztvevő valamilyen szempontból erősebbé, teljesebbé vált a verseny által, mint válhatott volna anélkül. Az is nyilvánvaló, hogy mindenkinek és mindennek abban a versenyben érdemes részt vennie, ahol adottságai révén a lehető legkedvezőbb helyzetbe kerülhet, ahol a leginkább fejlődhet, ahol általa a legtöbb érték teremődhet. E logika alapján határozta meg Smith azt az alapelvet, hogy – az egyes iparágakon belüli és közötti – verseny az, amely hatékony módon áramoltatni tudja az erőforrásokat, illetve garantálja a legkedvezőbb árat.

Stigler (1957), aki egész életművében komoly figyelmet szentelt a verseny fogalmi tisztázásának, működése elemzésének, a verseny öt feltételtét – melyek kifejezetten nem kerültek ott meghatározásra – szintetizálta ki Adam Smith *Nemzetek gazdasága* című művéből:

1. A rivalizálás során a szereplőknek egymástól függetlennek szükséges maradniuk, nem lehetséges összejárás;
2. Elég sok versenytársnak kell lennie ahhoz, hogy a versenyhez nem illő célokat tömegüknekél fogva elnyomják;
3. A szereplőknek egyaránt birtokolni szükséges azt a tudást, amely a piaci lehetőségekre vonatkoznak;
4. A társadalmi kötöttségek alóli szabadság szükséges, hogy a szereplők tudásukkal élhessenek is;
5. Megfelelően hosszú idő is szükséges a verseny fennállása vonatkozásában, hogy a szereplők arathassanak is, ne csak vethessenek.

A Smitht követő közgazdász nemzedékek vissza-visszatérően próbálták saját koruk viszonyai között igazolni vagy cáfolni a verseny árakra gyakorolt hatását. Így például William T. Thornton (Thornton, 1869) a munkaerőpiac példáján keresztül próbálta megdönteni a smithi ármeghatározódás elméletét.

A verseny fogalma meghatározásának hiányosságaira különösen a tökéletes verseny fogalmának pontos meghatározása irányában zajló törekvések hívták fel folyamatosan a figyelmet. A tökéletes verseny fogalma megalkotásának alapjait Augustin Cournot fektette le (Cournot, 1838). Célja az volt, hogy egy olyan versenytípust definiáljon, s ezáltal egy olyan

modellt alkosson, ahol támadhatatlanul a verseny résztvevői határozzák meg tevékenységük révén – de nem célzatosan – a piaci árat, méghozzá úgy, hogy a verseny révén olyan árak alakuljanak ki az adott piacon, melyek révén a résztvevők végül csak normálprofitot realizálhatnak. A profit normál profitként való időleges stabilizálódásának, az egyensúly létrejöttének Cournot abban látta garanciáját, ha megfelelően sok szereplő – termelő – van a piacon, s ezek egyike sem képes egyedül célzott hatást gyakorolni az árakra. E tökéletes verseny képezhetne volna majd viszonyítási alapját aztán bármely piac hatékonysági vizsgálatának, amennyiben a profit normálprofitra való olvadását a hatékonyság fokmérőjének tekintjük. Cournot szerint abban az esetben, ha kellően nagy számú résztvevője van egy versenynek – a piac mindkét oldalán –, egy adott résztvevő egyéni magatartása közvetlenül nem képes érzékelhető hatást kiváltani a piacon, s a normál profitot meghaladó profit a résztvevők egymás alá ígérese révén bizonyos idő alatt eltűnik a piacról.

Jevons (1871) már hangsúlyozta a tudás szerepét is a verseny vonatkozásában. Álláspontja szerint csak akkor lehet tökéletes versenyről egy tökéletes piacon beszélni, ha a szereplők tökéletes tudással rendelkeznek. E tökéletes tudás azonban nem mindenre kiterjedő, helyesebb, ha a félreértések elkerülése végett úgy fogalmazzuk inkább meg, hogy tökéletesen informáltak a piac alapvető paraméterei tekintetében: kereslet, kínálat nagysága, szállítási feltételek, ajánlatok, megvalósult ügyletek és egyebek. Szereplőitől nem is várta el a jövőre vonatkozó azonos várakozásokat, sőt fontosnak vélte, hogy e várakozásokat mindenki saját maga alakíthassa ki, s ezek megfelelően sokszínűek legyenek. Nem elsősorban a szereplők nagy számában látta a garanciát a piac befolyásmentességére, hanem abban, hogy a szereplők egymástól függetlenül döntsenek. A versenyt akkor értékelte megfelelőnek, ha rendre érkeztek új ajánlatok akár vételre, akár eladásra vonatkozóan, s ezek közül rendre azok kerültek elfogadásra, melyek a jobbak voltak. Az az eladó legyen sikeres, aki képes olcsóbban adni, mert költséghatékonyabban gazdálkodik, s az a vevő jusson hozzá a kívánatos jószághoz, aki magasabb árat kínált. Ennek érdekében bárki köthessen üzletet bárkivel, azaz érvényesüljön a szabad üzletfélválasztás elve.

Cairnes (1878) felhívta a figyelmet arra, hogy a verseny révén kialakuló profitmérték nem egyoldalúan az eladási árak csökkenése miatt következik be. A termelési költségek is csökkennek, egyrészt az inputpiacokon folyó verseny miatt, másrészt a verseny következtében fejlesztett, s így költséghatékonyabbá váló technológia miatt is. A verseny következtében tehát nem eltűnik a gazdasági profit, hanem olyan módon változnak meg a költségek és az árbevétel arányai, hogy a versenyhiányos állapothoz képest egy még az iparági szereplők által elfogadható szintre csökken. Cairnes szerint a különböző iparágak is versenyeznek, méghozzá a forrásokért: a tőkéért és a munkaerőért. Cairnes azt is hangsúlyozta, hogy iparágon belül vagy azokon is átívelve léteznek nem-versenyző csoportok, akik egymással viszonyossági alapon együttműködnek, így torzítják a versenyt.

F. Y. Edgeworth igyekezett precízebbé tenni a tökéletes verseny definícióját (Edgeworth, 1881). Elgondolása szerint a piaci résztvevők közötti szabad, igen nagy számú és ismételtlen megköthető, újratárgyalható szerződések léte is szükséges a tökéletesen versenyző piac fogalmának egyértelmű meghatározásához. Szükségesnek tartotta azt is, hogy szabad legyen a kommunikáció a szereplők között, hogy megfelelően legyenek képesek informálódni, illetve hogy ne korlátozzák mesterségesen és szükségtelenül a szereplők önérdék-követési tevékenységeit.

Ami számunkra a tökéletes verseny fogalmi körében figyelemreméltó, az J. B. Clark (Clark, 1899) álláspontja, miszerint tökéletes verseny csak stacioner gazdaságban létezhet, a modern kor növekvő népessége, növekvő innovációja, a tőke nagyságának és a fogyasztói igények változásának ugrásszerű növekedése között nem.

Veblen (1899) szerint egy közösségen belül nincs egyéni tulajdon, csak a közösségnek, illetve szervezetnek van tulajdona. A tulajdon ugyanis a verseny velejárója: ilyen módon izolálják részben magukat a szereplők, hogy jobban kibontakoztathassák képességeiket, ugyanakkor célja is a versenynek a tulajdonszerzés, hogy minél nagyobb független potenciállal rendel-

kezhessen a szereplő szükségletkielégítéséhez, képességkibontakozáshoz. A tulajdonszerzés ilyen értelemben kizárólagos jogok megszerzését jelenti. A közösségen, csoporton, szervezeten belüli versengés más természetű. Az egyén itt bizonyíthatja hatékonyságát saját erősségei vonatkozásában úgy, hogy ennek nyomán fejlődjön a közösség. Az egyéni siker nem feltétlenül a közösség sikere is. Ha ezek ellentétben állnak, ha az egyén a közösségen belül versenyt, nem pedig versengést kíván folytatni, az hosszabb távon aláássa a közösségi kohéziót, annak működési hatékonyságát, más közösséggel szembeni pozícióit. Az ilyen egyéneknek a közösségen kívül a helye, vagy más olyan közösségben, ahol tevékenysége pusztán versengésnek minősülve közösséget épít, erősít.

Moore (1906, 213–214. o.) áttekintve a verseny korábbi elméleteit, öt saját feltételt állított fel, melyek együttes érvényesülés estén versenyről beszélhetünk:

1. Minden gazdasági szereplő maximalizálni kívánja nettó jövedelmét;
2. Egy adott minőségnek egyszerre csak egy ára lehet a piacon, melyen valóban meg is köttetnek az üzletek;
3. Bármely szereplőnek a piaci árak alakulására kifejtett hatása elhanyagolható;
4. Ugyanígy elhanyagolható bármely termelő hozzájárulása a kínálati oldal összmenyiségéhez;
5. Minden szereplő úgy határozza meg termelésének nagyságát, hogy nem veszi figyelembe, hogy az milyen hatással lesz más szereplőkre.

Knight (1921) fő művében – *Kockázat, Bizonytalanság és Profit* – központi szerepet tölt be a tökéletes, illetve a tökéletlen verseny elemzése. Egy társadalomban, melyben tökéletesen versenyző piacok működnek, teljesülnie kell a következő feltételeknek: a szereplők normális, felvilágosult emberi lények, következetesek, és megfelelően tájékozottak, mindenki szabad, s csak önmaga bírja, nincsenek fizikai köztöttségek, feloldhatatlan szűk keresztmetszetek, tökéletes, folyamatos és költségmenetes a kommunikáció a szereplők között, a szereplőknek nincsenek társadalmi köztöttségei, mindenki független szereplő, senki nem zsákmányolhat ki másokat, a legfontosabb piacok – mint például a munka és a tőke – léteznek és működnek, ugyanakkor nincsenek konjunktúraciklusok (1921, 76–79. o.). Knight tehát a tökéletes versenyt úgy határozta meg, mint egy minden érintett által teljesen kiszámítható, uralható versenyt, ahol nincs semmi bizonytalanság, a kockázatok pedig teljes mértékben kezelhetők. Ilyen verseny esetén nincs is a piacon jelen gazdasági profit a normálprofiton felül. Az csak akkor jelenhet meg, ha részlegesen megszűnik a kiszámíthatóság, aminek tünete a bizonytalanság, eredménye pedig – némely érintett szereplőnél – a gazdasági profit lesz. Sajátos módon Knight a társadalom formális és informális intézményeit nem úgy tekintette, mint amelyek csökkentik a bizonytalanságot, hanem éppen ellenkezőleg. A szereplők tökéletes tudása esetén az intézmények növelik a bizonytalanságot, mert akadályozzák a szereplőt abban, hogy tökéletes alkalmazkodást hajtson végre tevékenységében. Tökéletlen alkalmazkodások pedig a rendszerben disszonanciát keltenek, bizonytalanságot okozva.

Knight később (1923), rámutatott, hogy sem az Adam Smith metaforája szerinti láthatatlan kéz, sem pedig a kormányzati beavatkozások által vezérelt szabad piac vagy szabad verseny nem szükségképpen áll elégséges összhangban a közgazdászok által tökéletesnek minősített formával. Ugyanez elmondható a többi tökéletes versennyel szemben támasztott feltételről is. Hiába a sok résztvevő, a szabad ki- és belépés lehetősége, hiába teljesül valamennyi elvi feltétel, ha a szereplők, az érintettek más módon szocializálódtak, más normákkal, intézményekkel rendelkeznek. Ilyen módon egy monopólium sem él feltétlenül vissza gazdasági erőfölényével, minden külső ráhatás nélkül is folytathat olyan üzletpolitikát, amely a fogyasztók számára a legmagasabb fogyasztói többletet eredményezi. A szabad versenyben a szereplők maguk dönthetnek arról, hogy milyen rendelkezésre álló erőforrások kombinációja szerint milyen outputot hoznak létre, s kísérelnek meg értékesíteni. A vevők szabad akaratuk szerint döntenek arról, hogy a rendelkezésükre álló jövedelem mekkora hányadát fordítják

egy adott jószág megszerzésére. De kötöttségmentes verseny nem létezik. Knight szerint az üzleti élet valójában egy soha véget nem érő játszmasorozat, a versenytársak játékosok e verseny-játékban (1923, 601–605. o.). A játékosok számára komoly inspirációt, motivációt jelent a versenyben való részvétel, lehetőség, hogy jobba váljanak: hatékonyabbá, nagyobb tartalékokat halmozzanak fel, komolyabb pozíciókra tehessenek szert. E lehetőségnek azonban természetesen ára van: egyes játékosok alulmaradhatnak, korábbi tartalékaik lecsökkenhetnek, pozícióik meggyengülhetnek. Bár a játékban – döntően – saját felelősségükre vesznek részt, mégis függnek a többi szereplő korábbi és szimultán erőfeszítéseitől. Így fontosak számukra a fair szabályok, hogy valóban azok válhassanak nyertessé, akik arra érdemesek. Knight három összetevőjét különbözteti meg a játékos sikerességének (1923, 609. o.). Lényegesek a szereplő képességei, kapacitásai: a rendelkezésére álló erőforrások, felhalmozott tartalékok, így a tudás nagysága is. Másrészt fontosak a siker érdekében kifejtett erőfeszítései, ráfordításai, ezek megfelelő összetétele és mértéke. Harmadrészt nem elhanyagolható a szerencse szerepe sem, hiszen többé-kevésbé minden szereplő kockázatot kell, hogy vállaljon, már csak a többi érintett szimultán zajló erőfeszítései miatt is. Egyes szereplőknél túlzottan meghatározóvá válhat a szerencse szerepe, ami nemcsak saját kudarcát vetítheti előre, de más érdekeltékét is. Knight mindenestre hangsúlyozza, hogy az üzleti verseny nem teljesen analóg logikailag egy sportversennyel, legfőképpen azért nem, mert a kudarcnak itt azonnali egzisztenciális következményei vannak.

Joseph Schumpeter egyenesen feleslegesnek nevezte a tökéletes verseny fogalmának meghatározására tett erőfeszítéseket, hiszen álláspontja szerint nem a résztvevők számán, a piaci szerkezeten múlik kizárólagosan az, hogy az árak, a költségek hogyan alakulnak, milyen hatékony a tőkeallokáció (Schumpeter, 1942). Schumpeter felfogásában a vállalkozó szerepe meghatározó. A vállalkozó az, aki folyamatosan feszegeti a gazdasági működés korábbi kereteit, folyamatosan fenntartva és növelve a bizonytalanságot a gazdaságban.

Alchian (1950) szerint a szereplő elsődlegesen nem profitot kíván maximalizálni vagy egyáltalán növelni, hanem céljait minél eredményesebben megvalósítani. Ezen eredményesség természetesen alapvetően megfelelő szintű profitokkal garantálható, valósítható meg. Alchian is kiemeli a bizonytalanság meghatározó szerepét, ami sok esetben valóban abban nyilvánul meg, hogy a szereplőnek végső soron szerencséje lesz-e. Tagadhatatlan tehát a szerencse szerepe a szereplő sikeressége szempontjából.

Stigler (1957) hangsúlyozta, hogy nem különböző feltételek teljesülése a meghatározó a verseny vonatkozásában, hanem az adott verseny eredménye. Megfelelő a verseny, ha már csak normálprofitot lehet ott elérni, illetve az iparágak között, valamint egyes iparágakon belül az erőforrások elosztása a legnagyobb hatékonyságot – adott erőforrás-mennyiségből a legnagyobb kibocsátást – eredményezve valósul meg. Stigler a verseny fogalma helyett a piaci verseny meghatározást használta következetesen, megkülönböztetve elméletét a tökéletes verseny normatív elméleteitől. Hangsúlyozta a szereplők szabadságát akár a ki- és belépés tekintetében, akár az együttműködés, összejátszás vonatkozásában. Az összejátszás, ha megfelelően nyilvános, s a megfelelően informált felek szabad akaratát tükrözi, s nem eredményez normálprofitot meghaladó jövedelmeket vagy erőforrás-felhasználási hatékonyságvesztéset, úgy a piaci verseny szempontjából nem hátrányos, sőt előnyös is lehet.

Kirzner (1973) vállalkozója a Schumpeter-féléhez hasonlóan kreatív elme, azonban az ő szerepe éppen a piaci egyensúlytalanságok, anomáliák, gazdasági profit- és arbitrázslehetőségek felfedezése, feltérképezése, majd az arra adott válaszával éppen ezek megszüntetése. Vagyis itt a vállalkozó a bizonytalanságnak nem okozója, hanem éppen minimalizálója. A verseny ad lehetőséget arra, hogy a Kirzner-féle vállalkozó egyrészt felkutathassa, felfedezhesse a problémákat – mivel azok azért problémák, mert megoldásuk fontos egy szereplői körnek –, másrészt megkísérelhessen ezekre olyan választ generálni, mely egyrészt előnyös egy sor érintettnek, másrészt ezen előnyök ellentételeztetése révén önmagának profitot termel.

A gazdasági versenyt Hayek (1978) egy olyan tények, eljárások, vagyis tudás és információ feltárására, felfedezésére irányuló folyamatnak látja, amelyek megismerése a verseny

nélkül nem vált volna lehetségessé, vagy az alkalmazásukhoz szükséges ismeretek maradtak volna rejtve. Eredendően a versenyt mint felfedezési folyamatot látta. Kiemelendő, hogy ez a feltárás, felfedezés egyfajta próba eredménye lehet, amely a gazdasági szereplő adott erőforrás és technológiai feltételek valamilyen mértékű módosításával jön létre, egy a gazdasági szereplő által megvalósítandónak meghatározott cél elérése érdekében. A próbát megelőzően a szereplő nem lehet biztos a próba sikerében, hiszen akkor nem tárna fel a próba számára sikeres teljesülése esetén új információkat maga és releváns környezete számára. Sok próba sikeres, de sok sikertelen. Miután folyamatról beszélünk egyértelmű, hogy a gazdasági szereplő a saját és a többiek próbái után egyre több információval rendelkezik gazdasági tevékenysége tekintetében. Tehát több, már próbára tett cselekvési alternatívát tud összevetni, hogy egy kiválasztási mechanizmust követően közülük pillanatnyilag azokat alkalmazza, amelyeket saját céljainak elérése érdekében a legmegfelelőbbnek tart. Másrészt a már próbára tett – sikeresnek vagy sikertelennek bizonyult – alternatívákból új kombinációkat is létre hozhat, hogy újabb próbát hajtson végre.

Baumol (1982) egészen új nézőpontot alkalmazva közelítette meg a verseny fogalmát, úgy, hogy közben alig kellett módosítania a korábban már kialakult szakmai konszenzus eredményeit. Baumol egy adott piac, egy adott iparág vonatkozásában nem tartotta ugyanis szükséges feltételnek a résztvevők minél nagyobb számát, s ebből is adódóan azt sem, hogy ne legyenek képesek közvetlenül a piaci ár vagy a kínálati mennyiség befolyásolására. A verseny helyett így bevezette a támadható, illetve nem támadható piac fogalmát. Ez utóbbi – amely a tökéletesen versenyző piac sajátos alteregója – akkor is fennállhat, ha oligopóliumok uralják a piacot, sőt akkor is, ha a piacot egy szereplő monopolizálta. Baumol szerint ugyanis a versengés lényege az, hogy a piac teljesítményjellemzői legyenek olyanok, mintha tökéletes verseny érvényesülne. Így ha a monopólium megelégszik normálprofittal, megfelelően fejleszt, hogy költségeit s így árait is csökkenthesse, akkor is versengő piacról beszélhetünk. „Vérszagra gyűl az éji vad”⁴⁷. Egy versengő piac esetében szabad a be- és kilépés, ennek költségei elhanyagolhatók, így lehetőség van akár olyan vállalati stratégia alkalmazására is, amely a rajtaütésszerű jövedelemszerzést célozza, azaz gyors behatolás a piacra, gyors jövedelemszerzés, majd gyors távozás. Erre azonban nem fog sor kerülni egy tökéletesen versengő piac esetében, mert nincs „vérszag”, ami odavonzaná a rajtaütni kívánó „éji vadakat”, azaz új belépőket. Sikerüknek ugyanis nincs valódi esélye. Ennek feltétele egyrészt az, hogy már normálprofit érhető csak ott el, másrészt a bent lévő szereplők már valamennyi szóba jöhető, költség- és egyéb hatékonyságnövelési lehetőséget kimerítettek, e tekintetben már feltárható, kihasználható tartalékok nincsenek. Harmadrészt a piac nem bővíthető, azaz nincs tényleges vagy potenciális kielégítetlen kereslet a létező piaci áron. Negyedrészt, ha van is helyettesítő jellegű termék s annak piaca, ott is ugyanez a helyzet. E négy feltétel teljesülése, valamint a szabad ki- és belépés biztosítása mellett az adott piac nem támadható, ott már tökéletes versengés uralkodik, új belépő számára babér nem teremhet. Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy ebből az egyensúlyi helyzetből – például egy innováció következtében – a piac kibillen, azonban az érintett szereplők megfelelően gyors alkalmazkodása újra támadhatatlanná teszi a piacot.

Heyne szerint (Heyne, 1991, 89. o.) a gazdasági verseny mozgatórugója a szűkösség. Egy jószág szerinte akkor tekinthető szűkösnak, ha a szereplő nem képes annyit megszerezni belőle, mint amennyit szeretne anélkül, hogy valamilyen más érték feláldozására kényszerülne. Ezen áldozat nem egyszerűen valamilyen – akár idő- – ráfordítás vagy költség, hiszen például olyan bőségesen, gyakorlatilag korlátlanul rendelkezésre álló javak megszerzése is meghatározott energia, pénz, idő és egyéb feláldozása révén lehetséges, mint a napfény vagy a levegő. A tengervíz is korlátlanul rendelkezésre áll édesvíz előállítás céljára, ám az igencsak költséges eljárást igényel. Heyne ugyanakkor úgy értelmezi ezt a szűkösséget, hogy a készletek nagysága nem elégséges ahhoz, hogy ne kelljen vele valamilyen módon gazdálkodni. E gazdálkodás pedig azt jelenti, hogy valamilyen követelményrendszert szükséges kidolgozni és

⁴⁷ Arany János *Walesi bárdok* című verséből.

érvényesíteni az igényjogosultak között, hogy meghatározásra kerülhessen, ki milyen módon és mértékben részesülhet a készletekből. A verseny Heyne szerint az az intézmény, amely követelményrendszert hoz létre, s a résztvevők e követelmények teljesítéséért küzdenek, hogy ezáltal megfelelő mértékben és módon részesülhessenek a szűkös állományokból. „A verseny a szűkösségből ered, s csak a szűkösség megszüntetésével semlegesíthető” (Heyne, 1991, 90. o.). A gazdasági szereplő változatlan piaci árak esetén úgy ismeri fel a szűkösséget, hogy a beszerzés nem közvetlen pénzügyi költségei növekednek. Rugalmas árrendszer esetén a szűkösség a piaci árak növekedésében ölt testet. Az árak tehát jelzések a szűkösség mértékéről, hogy a szereplők jobban koordinálhassák tevékenységüket. Mindezek alapján egyértelmű, hogy a szűkösség Heyne felfogásában nem pusztán használdozatot, hanem növekvő használdozatot megkövetelő folyamat. A verseny pedig megmutatja, hogy ki képes ilyen növekvő használdozatot is vállalni, az ehhez szükséges saját pótlólagos alapokat megteremteni vagy – ha erre nem képes vagy nem ez a szándéka – igényeit visszafogni.

A szűkösség lehetetlenné teszi, hogy minden gazdasági szereplő egyszerre – de akár csak egy is – tartósan és teljes mértékben, a többi szereplőtől függetlenül, minden korlátoktól mentesen megvalósíthassa az összes célkitűzéseit. A szűkösség megnyilvánulhat akár az inputok – beleértve a humán erőforrást is –, akár a technológia, akár a kibocsátás keresleti oldaláról is. (Pelikan, 2001, 129. o.) Tehát mind a külső, mind a belső környezet teremthet szűk keresztmetszeteket, melyek egyfajta alkalmazkodásra, korábbi gazdasági tevékenységük valamilyen mértékű módosítására kényszerítik a gazdasági szereplőket. Pelikan szerint a szűkösségre a gazdasági szereplő vagy az adott jószág mással való helyettesítésével vagy alternatív intézmények használatával reagál. (uo. 129. o.)

Williamson híres cikkében (1991), melyben a korábbi homályból kiszakítva testet adott a sem nem tisztán piaci, sem nem tisztán vállalati jellegű hierarchia közötti kapcsolatrendszeri módozatnak, nem sok szót ejt közvetlenül a versenyről, mégis az egyik legfontosabb üzenete a cikknek ezzel kapcsolatos. A tisztán önkéntes – nem feltétlenül írásba foglalt – szerződéses adás-vételi kapcsolatok újabb és újabb variációiból építkező piac, illetve az ezen is túli együttműködésre is építő, de még a függetlenséget teljesen fel nem adó hibrid rendszer egyaránt versenynek is minősül. A hierarchiában érvényesülő adminisztratív kontroll, illetve a részt vevő szereplők autonóm alkalmazkodási lehetőségeinek minimalizálása esetén már nem beszélhetünk versenyről. Rendkívül sokatmondó az, hogy ilyenformán a verseny két alapformája tekintetében milyen alaptulajdonságokat nevesít Williamson. Mivel a szereplők itt saját bőrüket viszik a vásárra, a hatékonyabb teljesítmények irányába sokkal erősebbek az ösztönzők, s meg is van a lehetőség arra, hogy független módon a szereplők megváltoztassák korábbi input-output kombinációikat, hogy önmaguk hozhassák létre az egymás közötti kapcsolatot szabályozó szerződéses viszonyokat. Ami hiányzik, vagy a hibridek esetén csak közepes mértékben van jelen, az a közösségi szintű alkalmazkodás, hiszen nincs olyan adminisztratív kényszer, ami ezt olyan szinten biztosítaná, mint a hierarchiában. A verseny tehát az egyéni alkalmazkodásra, a szereplői kör ebből adódó sokszínűségére, a hatékonyságnövelés egyéni útjainak feltárára ösztönöz. Bizonyos esetekben viszont hatékonyabb lehet a közösség összehangolt, együttes, teljesen kooperatív módon történő alkalmazkodása, mely nagy hatékonyságbeli előnyöket eredményezhet kellő tudással párosulva. Adott idő alatt a verseny viszont nagyobb számú input-output kombináció tényleges gyakorlati megméréttetését képes biztosítani, követendő mintát kiemelni a közösség egésze számára. Amennyiben a minta követésre érdemes, adminisztratív kényszer nélkül is gyorsan végbemegy az egyéni és önkéntes adaptációk sorozata. A verseny hibrid változata próbálja ötvözni a piac és a hierarchia előnyeit, amelynek azonban nyilvánvaló ára hátrányok ötvözése is. Figyelemreméltó, hogy Williamson nem nevesíti a piac, a piaci verseny szereplőket szelektáló tulajdonságát alaptulajdonságként. A szelekció a környezeti feltételeknek leginkább megfelelő input-output kombinációk között lényeges, nem pedig a szereplők között. A lassabban alkalmazkodó szereplők is a porondon maradnak, ami kérdéses, az az elfoglalt pozíció milyensége.

1. Táblázat: Különbségek a piac, hibrid és hierarchikus irányítás alaptulajdonságai között

Tulajdonság	Piac	Hibrid	Hierarchia
Az ösztönzők erőssége	++	+	0
Adminisztratív kontroll	0	+	++
Teljesítmény-jellemzők			
Adaptáció (autonóm)	++	+	0
Adaptáció (kooperatív)	0	+	++
Szerződési jog	++	+	0
++ = Erős +=Közepes 0=Gyenge			

Forrás: Williamson (1991, 281. o.)

Amennyiben tehát megszűnnek az erős ösztönzők – amelyek között meghatározó szerepet tölt be a felelősség –, nincs lehetőség egyéni alkalmazkodásra, illetve eltűnik a szerződéskötés szabadsága, úgy már nem beszélhetünk sem piacról, sem hibrid formákról, azaz versenyről sem. Ez az állapot azonban még nem a hierarchia, mert ahhoz szükséges a közösségi szintű alkalmazkodás, illetve az erős adminisztratív kontroll is. A hierarchiába végleg felváltja az egyéni felelősséget, az adaptáció lehetőségét – s egyben az ösztönzők általi quasi kényszerét –, illetve az ezekből fakadó közvetlen egyéni bizonytalanságot és kockázatot a hierarchia szintjén megjelenő felelősség, adaptáció, bizonytalanság és kockázat. A hierarchia megfelelő teljesítménye esetén – amit jelez a tranzakció költségek terén megnyilvánuló relatív előnye – a hierarchia tagjai csak közvetetten szembesülnek felelősséggel, bizonytalansággal és kockázattal, s ezek mértéke jelentősen kevesebb, mint akár a hibrid, de különösen a piaci forma esetén. A szigorú adminisztratív ellenőrzés, a kormányzati monopóliumok közötti vetélkedés nem tekinthető valódi, csak kvázipiacnak (Boettke, Coyne és Leeson, 2011), versenynek sem valódi, hiszen annak hiányoznak olyan alapfeltételei, mint az erős ösztönzők s szereplői autonóm alkalmazkodás vagy a szerződés szabadsága.

A verseny egy egyensúlytalanságot okozó, nem szünetelő folyamat, amely szakadatlan küzdelmet jelent a gazdasági szereplők között a komparatív előnyök megszerzése iránt, amely forrása lesz a versenyelőnyök adta piaci pozíciónak, és ezáltal egy magasabb szintű pénzügyi teljesítménynek. A gazdasági szereplők tanulnak a verseny révén, az eredményeket, az elért relatív pénzügyi teljesítményeket a piaci részesedések jelzik. (Hunt és Morgan, 1997)

Porter szerint (2006) a gazdasági versenyben a szereplők között – a többi környezeti elemen túl – egyfajta kölcsönös egymástól is való függés tapasztalható. A gazdasági szereplők hatással vannak egymás működésére. Ha nem is mindig közvetlenül, de érzékelik a többiek jelenlétét, tevékenységét, s még inkább annak rájuk, az ő működésükre, tevékenységükre, céljaik elérésének nehézségi fokozatára gyakorolt hatását. E hatás pedig választ szül az érzékelő gazdasági szereplőnél, ami ugyancsak közvetlenül vagy közvetve a verseny többi résztvevője számára is érzékelhetővé és megválaszolandóvá válik.

Akár közvetlenül a szűkös jószág szintjén, akár közvetve az azt lehetséges módon felhasználó intézmények szintjén történik helyettesítés, annak megvalósítása többlettudást és képességet, azok megszerzése érdekében pedig tanulást követel meg a szereplőtől. E tanulási folyamatnak kétféle fokozatát különbözteti meg Nooteboom (2001, 41. o.). Az első fokozat során létező, fennálló tevékenységről kell több ismeretet szerezni, hogy ennek művelési hatékonyságát fokozni lehessen. A második fokozat már új tevékenységek, új ismeretterületek megismerését célozza, a továbblépés reményében. Másként megfogalmazva, a gazdasági szereplő a versenyben a tanulás révén egyrészt folyamatosan törekszik meglévő lehetőségeinek minél hatékonyabb és teljesebb kiaknázására, másrészt – az előzővel akár párhuzamosan

is – új lehetőségek felkutatására, felfedezésére, megteremtésére. A kiaknázási hatékonyság növelése iránti erőfeszítések a külső és belső környezet stabilitása felé mutatnak, míg a felkutató-feltáró magatartás a helyzetet legalábbis átmenetileg instabilizálhatja, növelve a bizonytalanságot.

Bengtsson és Kock (2000) a versenyt a szereplők közötti egyfajta sajátos interakcióként értelmezi. A verseny során a résztvevőknek lehetőségük nyílik észlelni, tapasztalni, tanulni, ugyanakkor hatást is gyakorolni más szereplők tevékenységére, állapotára. A résztvevők – jó esetben – felismerik, hogy tevékenységüket, állapotukat befolyásolja a többi résztvevő, ami természetesen veszélyeket is hordozhat, mert – akár nem szándékoltnak is – elveszíthetik hatásosságukat az erőfeszítéseik, de ez egyben lehetőség is. Lehetőség arra, hogy a szereplő jobb legyen. Mert tanulhat, másolhat a többiekől, ötleteket, inspirációkat kaphat. Ugyanakkor a többiek is ösztönözve lesznek a tőle való tanulásra, másolásra, amennyiben erre alkalmasak tevékenységei, állapota. Egyáltalán nem biztos, hogy a verseny az innovációkra kényszerít. Inkább inspirál, lehetővé tesz. Többletinformációk, együttműködés, támogatások révén. A verseny révén megbizonyosodhat a szereplő a többiekhez képest való hatékonyságáról, minőségéről, állapotáról, bármiről, ami egy pozíció elfoglalásához szükséges, fontos. E pozíció lehet egy vezetői poszt egy szervezetben, vagy akár piacvezetői, vagy véleményvezéri. A szervezetnek, az egyénnek így lehetősége nyílik mind a szervezet, mind az egyén szempontjából jobb stratégiai, taktikai döntéseket hozni. Verseny révén jobban feltáródhatnak a kiegészítő és helyettesítői viszonyok, megnő a képesség a megfelelő partnerség, együttműködés kialakítására.

Aghion és szerzőtársai (2004) bemutatták, hogy a verseny intenzitása és az innovatív vállalati magatartás erőssége között milyen kapcsolat áll fenn. Ennek értelmében egy fordított U alakú görbével írható le az összefüggés: egy ideig nő az innovációk száma a verseny intenzitásának növekedésével, majd további fokozódás mellett csökken. Lényeges azonban, hogy Aghion és szerzőtársai (2004) a verseny intenzitását – hasonlóan a legtöbb megközelítéshez, kiváltképp a versenyszabályozás területéhez kapcsolódóan – az átlagos elérhető piaci profitrátaival jellemezték. Kétségtelen, hogy ez egy viszonylag jól mérhető sajátossága egy piacnak, de mint az eddigiekben láthattuk, emögött számos, egyedi sajátossággal bíró versenytípus húzódhat meg.

Martin (2004) összegezte a versenyre vonatkozó elméleti irányzatok főbb képviselőinek munkáit. Megállapította, hogy ezek a verseny természetének különböző vonásaira koncentrálnak inkább kiegészítik egymást, mintsem ellentmondanak egymásnak. Martin négy ilyen vonását különböztette meg a verseny természetének (2004, 17–21. o.), melyek közül némely tudós többet is vizsgált egyszerre, de általában egy-egyre szűkítették vizsgálódásuk hatókörét.

- A verseny mint a rivalizálás, pozícióharc színtere;
- A verseny mint a be- és kilépési korlátok részleges vagy teljes hiányának következménye;
- A verseny mint szelekciós mechanizmus;

2. A VERSENY MINT AZ ÁR-ELFOGADÓ MAGATARTÁS SZÍNTERE.

A verseny fogalma, feltételrendszerének tisztázása meglehetősen fontos szerepet töltött be és tölt jelenleg is be a közgazdaságtan különböző irányzataiban, mégis úgy tűnik, hogy a kezdetekben – Adam Smith *Nemzetek gazdasága* című művében – kapta a legnagyobb hangsúlyt a versenyben részt vevő szereplő, hogy vajon számára miért üdvösebb a verseny, a minél tökéletesebb verseny, mint annak részleges vagy teljes hiánya. A releváns elemzések ugyanis döntően vagy kizárólagosan a szereplői közösség egésze, a piac vagy a társadalom szempontjából tekintettek a versenyre, nem pedig egy adott szereplő szemszögéből, kivéve, ha az oligopólium vagy monopólium.

A közgazdászok általánosan azt várják el a versenytől, hogy általa:

1. A piacon a lehető legkedvezőbb árak és legnagyobb fogyasztói többlet alakuljanak ki, annak eredményeképpen, hogy
2. A verseny révén nő a szereplői hatékonyság minden szempontból, azaz kisebb ráfordításokkal képesek a termelők a jószág-előállításra, valamint
3. A termelők beérik kevesebb jövedelemmel is, a normálprofittal, így gyorsan eltűnik a gazdasági profit.
4. Mindezek révén a közösség adott erőforrás-állományokból a lehető legnagyobb kibocsátást képes megvalósítani.
5. Összemérhetik a szereplők a teljesítményüket. Azok a szereplők, akik minimálisan sem képesek megfelelni a támasztott követelményeknek, azok kiszelektálódnak a piacról. Helyüket a már bent lévő hatékonyabbak vagy új belépők vesztik át.

Mindezen elvárások teljesülése azonban nincs teljes mértékben ok-okozati összefüggésben azzal, hogy az adott piacon a versenytársak létszáma milyen magas, a versenytársak mérete hogyan viszonyul a többiek, illetve a piac méretéhez, mennyire függetlenek egymástól, vagy mennyire képesek hatékonyságnövelést eredményezve megújulni, s még sorolhatnánk az egyes szerzők által a tökéletes versennyel kapcsolatban támasztott feltételeket. A nagy teoretikus közgazdászok közül számosan, így Dixit és Stiglitz (1977) és Baumol (1982) is szembenézett azzal a ténnyel, hogy az adott, kínálati oldalon kívüli feltétel – nevezetesen a potenciális belépők által jelentett fenyegetés – is milyen érdemi befolyást képes gyakorolni a piacra. Még formális verseny hiányában – monopólium esetén – is teljesülhetnek a fentebb a versennyel szemben megfogalmazott elvárások (a szelekció kivételével), hiszen a bent lévő szereplő, szereplők csak úgy szabadulhatnak a belépők fenyegetésétől, ha a piac vonzerejét megszüntetik, ezzel érve el a támadhatatlanságot, nem mesterséges be- és kilépési korlátok révén.

A közgazdaságtan üzleti ágának művelői ezt a külső tényezőktől való függést már korábban is hangsúlyozták, ahogy Porter (1979) ezt össze is foglalta „öt erő” modelljében. E modell jócskán túlmutat Baumol modelljén is, hiszen a vizsgálat középpontjába állított piac akkor sem szerezhet védettséget, nem válik támadhatatlanná, nem stabilizálódik, ha ott már csak normálprofitot lehet elérni, s a szereplők minden hatékonyságnövelő lehetőséget, valamennyi tudásukat felhasználták.

A Baumol-féle támadhatatlan piac esetében is előfordulhat, hogy vagy a vevőknek, vagy a beszállítóknak olyan erős az alkupozíciója, hogy akár normálprofit alá is szoríthatják a termelők profitját. Ami a mindennapi életben sokkal gyakoribb, hogy amennyiben az adott piacon gazdasági profitot realizálnak a termelők, a komolyabb alkupozícióval rendelkező vevők, beszállítók ezt önmaguk számára megfelelő árak kikényszerítésével rendre megcsapolják, magukhoz áramoltatják át. Így akkor is kialakulhat normálprofit egy piacon, ha egyébként egyértelműen közel sem teljesülnek a tökéletes verseny feltételei, viszont erősek a vevői, illetve a beszállítói alkupozíciók. Inderst és Wey (2007), illetve Battigalli, Fumagalli és Polo (2007) is kimutatják, hogy az erős vevői alkupozíció ugyanolyan ösztönző, kényszerítő erővel bír a termelők számára, mintha közöttük lenne intenzív verseny. Az ilyen erős vevők leszorítják az árakat, a termelők csak magasabb minőségű termékekkel képesek magasabb árhoz jutni, vagy magasabb minőségű, hatékonyabb technológia révén csökkenteni költségeiket. Ez utóbbi ráadásul nincs kiszolgáltatva az erőfölénnytől áthatott vevői döntéseknek.

Cox és szerzőtársai (2002) bemutatják, hogy az olyan beszállítók, akiknek az outputjait egy termelő mint inputját nem képes megfelelően – mennyiségben, minőségben, árban – helyettesíteni, erőfölényre tehetnek szert a termelővel szemben. Egy függetlenségét megőrizni kívánó termelő csak hatékonyságnöveléssel, helyettesítő jószágalternatíva létrehozásával és/vagy profitja részleges átengedésével reagálhat erre a helyzetre, még akkor is, ha meghatározó piaci tényező mint termelő. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy nem feltétlenül teljesülnek minden esetben a hatékonyságra, egyéb innovációkra vonatkozó elvárások, hiszen

könnyen előfordulhat, hogy a beszállítók vagy a vevők által kivéreztetett termelőknek tudásuk alatt kell teljesíteniük e téren, mivel a fejlesztésekhez sincs elégséges forrásuk.

A helyettesítő iparágak piaci működése is meghatározó hatást eredményez az adott iparági piacra. Amennyiben a helyettesítő iparági piacon tökéletes versenyhez közeli feltételek érvényesülnek, az csökkenő árakban, növekvő piacon ölt testet, ami a Baumol-féle potenciális belépők általi fenyegetettséghez hasonló, de annál sokkal kézzelfoghatóbb – eladásuk csökkenésében megnyilvánuló – nyomást gyakorol az adott iparági piacra. Így a helyettesítő iparági piacon fennálló kedvező verseny mintegy átsugárzódik az adott iparági piacra is, függetlenül attól, hogy ott addig milyen mértékben teljesültek tökéletes versenyhez közeli feltételek. A tőke és munka helyettesíthetősége, piacaik kölcsönhatásai tekintetében a mai napig nem került nyugvópontra a vita, mindazonáltal – mások mellett – Arrow és szerzőtársai (1961), Rowthorn (1999), Karabarbounis és Neiman (2014) is a tőke és a munka egymással való helyettesíthetőségét feltételezik, igaz, nem minden korlátozásoktól mentesen.

A kiegészítő iparágak ugyancsak jelentékeny mértékben befolyásolják a kiegészítő viszony által érintett iparágak jellemzőit. Ahogyan Matsuyama (1995) is bemutatja, ha egy monopólium által előállított jószág egy másik iparág által előállítottal kiegészítő viszonyban áll, úgy a monopólium nem élhet vissza olyan módon és mértékben saját piacán gazdasági erőfölényével, mint tehetné független termék esetén. Tekintetbe szükséges vennie a kiegészítő viszony által az érintett iparágak piaci között fennálló összefüggésrendszer is, mikor kialakítja stratégiáját. Mindez együttműködést, hatékonyságnövelési erőfeszítéseket is megkövetel tőle. E viszonyrendszerben jelentékeny szerepet játszó jószág esetében bekövetkező piaci problémák visszavetik valamennyi piac esetében az eladásokat, jelentékeny módon csökkentve a termelők profitját, erős nyomást fejtve ki – egyebek mellett – ezáltal a hatékonyabb termelés megvalósítása és a kooperáció mélyítése irányába. Az energia – mint általános kiegészítő termék – iparági változásai lényegi befolyást gyakorolnak az érintett iparági piacok teljesítményére, folyamataira, megváltoztatva – eltorzítva – az ottani verseny jellemzőit és eredményeit (Rotemberg és Woodford, 1996; Finn, 2000).

A kormányzati alkupozíció és hatalomgyakorlás, ugyancsak meghatározó jelentőséggel bír egy adott piac esetében – különösen az adóztatás terén –, nyilvánvalóan még abban az esetben is, ha a kormányzat nincs érdemi vásárlói vagy beszállítói pozícióban. Amint azt Stiglitz (1986) is bemutatja, az adóztatás mindig – kivéve a nem szelektív egyösszegű adók esetét – torzítja a piaci versenyt, ezáltal a szereplők ilyen versenye révén eltérők lesznek a hatékonysági, eredményességi, jövedelmi viszonyok csakúgy, mint a piaci ár, a piac mérete. Ottaviano és Ypersele (2004) bemutatja, hogy az országok közötti adóverseny egyes országokban akár relatíve növelheti is a piac mértét, jövedelmezőségét, bár az adózás önmagában nyilvánvalóan tipikusan csökkentő hatást fejt ki ezen piacjellemzők vonatkozásában.

A szűkösön rendelkezésre álló erőforrások esetében jellemzően trendszerűen növekszenek a termelők szükséges ráfordításainak nagyságai, amely még erőteljesebb nyomást fejt ki, mint az ugyancsak inputoldalról esetlegesen fennálló erős beszállítói alkupozíció. A nagyobb kényszerítőerő abból adódik, hogy egyes szűkösön rendelkezésre álló erőforrások – például a termőföld vagy a kőolaj – kérlelhetetlenül rendre nagyobb erőfeszítéseket követelnek meg a termelőtől időben előre haladva, részben függve csak attól, milyen piaci struktúra áll fenn az érintett iparág vonatkozásában. Mindez arra sarkalja az érintett iparág termelőit, hogy egyre hatékonyabb megoldásokat vezessenek be, adott inputból a lehető legnagyobb mennyiségű outputot állítsanak elő. Mindez hosszabb távon a legtöbb esetben csak fokozza a szűkösséget (Grossman és Mendoza, 2003), amely további hatékonyságnövelést követel meg, s relatíve mindenképp csökkenti az iparág profitabilitását. Szlávik és Füle (2010) rámutatnak, hogy a társadalomért felelősséget érző és vállaló szereplők a fenntarthatóság érdekében további erőfeszítéseket is vállalnak, amit szintén nem a – mégoly intenzív – piaci verseny kényszerít ki tőlük.

3. A GAZDASÁGI VERSENY MINT A SZEREPLŐ FEJLŐDÉSI KÖZEGE

A versennyel szembeni – fentebb már részletezett – elvárások lényegében mind makroökonómiai szintűek, társadalmi, piaci szemléletűek. A szereplői nézőpont is lényeges lehet, hiszen – ahogy már Adam Smith is hangsúlyozta (1776) – a piac, a nemzetgazdaság, az egyedi szereplői erőfeszítések összességének.

Nelson és Winter (1982) a versenyt nem úgy kívánja megközelíteni, mint amelyben a szereplők az adott technológiai, piaci feltételek közepette meghatározzák, hogy mire specializálódnak, s mekkora mennyiséget, milyen – jellemzően az aktuális piaci – áron próbálnak meg értékesíteni abból a célból, hogy profitjukat maximalizálják. A szereplőnek nem pusztán az a rendeltetése, hogy megfelelő fogaskerék legyen egy adott rendszerben. Felfogásuk szerint a verseny egyszerre stimulálja, illetve kényszeríti a szereplőt arra, hogy egyrészt minél jobban kihasználja a profit és egyéb célmegvalósítási eredményessége növelésének érdekében a már meglévő lehetőségeit, másrészt új lehetőségeket is teremtsen. A verseny egyfajta próbatétel, mely elvárja mind a kétféle – kimerítési és feltárási – erőfeszítést, s azokat jutalmazza hosszabb távon, akik ennek a komplex elvárásnak minél inkább képesek tartósan megfelelni.

Akerlof (1979) is különböző példákon keresztül elemzi, hogy pusztán a makroökonómiai elemzési szint alkalmazása miért nem vezethet helyes következtetések levonásához. Megfelelőbb eljárás az, ha egyszerre alkalmazzuk a mikroökonómiai megközelítéssel, legkedvezőbb, ha ez utóbbi élvez elsőbbséget.

Dow (1987, 30. o.) szintén szereplői szinten elemzi az egyes irányítási struktúrák hatékonysági kérdéseit. Ebben az összefüggésben megállapítja, hogy a verseny kétféle módon is előnyös lehet egy szereplő számára:

1. A sikeresnek bizonyult szervezet mintát jelent a többiek számára, másolásra, tanulásra, a minta átvételére bátoríthatja őket;
2. Megszabadíthatja a piacot a nem hatékony mintáktól, teret engedve a hatékonyabbnak.

Schumpeter egész életművében az egyedi szereplő állt elemzései középpontjában. Korábbi műveiben foglaltakhoz képest – amikor is a szereplő vállalkozó szelleme volt a fejlődés garanciája – ezért is módosította, gazdagította elképzeléseit az innováció vonatkozásában (1942). Ekkorra ugyanis már a monopóliumokat tekintette az innováció elsődleges forrásainak – szakítva ezzel a korábban szinte általános felfogással, mely a monopóliumokat legfeljebb szükséges rosszként engedte értékelni –, abból adódóan, hogy egyrészt nekik áll rendelkezésre elég fejlesztési forrás korábbi eredményes tevékenységük következtében. Másrészt náluk biztosabb a megtérülés köszönhetően erőfőlényüknek. A verseny e friss nézőpontja is rávilágított arra, hogy a verseny nem mindig és nem minden érintettre nézve egyformán üdvös, függetlenül attól, hogy a társadalom nyertesnek érzi-e magát általa vagy sem.

A monopóliumot ugyanakkor hagyományosan a nem létező verseny állapotának tekintik. A monopóliumhoz többféle jelenséget is kapcsolnak, a gazdasági erőfölénytől a társadalomnak okozott holtteher-veszteségig, azonban viszonylag kevés figyelem jut annak a ténynek, hogy a monopólium mentesül a versenytársak zavaró, torzító hatásaitól. A szimulán tevékenykedő versenytársak ugyanis nemcsak egymás tevékenységére vannak hatással, hanem a szelekciós környezetre, a szelekciós kritériumrendszerre is. A versenytársak nélküli monopólium mentesül attól, hogy más kínálati szereplők is befolyást gyakorolhassanak a szelekciós kritériumok mibenlétére. Ez akkor is érvényes, ha a szelekciós kritériumokat az adott piac vonatkozásában döntően nem a monopólium, hanem a vevők vagy akár a kormányzat határozza meg. Ogilvie és Carus (2014) a jobbágyság példáján keresztül mutatják be, hogy az ebben a rendszerben jobbágysai fölött monopóliumot élvező földesúr szinte korlátlan hatal-

mat élvezett jobbágysai fölött, ami az önkény melegágya is lehetett. Korlátoznia kellett azonban önmagát abban az esetben, ha monopóliuma sérült, például szabad királyi városok által, akik meghatározott feltételek szerint polgárságot adhattak a szökött jobbágyoknak. Ebben az esetben ugyanis már attól is függött saját birtokának jövőbeni sorsa, hogy a szabad királyi városokban milyen gazdasági és politikai feltételeket élvezhettek a polgárok. Létező versenytársak módosíthatják a mércét, amely alapján a szereplő megmérettetik. Acemoglu, Aghion és Zilibotti (2006) szerint az iparági vezető vállalatok bizonyos értelemben monopolisztikus erővel rendelkeznek, hiszen a szelekciós kritériumoknak az a hányada, amely az iparági szereplők által határozódik meg, lényegében az ő kezükben van. Míg a vezető vállalatok diktálják a szelekciós kritériumok egy részét, a pillanatnyilag követő helyzetben levők hatásgyakorlása rövidtávon minimalizálódik, így az élen egyfajta magányosságot tapasztalhatnak.

Kornai (2014, 5–50. o.) fenntartja, hogy a szocialista rendszer jellemzően monopolisztikusan szerveződő gazdaságában piaci versenyről nem beszélhettünk, ami az innovációs teljesítmény és a költséghatékonyság csökkenésében is megnyilvánulva aláásta a rendszer gazdasági alapjait. Ugyanakkor akár az iparági monopóliumok, akár az iparágat alkotó – Magyarországon egy időben trösztök alárendeltjeiként – tevékenykedő állami, szövetkezeti tulajdonú vállalatok mégsem izoláltan működtek. Másrészt bármennyire is felülről szervezett volt a struktúra, részben az iparági szereplők erőfeszítéseitől függött az, hogy a jelenhez képest a jövőben mennyire lesznek ők, illetve vezetőik, dolgozóik önmagukhoz és másokhoz képest kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb pozícióban. Mindez a rendszer sajátosságai miatt (Kornai, 1993, 140–159. o.) nem elsődlegesen a vevő mint felhasználó igényeinek megfelelő kiszolgálásán alapult, hanem a bürokratikus koordinációban szabályozói szerepet betöltők igényeinek való megfelelésen. Nem a vevők, hanem a szabályozók jóindulatáért, kedvező döntéseiért rivalizáltak egymással a szereplők. Ennek is megvoltak a megfelelő, kellően eredményes technikái, ezek vonatkozásában születtek innovációk, eredményes és hatékony eljárások, technikák, melyeket a szereplők gyorsan átvettek egymástól. A probléma azonban az volt, hogy e rivalizálás, tanulás nem igazán eredményezte sem a gazdasági hatékonyság szereplőinek javulását, sem a felhasználó igényeinek mennyiségben, minőségben nem megfelelő kiszolgálásának javulását.

March (2005) a szervezetek esetében is különösen nagy jelentőséget tulajdonít a tanulásnak. A tapasztalati tanulás helyszíne részben a szervezeten belül, részben a szervezeten kívül lehet. A verseny révén – kitörve az izolációból – lehetőség nyílik más szereplői mintákból való tanulásra, akár siker, akár kudarc tekintetében. Igaz, a másolás révén korlátozottabb tudás szerezhető, mint amit saját kárunkból vagy sikereinkből nyerhetünk ki. March szerint a kompetenciacsapda verseny révén nagyobb valószínűséggel kerülhető el, mint hiányában. A kompetenciacsapda a szervezeten belüli többszintű tanulás révén gyakran bekövetkező szemléleti beszűkülésből, illetve specializációból fakad. A leggyengébb verseny révén is lehetőség nyílik azonban az adott szervezetétől legalább csekély mértékben eltérő más nézőpont, tevékenység tanulmányozására, s ennek nyomán a korábbtól eltérő döntések meghozatalára.

Mit adhat tehát a verseny – attól függetlenül, hogy mennyire áll közel a tökéletesnek tekintetthez – a benne résztvevőnek?

1. A legfontosabb, hogy információt. Lehetőséget a tanulásra – például másolásra –, hogy a szűkösség körülményei közepette is képesek legyenek fennmaradni, legalább megőrizni pozícióikat: tartalékaikat, célmegvalósítási eredményességüket, miközben kockázati szintjük nem emelkedik;
2. Összemérhetik teljesítményüket, adottságaikat a többi szereplőével, ennek révén megalapozottabban hozhatnak döntéseket, különös tekintettel stratégiaiakat.
3. Inspirációt és motivációt újabb célok kitűzésére és a meglévőkkel együttes megvalósítására;
4. Lehetőséget innovációkra, hiszen a versenyben több-kevesebb autonómiára van lehetőség, nem érvényesül szigorú hierarchia;

5. A többi termelővel való együttes erőfeszítések eredményeképpen – relatíve vagy abszolút – egyre alacsonyabb áron vagy egyre jobb minőségben képesek előállítani a javakat, így általános esetben bővül a piac, de legalábbis kevésbé hanyatlik;
6. Ugyanakkor a gazdasági környezet rövid távon mindenképpen bizonytalanabb, kockázatosabb, a ráfordítások megtérülése kérdésesebb;
7. A piac abszolút vagy relatív bővülése okán is, esetleg más szereplő rovására lehetőség nyílik a szereplő számára előnyösebb pozíció megszerzésére: tartalékai bővítésére, célmegvalósítási eredményessége növelésére, kockázati szintje jelentékeny csökkentésére;
8. Lehetőséget a piac létére vagy a szereplő gazdálkodására veszélyt jelentő, károkat okozó gazdasági szereplő marginalizálására, kiszelektálására, az általa okozott hatékonyasági veszteségek minimalizálására, megszüntetésére.

Mindezek alapján adódik a gazdasági verseny szereplői nézőpontú fogalma:

A gazdasági verseny az érintett szereplők szimultán tevékenységei által meghatározott folyamat, melyben bármely szereplő stratégiáját, taktikáját, tevékenységét és teljesítményét érdemben befolyásolhatja a többi szereplő, egyúttal jellemzői összemérhetővé válhatnak azokéival. A verseny kikényszeríti a gyakoribb és mélyebb szereplői ön- és környezetvizsgálatot, illetve jellemzői felülvizsgálatát – annak érdekében, hogy a szereplői pozíciók legalábbis ne romoljanak –, de egyben lehetőséget is biztosít a változásra, változtatásra. A verseny révén a szereplő teret enged más szereplőknek a szelekciós kritériumok befolyásolására, másrészt lehetőséget is kap, hogy a többi szereplő esetében ezt ő is megtehesse.

A versenyben a szereplő minimálisan a hanyatlást kívánja elkerülni, kihasználva a verseny biztosította tanulási és változtatási lehetőségeket. Az elsődlegesen elkerülendő hanyatlás az önmaga korábbi állapotához viszonyított abszolút hanyatlás. A többi szereplő pozícióihoz viszonyított relatív hanyatlás elkerülése mint cél jellemzően másodlagos. A hanyatlás megnyilvánulhat a teljesítménycélok kevésbé eredményes teljesítésében, a tartalékok csökkenésében vagy a kockázati szint emelkedésében a Knight-féle terminológia (1923) szerint.

Amikor a verseny egyáltalán szóba jöhet mint a szereplők szimultán tevékenysége – azaz nem elszigetelt, önálló gazdaságokról van szó –, a verseny teljes hiánya – mint láhattuk – hagyományosan monopóliumként kerül megjelenítésre. Valójában sok esetben ténylegesen nem egy szereplő monopóliumáról van szó, hanem egy szigorú Williamson-féle hierarchiába szerveződött szereplői közösségről, ahol a tagok tevékenysége döntő mértékben szabályozott keretek között zajlik, az egyéni autonómia elhanyagolható, nincs lehetőség eltérni a kialakított gyakorlattól még akkor sem, ha ennek egyéb feltételei adottak volnának. Ilyen hierarchia volt általában a céhrendszer vagy egy mindent átfogó kartell. E szigorú hierarchiában a tanulási lehetőségek is fokozatosan beszűkülnek, hiszen ha bizonyos tevékenységek elsajátítására, kidolgozására van is mód, ezek alkalmazására nincs. Így folyamatosan csökkenhet a minták száma, kidolgozottsága, nincs lehetőség a gyakorlatban történő további finomításra. Richardson (2004) rámutatott, hogy sok középkori angol céh pontosan azért volt képes piaci pozíciói megtartására, hogy kihasználta az önszabályozó szervezetben rejlő alkalmazkodási, tanulási lehetőségeket, nem pedig kizárólag erőfölényével kívánt élni. Mindazonáltal az ipari forradalomnak a városi céhek hatókörén kívül eső vidék igen jelentős lökést adott azért, hogy az ottani szereplők sokkal inkább eltérhettek a megszokottaktól, módjuk nyílt Schumpeter-féle vállalkozói tevékenységekre, innovációra. Igaz, céhen kívülként nem élvezhették számos védettség és privilégium előnyét, rövid távon jelentősebb bizonytalansággal és kockázattal kellett szembesülniük, de sokkal inkább saját kezükbe vehették sorsuk irányítását.

2. Táblázat: a verseny következményei az egyedi szereplőre és a piac egészére vonatkozóan

Terület	Egyedi szereplő		Piac egésze	
	Lehetőség	Veszély	Lehetőség	Veszély
Információk	több releváns információ	torzított információk, téves kódolás, dekódolás	piac külső/belső megítélése javul	piac külső/belső megítélése romlik
Tudás	külső tapasztalati tanulás	saját minta nem kívánt terjedése; nem kívánatos minták eltanulása	bővülő, és az átöröklési valószínűség nő	a gyorsabban kiszoruló minták elvesztése
Szelekciós kritériumok	vezető szerep esetén saját szempontok érvényesítése, elfogadtatása	alárendelt szerep esetén idegen szempontok dominanciája	vevői oldal meghatározóbb szerepe a kritériumok kialakításánál	kis tudású vevők részvétele miatt nem kívánatosan torzulnak a kritériumok
Fejlődési pálya	magas megfelelés esetén legalább relatív bővülés	alacsony megfelelés esetén legalább relatív szűkülés, hanyatlás	legalább relatív növekedés, tartósan	relatív növekedés rövidtávon, de a hosszabb távú rovására
Fejlődési tér, pozíció, állapot	magas megfelelés esetén bővülés, javulás	alacsony megfelelés esetén szűkülés, hanyatlás	piac egésze rövidtávon minimum relatíve bővül	verseny rövidlátása miatt hosszabb távon általános hanyatlás
Piaci ár (reál)	rugalmasabb	túlságosan változékony	kereslet és kínálat jobb összehangolódása általa	rövidebb távú döntési horizont kialakulása
Profitabilitás	fejlődés révén növekvő	visszaszorulás miatt csökkenő	más piacokhoz képest legalább relatíve növekvő	buborék kialakulása
Erőforrás-felhasználás hatékonysága	fejlődés révén növekvő	feltárás üteme > kiaknázás üteme, akkor romlik	relatíve szűkösebb erőforrások esetén javul	relatíve bővebben rendelkezésre állók esetében romolhat
Erőforrás-állományok nagysága	nyerteseknek növekvő	vesztéseknek csökkenő	relatíve kisebb csökkenés, bővülés	nem megújuló hatékonyságcsapda miatti nagyobb csökkenése

Forrás: saját szerkesztés

Alvesson (2013, 22–23. o.) szerint a verseny nem egyértelműen üdvös, sok esetben több problémát okoz, mint amit megold. A verseny ugyanis azáltal, hogy teret enged korábban nem folytatott tevékenységeknek, input-output kombinációknak, egyúttal magasabb szintre emeli az érdekeltek várakozásait, ambícióit is. Ennek következtében relatíve túlságosan nagyratörő tervek születnek mind a termelői, mind a fogyasztói oldalon. Mivel azonban nincs minden törekvés, erőfeszítés sikerre ítélve – még verseny körülményei közepette sem –, így az illúziók fenntartásához „trükköket” kell bevetnie a szereplőknek. Ez is magyarázza a kvázijószágok terjedését.

A 2. számú táblázatban összefoglalásra kerültek azok a lehetőségek és veszélyek, melyek a versenybe bekapcsolódó szereplő jövőbeni tevékenységét, állapotát meghatározhatják. Ez nem feltétlenül azonos a piac egészére kifejtett hatással. Nem csak azért, mert a piac teljesítménye a szereplők teljesítményéből épül fel. Hanem kiváltképp azért, mert rosszul fel-

épített és működtetett piac hosszabb távon hanyatlásnak indulhat annak ellenére, hogy rövid távon sikeresek a szereplők vagy azok túlnyomó része.

A versenyben való részvétel lehetőségét vizsgálva a döntéshozó természetesen az azt mérlegeli, hogy mit nyerhet, s mit veszíthet a verseny által. A döntés nem feltétlenül a szereplő, a majdani résztvevő szintjén határozódik meg. Elképzelhető, hogy mások döntenek helyette: egy másik szereplő, szereplői kör vagy maga a közösség, illetve annak valamilyen szerve, például a kormányzat.

A verseny révén elérhető előnyök, elszenvedni kénytelen lehetséges hátrányok tekintetében a döntéshozatal szempontjából érdekes ezek tényleges mértéke is, de még inkább ezek döntéshozó általi észlelése. Az észlelés során a tényleges adatok torzulásának mértéke, a torzulás szabályszerűsége, „mintázata” miatt nem kizárt, hogy a tényleges információk akár előjelet is válhatnak – azaz a nyereség veszteségnek tűnik, s fordítva –, azonban ennél lényegesen gyakoribb az, hogy az egyes jellemzőket alul-, illetve túlérzékeli a döntéshozó (Verdier, 2006). Ebből adódóan érdemes megvizsgálni, hogy a lehetőségek és veszélyek terén hogyan alakulnak a valószínűségek és a várható értékek.

Általánosságban azonban megállapítható, hogy annál gyümölcsözőbb a verseny az izolációhoz képest akár az egyénnek, akár az érintett közösségnek, ha minél inkább a lehetőségek, s minél kevésbé a veszélyek realizálódnak. A verseny nyújtotta lehetőségek egyértelműen a tanulásban és annak alkalmazásával ölthetnek testet (Lorenz, Lundvall, 2006). A szereplők új input-output kombinációs mintákkal ismerkedhetnek meg, az egyes minták értékelésre kerülnek, kölcsönös inspiráció valósul meg. Az ilyen módon létrejött többlettudás által, rendre új minták tényleges gyakorlati alkalmazása által a fennálló szelekciós kritériumok tekintetében jobbá válhatnak. Ennek azonban ára van, változókéonyabb, kiszámíthatatlanabb folyamatok, a rövidtávon előnyösebbnek tűnő minták terjedése hosszabb távon visszaüthet, vagy a minták cseréje túl nagy áldozattal járhat. A fejlődésben élenjárók, a frontvonalban lévők vannak sokszor a legnagyobb veszélyben, az ő megroggyanásukkal, esetleges kiesésükkel akár pótolhatatlan veszteséget is szenvedhet a közösség.

A tanuláshoz, értékeléshez és inspirációhoz egyaránt szükséges egy – az adott környezetben relatíve – magasabb rendű, illetve egy mérsékelt tudással rendelkező szereplő, másrészt közöttük a megfelelő kommunikáció (Nielsen, Lundvall, 2006). Legyen kitől tanulni, inspirációt szerezni, s legyen, aki tanítható, inspirálható. Legyen kihez viszonyítani.

A verseny általi tanuláshoz kellően heterogén összetételűnek kell lennie az érintett szereplői körnek (Kübler és Müller, 2002; Syverson, 2006). Ugyanakkor mivel a verseny, a tanulás révén van egyfajta kiegyenlítő mechanizmus a homogénebbé válásra – annak ellenére, hogy maga a tanulás folyamata sem képes homogénen megvalósulni heterogén szereplők esetén (Narayana és Manchanda, 2009) –, így valahogy gondoskodni kell a szükséges heterogenitás folyamatos megújításáról is. A heterogenitási réseknek azonban nyilvánvalóan nem lefelé kell kinyílniuk. Azaz egy közösség ne azáltal váljon kevésbé homogénné, hogy egyes szereplők tudásban vagy egyéb téren leszakadnak a többiektől. Folyamatosan fejlődő szellemi vezető szereplőkre van szüksége a közösségnek.

Mit sem ér azonban a nagyobb tudású szellemi vezetők megléte, ha a többi szereplő részéről nincsenek meg a tanulás feltételei. A többlettudásnak ténylegesen észlelhetőnek, megismerhetőnek kell lennie. Továbbá a lehetséges tanuló szereplő részéről rendelkezésre kell állnia az észleléshez szükséges feltételeknek, nevezetesen átjárható kommunikációs csatornáknak, illetve az üzenet dekódolásához, értelmezéséhez szükséges információknak (McClelland et al., 1999). A megfelelő mintaképre való ráhatás s a tőle való tanulás, majd jó esetben a kölcsönös tanulás és együttműködés, nevezetesen a benchmarking módszere sem alkalmazható, ha a szereplők „rejtőzködők” (Zairi, 1996). A tanuláshoz megfelelő inspiráció és motiváció is szükséges, még akkor is, ha csak szervezeten belül, belülről történik tanulás, mint a híres Horndal-effektus esetében, amikor 15 év új beruházás nélkül is évi 2%-kal nőtt a termelékenység a konkurencia inspiráló hatásának köszönhetően (Arrow, 1962). A tanulás gyorsasága is alapvető jellemzője egy versenynek (Spence, 1981).

Az eredményes tanulás nem sok hozammal kecsegtet, ha a tanultak gyakorlati alkalmazására nincsenek meg a feltételek. Ezek egyrészt gyártástechnológiai, anyagi jellegűek, másrészt a keresleti oldal vagy a versenytársak fogadókészsége vonatkozásában jelenthetnek problémát. Egyáltalán nem elhanyagolható a jogi természetű feltételek teljesülésének kérdése. Szabadalmi védetség esetén hiába az esetlegesen egyébként eredményes tanulás, ha annak gyakorlati alkalmazása nem lehetséges. Rockett (1990) rámutat, hogy a piac s ezáltal az egyedi szereplő hosszú távú érdekeinek is az a megfelelő, ha versenytársainak korrekt áron értékesíti élenjáró termékének, technológiájának szabadalmait. Még így is marad versenyelőnye a méret vagy az élenjárósággal biztosan együtt járó nagyobb tacit-tudás révén. Mint a Polaroid cég példája is mutatja, meg lehet fosztani a versenytársakat a tanulástól, annak eredményeinek legális alkalmazásától, s akár monopolszerű pozíciót is elérhet így a szereplő, de a piac nagy eséllyel leépül, mert nagyobb eséllyel szakad meg a tanulás-inspiráció öngerjesztő folyamata.

A veszélyek között előkelő helyen szerepel a kedvezőtlen minta verseny általi térhódítása. Mivel a verseny egyik szükséges feltétele az érintett szereplők bizonyos mértékű – de az izolációhoz képest kevesebb, azaz nem teljes – autonómiája, így fennáll az eshetősége annak, hogy a szereplő által alkalmazott input-output minta nemkívánatos módon változik meg. Ezzel párhuzamosan a versenytársak hatást is gyakorolnak rá. Akár közvetlenül, akár a beszállítói piacokon, vagy a vevőkön, a közvéleményen, illetve egyéb környezeti elemeken keresztül közvetve. A változások nem feltétlenül jót hoznak, a versenynek lehetnek vesztesei is. A nemkívánatos minták terjedésének hatékony gátat szabhat az iparági szereplők önszabályozása (Sammeck, 2012). A vevők és a közvélemény is jelentékeny befolyást képes gyakorolni a negatív minták visszaszorítása érdekében.

A változások, az innovációban élen járás kockázatos műfaj. Ennél kisebb mértékben, de szintén kockázatos a követők szerepe is, hiszen viszonylag ritkán bizonyított minden téren maradéktalanul az adott új minta hosszabb távon való előnyössége, illetve mivel a szereplők szinte soha nem rendelkeznek teljesen azonos jellemzőkkel, így az új minta honosítása valószínűleg jelentékeny mértékű kockázattal jár. Ezeket a kockázatokat az érintett közösségnek féken szükséges tartania annak érdekében, hogy az innováció motorja ne álljon le a túlzottnak ítélt kockázatok szereplői elkerülése miatt, s a közösség egésze minél előnyösebb helyzetbe kerüljön a verseny által (Porter T., 2014). A kockázat mértékét alapvetően több, jobb tudással lehet csökkenteni (Macpherson, Holt, 2007). Emellett fontos a kockázat negatív következményeinek csökkentése, például valamilyen biztosítási konstrukció által. A korlátolt felelősség intézménye nem szünteti meg az adott szereplő tevékenységi kockázatát, de a következményeket szétteríti az érdekeltek között. Fizetéseképtelensége esetén a beszállítók, a munkavállalók, a vevők, az adóztató, a hitelező bankok és egyéb érintettek fognak bizonyos arányban a negatív következményeken osztozni. A vállalati döntéshozók korlátolt felelőssége ugyancsak másokra – jellemzően a tulajdonosokra, dolgozókra – teríti szét a negatív következményeket (Clayton, 2009). A korlátolt felelősséggel együtt nyilvánvalóan felerősödő morális kockázattal szemben pedig a nagyobb megismerhetőség, átláthatóság a legjobb orvosság, hogy ne csak egymástól, hanem egymásról is tanulhassanak a szereplők, s érvényesíthessék e többlettudásukat döntéshozatalaik során (Bergemann, Hege, 1998).

KONKLÚZIÓ

A verseny neoklasszikus felfogásából táplálkozó megközelítése első ránézésre azt sugallja, hogy attól lesz a társadalom számára kedvező mértékű egy iparági verseny, ha ott igen sok, egymástól alig eltérő szereplő folyamatos nyomást gyakorol egymásra az árak, a költségek s a profit csökkentése iránt. Ha már normálprofittal is beérik, s kellően sokan maradtak, akkor hátradőlhetünk, mivel a verseny megfelelő. Mint e rövid áttekintésben is láthattuk, nem

ez a verseny lényege. Deming (2000) rámutat, hogy az, ami igazán számít, hogy folyamatosan növekedjen az adott piaci, iparági torta mérete, méghozzá hosszabb távon is. A piac ekkor kellően vonzó a vevőknek, a beszállítóknak, a kormányzatnak, sok más érdekeltnek s kiváltképp maguknak a termelőknek. A nagyobb piac sok szereplőt jelent, a hosszabb táv pedig sok inspirációt és hosszas tanulást, melynek folytán sok mindenben hasonlóvá válnak egymáshoz a szereplők és termékeik is. De pontosan a nagy piacméret, a folyamatos inspiráció és gazdasági szabadság garantálja a kellő heterogenitást is. A folyamatosan fejlődő, bővülő piachoz Deming (2000) szerint annyi tudást kell összegyűjteni, amennyit csak reálisan lehet, de olyat, amely hosszabb távra is legalább a korábbiaknak megfelelő lehetőségeket biztosít. Itt azonban nem szabad megállni, biztosítani kell az egymástól való tanulás s az egymás tanításának, a kölcsönös inspirációnak a lehetőségét is. A nagyobb tudás eleve csökkenti a kockázati mértékeket, s a vele szükségszerűen kapcsolódó, kéz a kézben járó átláthatóság szintén ebbe az irányba hat. Ezen kívül az érintetteknek a kockázatokat is meg kell egymással osztaniuk, de nem egymásra való hárítással, hanem megfelelő módon történő együttműködéssel. A verseny tehát sokkal inkább a tanulásról, az inspirációról, a megmérettetésről szól, nem pedig a kényszerről, erőszakról és egymás likvidálásáról. A tanulás és inspirálás folyamata azonban nem áll meg az iparág szereplőinél, hanem lényegi szerephez jutnak benne mások is, kiváltképp a vevők. Amennyiben a tanulásnak, az inspirációnak és a kockázatok féken tartásának követelményei megfelelően teljesülnek, a piac ténylegesen hasonló állapotba jut, mint amit a neoklasszikus felfogású közgazdaságtan üdvösnek tart. Ugyanakkor a gazdasági versenybe a neoklasszikus elvekre hivatkozva beavatkozó olyan kormányzati intézmények, mint a versenyfelügyeleti, csak szűk területeken hajlandók elviselni a szereplők együttműködését, önszabályozását, s a kockázatok nem megfelelő kezelése, szabályozottsága, az átláthatatlanság, megismerhetetlenség erősítése könnyen ellehetetlenítheti a megfelelő tanulást, inspirációt, megfelelő új minták létrejöttét s elterjedését. Tehát egyáltalán nem mindegy a hétköznapiak szempontjából sem, hogy a gazdasági verseny fogalmáról hogyan vélekedünk, melyik megközelítést ítéljük elfogadhatónak.

HIVATKOZÁSOK

- ACEMOGLU D. AGHION P. ZILIBOTTI F. (2006) Distance to Frontier, Selection, and Economic Growth; Journal of the European Economic Association, Vol. 4, No. 1. pp. 37–74.
- AGHION P. ET AL. (2004) 'Competition and Innovation: An Inverted-U Relationship?' UCL Working Paper No. 04/06, July 2004.
- AKERLOF G. A. (1979) The Case against Conservative Macroeconomics: An Inaugural Lecture; Economica, New Series, Vol. 46, No. 183. pp. 219–237.
- ALVESSON M. (2013) The Triumph of Emptiness – Consumption, Higher Education, and Work Organization; Oxford University press, Oxford
- ARROW K. J. (1962) The Economic Implications of Learning by Doing; The Review of Economic Studies, vol. 29. no. 80. pp. 155–173.
- BAUMOL W. J. (1982) Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure; The American Economic Review, vol. 70. no. 1. pp. 1–15.
- BATTIGALLI P. FUMAGALLI C. POLO M. (2007) Buyer power and quality improvements; Research in Economics vol. 61. pp. 45–61.
- BENGTTSSON M. KOCK S. (2000) „Coopetition” in Business Networks – to Cooperate and Compete Simultaneously; Industrial Marketing management, vol. 29. pp. 411–426.

- BERGEMANN D. HEGE U. (1998) Venture capital financing, moral hazard, and learning; *Journal of Banking & Finance* vol. 22. pp. 703–735.
- BOETTKE P. LEESON P. COYNE (2011) Quasimarket Failure; *Public Choice*, vol. 149. pp. 209–224.
- CAIRNES J. E. (1878) *Some leading principles of political economy newly expounded*; New York Harper, New York
- CLARK J. B. (1899) *The Distribution of Wealth*; Augustus M. Kelley, New York, Reprint, 1965.
- CLAYTON M. J. (2009) Debt, investment, and product market competition: A note on the limited liability effect; *Journal of Banking & Finance*, no. 33. pp. 694–700.
- COURNOT A. (1838). *Researches into the Mathematical of the Theory of Wealth*; New York 1927, Macmillan
- COX A. et al. (2002) *Supply Chains, Market and Power – Mapping buyer and supplier power regimes*; Routledge, London – New York
- DIXIT K. STIGLITZ J. E. (1977) *Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity*; *The American Economic Review*, vol. 67. no. 3. pp. 297–308.
- DOW G. K. (1987) The Function of Authority in Transaction Cost Economics; *Journal of Economic Behaviour and Organization*, vol. 8. pp. 13–38.
- EDGEWORTH F. Y. (1881) *Mathematical Psychics*; London 1932, Kegan Paul
- FINN M. G. (2000) *Perfect Competition and the Effects of Energy Price Increases on Economic Activity*; *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 32, No. 3, pp. 400–416.
- GROSSMAN H. I. MENDOZA J. (2003) *Scarcity and appropriative competition*; *European Journal of Political economy*; vol. 19. pp. 747–758.
- HAYEK, F. A. (1978) *Competition as a Discovery Procedure*; In: *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*; Routledge & Kegan Paul, London
- HEYNE P. (1991) *A gazdasági gondolkodás alapjai*; Tankönyvkiadó, Budapest
- HUNT S. D. MORGAN R. M. (1997) Resource-Advantage Theory: A Snake Swallowing Its Tail or a General Theory of Competition? *Journal of Marketing*, vol. 61. no. 4. pp. 74–82.
- INDERST R. WEY C. (2007) Buyer power and supplier incentives; *European Economic Review* vol. 51. pp. 647–667.
- JEVONS W. S. (1871) *The Theory of Political Economy*; Macmillan and Co., London – New York
- KARABARBOUNIS L NEIMAN B. (2014) *Capital Depreciation and Labor Shares Around the World: Measurement and Implications*; NBER Working Paper Series 20606, Cambridge
- KNIGHT F. H. (1921) *Risk, Uncertainty and Profit*; Houghton Mifflin Company, Boston
- KNIGHT F. H. (1923) *The Ethics of Competition*; *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 37. no. 4. pp. 579–624.
- KIRZNER I. (1973) *Competition and Entrepreneurship*; Chicago, University of Chicago Press
- KORNAI, J. (1993) *A szocialista rendszer*; HVG Kiadó, Budapest.
- KORNAI J. (2014) *Dynamism, Rivalry, and the Surplus Economy – Two essays of the Nature of Capitalism*; Oxford University press, Oxford – New York

- KÜBLER D. MÜLLER W. (2002) Simultaneous and sequential price competition in heterogeneous duopoly markets: experimental evidence; *International Journal of Industrial Organization* vol. 20. pp. 1437–1460.
- LORENZ E. LUNDVALL B. A. (2006) Understanding European Systems of Competence Building; In: Lorenz E. Lundvall B. A. (eds.) *How Europe's Economies Learn: Coordinating Competing Model*; Oxford University Press, Oxford – New York, pp. 1–28.
- MACPHERSON A. HOLT R. (2007) Knowledge, learning and small firm growth: A systematic review of the evidence; *Research Policy* no. 36. pp. 172–192.
- MARCH J. G. (2005) Szervezeti tanulás és döntéshozatal; Alinea Kiadó – Rajk László Szakkolégium, Budapesti Corvinus Egyetem
- MARTIN S. (2004) *Globalization and the natural limits of competition*; In: Neumann M. Weigand J. (eds.) *The International Handbook of Competition*, Edward Elgar, Cheltenham – Northampton
- MATSUYAMA K. (1995) *Complementarities and Cumulative Process in Models of Monopolistic Competition*; *Journal of Economic Literature*; vol. 33. no. 2. pp. 701–729.
- MCCLELLAND ET AL. (1999) Understanding Failures of Learning: Hebbian Learning, Competition for Representational Space, and some Preliminary Experimental Data; *Progress of Brain Research*, vol. 121. pp. 75–80.
- MOORE H. L. (1906) *Paradoxes of Competition*; *Quarterly Journal of Economics*, vol. 20. no. 2. pp. 211–230.
- NARAYANA S. MANCHANDA P. (2009) Heterogeneous Learning and the Targeting of Marketing Communication for New Products; *Marketing Science*, Vol. 28, No. 3. pp. 424–441.
- NELSON R. WINTER S. G. (1982) *An Evolutionary Theory of Economics Change*; The Belknap Press of Harvard University Press, London
- NIELSEN P. LUNDVALL B. A. (2006) Learning Organizations and Industrial Relations: How the Danish Economy Learns? In: Lorenz E. Lundvall B. A. (eds.) *How Europe's Economies Learn: Coordinating Competing Model*; Oxford University Press, Oxford – New York, pp. 161–177.
- NOOTEBOOM B. (2001) *From evolution to language and learning*; pp. 41–69. in: Foster, J. Metcalfe J. S. (eds) *Frontiers of Evolutionary Economics – Competition, Self-Organization and Innovation Policy*; Edward Elgar, Cheltenham
- OGILVIE S. CARUS A. W. (2014) Institutions and Economic Growth in Historical Perspective; In: Aghion P. Durlauf S. N. (eds.) *Handbook of Economic Growth*; New Holland, Oxford, pp. 403–514.
- OTTAVIANO G. I. YPERSELE P. (2004) *Market size and tax competition*; *Journal of International Economics*, vol. 67. pp. 25–46.
- PELIKAN P. (2001) *Self-organizing and Darwinian selection in economic and biological evolutions: an enquiry into sources of organizing information*; pp. 121–151. in: Foster, J. Metcalfe J. S. (eds) *Frontiers of Evolutionary Economics – Competition, Self-Organization and Innovation Policy*; Edward Elgar, Cheltenham
- PORTER M. E. (1979) *How competitive forces shape strategy*; *Harvard Business Review*, no. 3-4. pp. 137–145.
- PORTER M. E. (2006) *Verseny-stratégia*; Akadémiai Kiadó, Budapest, 69, 101, 255–264 o.

- PORTER T. (2014) The Political Economy of Private Management of High Impact Low Probability Risks in Finance and the Environment; In: Langh A. Murphy H. (eds.) *Business and Sustainability Between Government Pressure and Self-Regulation*; pp. 81–102.
- RICHARDSON G. (2004) Guild, laws and markets for manufactured merchandise in late-medieval England; *Explorations in Economic History*, vol. 41. pp. 1–25.
- ROCKETT K. E. (1990) Choosing the Competition and Patent Licensing; *The RAND Journal of Economics*, Vol. 21, No. 1. pp. 161–171.
- ROTENBERG J. J. WOODFORD M. (1996) *Imperfect Competition and the Effects of Energy Price Increases on Economic Activity*; *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 28, No. 4, pp. 549–577.
- ROWTHORN B. (1999) *Unemployment, Capital-Labor Substitution, and Economic Growth*; IMF Working Paper, WP/99/43, New York
- SAMMECK J. (2012) *A New Institutional Perspective on Industry Self-regulation*; Gabler Verlag – Springer, Leipzig
- SCHUMPETER J. A. (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy*; McGraw-Hill, New York
- SMITH A. (1776) *The Wealth of Nations*; Glasgow, Oxford University Press 1976.
- SPENCE M. A. (1981) The Learning Curve and Competition; *The Bell Journal of Economics*, Vol. 12, No. 1. pp. 49–70.
- STIGLER G. J. (1957) *Perfect Competition, Historically Contemplated*; *The Journal of Political Economy*, vol. 65. pp. 1–17.
- STIGLITZ J. E. (1986) *Economics of the Public Sector*; W. W. Norton & Company; New York
- SYVERSON C. (2006) Prices, Spatial Competition, and Heterogeneous Producers: An Empirical Test; University of Chicago and NBER
- SZLÁVIK JÁNOS. FÜLE MIKLÓS (2010) *A társadalomért felelős vállalat*; *Periodica Oeconomica*, vol. 3. pp. 7–21.
- THORTON W. T. (1869). *On Labour*; London, Macmillan
- VERDIER E. (2006) Learning Industry Against Knowledge Economy? Lessons from the French Case; Lorenz E. Lundvall B. A. (eds.) *How Europe's Economies Learn: Coordinating Competing Model*; Oxford University Press, Oxford – New York, pp. 256–279.
- WILLIAMSON O. E. (1991) *Comparative Economic Organization: The Analysis of Discrete Structural Alternatives*; *Administrative Science Quarterly*, vol. 36. No. 2. pp. 269–296.
- ZAIRI M. (1996) *Benchmarking for the Best Practice. Continuous learning through sustainable innovation*; Taylor and Francois; Oxford – New Delhi

8 | Tizenöt év a vállalati információs rendszerek oktatásában (tapasztalatok és lehetséges utak)

KATONÁNÉ ERDÉLYI EDIT

Több mint 15 éve foglalkozom a felsőoktatásban információs rendszerek oktatásával. Az oktatási tevékenység során átestünk minden gyerekbetegségen, és még mindig nem érzem a működő megoldásokat igazán „felnőtteknek”. Az információs rendszerek oktatásának kezdetén minden oktató büszke volt arra, hogy már ilyen feladatot is felvállalhat. Az órákon „meséltük” a megoldásokat, és bizonygattuk előnyeiket, de a hallgatóságot nem igazán érdekelte a papíron levezetett folyamatmodell, adatbázis szerkezet és kezelés.

Egyre erősödött az elhatározás: közelebb kell hozni a hallgatókhoz ezeket a rendszereket. Meg is kerestük a rendszergazdákat, illetve a forgalmazókat.

Két csoportja volt a szoftverforgalmazóknak: egyik pénzes zsákot látott az oktatási egységekben, és az oktatási keretekhez képest igen drágán akart rendszereket biztosítani, míg mások meglátták a lehetőségeket, és ingyen adták a szoftvereket a munkához, sőt még a betanítást is biztosították az oktatók számára.

Nagyot léptünk előre, de mikor előkerült az első puska, amire lépésenként le volt írva a vizsgafeladat, melyik gombot melyik után kell megnyomni, minden logika és összefüggés nélkül, rá kellett jönni: valamit még mindig nem csinálunk jól. Az nem tekinthető oktatásnak, hogy mezőket töltetünk ki és listákat kérünk mindenféle összefüggés megértése nélkül.

Rá kellett jönnünk a rendszerszemléletű oktatás fontosságára és a folyamatszemlélet létfontosságú szerepére. Ehhez a hallgatók hozzáállása is igazán pozitív volt.

Sokat fejlődött az oktatás a modellezés területén, a hallgatóink visszajelzései mind a folyamat-, mind a modulszemléletű szoftveralkalmazásoknál megnyugtatóak voltak, de mikor egy szállítási, és számla kiállítási dátum problémaként jelentkezett, az megint felvetette a továbblépés igényét.

Körül kellett nézni, mit is lehetne még fejleszteni az oktatás során, hogy kezelik más felsőoktatási intézmények ezt a problémát, mit csinálnak a többiek? Mit várnak tőlünk oktatóktól a felelős irányítóink, a hallgatók, a piac szereplői?

1. AZ OKTATÁSI FOLYAMATOK FEJLŐDÉSE

Az Európai Bizottság oktatás-képzésre vonatkozó irányelveiben már 2000-től kezdve megjelennek mindazok a fő politikai célok, koncepcionális elemek, amelyek az Egységes Képzési Keret Rendszerhez (EKKR) vezettek. Az EKKR bizonyos értelemben egyenes következménye az oktatás-képzésben a tudásalapú gazdaságra történő áttérés érdekében megfogalmazódó lisszaboni elveknek. A munkaerő mobilitásának elősegítése, valamint ennek érdekében az egyes tagállamokban megszerezhető képesítések könnyebb összehasonlítása kiemelt célként jelentkezik az európai dokumentumokban. Ezek közül is kiemelésre érdemes a 2002-ben született koppenhágai nyilatkozat (Copenhagen Declaration 2002), amely a foglalkoztathatóság és a versenyképesség javításának érdekében hangsúlyozza az egész életen át tartó tanulásra és a mobilitásra vonatkozó stratégiák alapvető fontosságát, fémjelzi a szakképzés fejlesztésében megfogalmazott európai szintű irányelveket, amelyeket koppenhágai folyamatként is emlegetnek. E dokumentumban az illetékes miniszterek kiemelték a szakképzés terén kifejtendő hatékonyabb együttműködés szükségességét, és megfogalmazták a szükséges feladatokat a képesítések összehasonlíthatósága, a nem formális és informális tanulás fokozottabb érvényesítésének előmozdítása érdekében.

Ami ehhez kapcsolódóan különösen fontos számunkra: a szakképzés, a szakmai képzés előtérbe kerülése.

2003 szeptemberében Berlinben a felsőoktatásért felelős miniszterek a bolognai folyamat reformelképzeléseinek szellemében egy, az aláíró országok által harmonizált **képesítési keretrendszer** kialakításában állapodtak meg, és a javaslat részletes kidolgozására egy munkacsoportot kértek fel. Mára már közismert, hogy a bolognai folyamat célkitűzéseiben előkelő helyet foglal el a 46 részt vevő ország felsőoktatási képzési szerkezetének többciklusúvá tétele, amely főként az átjárható, összehasonlítható okleveleket nyújtó, egymás képzéseit, okleveleit kölcsönösen elismerő felsőoktatási térség megteremtését szolgálja. Már a folyamat kezdetén világos volt, hogy a rendszer kialakítói az elképzelt szerkezet laza körülírásán túl intenzív közös gondolkodással törekedtek az új európai képesítések főbb jellemzőinek meghatározására, illetve az ehhez szükséges fogalomrendszer kialakítására is, mivel a kontinensen nem volt hagyománya az ilyen típusú képzésnek.

Számos kezdeményezés (pl. Joint Quality Initiative) és a témában tartott rendezvény után, a 2003-ban Berlinben rendezett miniszteri értekezlet felhatalmazása alapján a Bologna Koordinációs Testület (Bologna Follow-up Group) égisze alatt működő munkacsoport ajánlást tett egy európai szintű felsőoktatási képesítési keretrendszer kialakítására. A közös munka eredményeként azután a bergeni miniszteri értekezlet 2005 májusában elfogadta az „Európai felsőoktatási térség képesítési keretrendszerét”.

Ugyanezen év augusztusában látott napvilágot az Európai Bizottság első EKKR tervezete is.

A bolognai folyamat szempontjából különösen fontos a keretrendszer oktatási-képzési reformokra gyakorolt ösztönítő hatása, az oktatáspolitikai stratégiákban betöltött szerepe. Az a képzés kimeneteire koncentrálnak megközelítés, amely a hangsúlyt az eljárásokról az elért eredményekre helyezi, igen alkalmas a felsőoktatás céljainak kifejezésére, újragondolására, illetve a konkrét reform célkitűzések megfogalmazására.

Ez a megközelítés elősegítheti a képesítések reformját annak érdekében, hogy azok jobban megfeleljenek a változó gazdasági-társadalmi igényeknek, s hogy hassanak a minőségbiztosítási rendszer továbbfejlesztésére is. Az új megközelítés abból indul ki, hogy a képesítések igen összetettek: ismeretek, speciális, illetve általános készségek és kompetenciák megfelelő ötvözetei. Ezek megfogalmazásában a kialakított rendszer a legtöbb országban jelentősen

támaszkodik a tanulási eredményekkel, kompetenciákkal, azok mérésével, a képzésben, az oktatáspolitikában betöltött szerepével kapcsolatos nemzetközi kutatásokra.

Az eddigiekből nyilvánvalóan következik a keretrendszer további, a tantervi változások igényében, a reformok elősegítésében megjelenő nagy előnye.

A tanulási eredményekre koncentráló szintleírások azt az oktatási szemléletet közvetítik, amelyben a hangsúly a tanulón, a hallgatón, az őáltala megszerzendő ismereteken, készségeken, kompetenciákon van.

Ennek megfelelően más típusú tantervre, oktatási és értékelési módszerekre lesz szükség.

A nemzeti képesítési keretrendszerek az elképzelések szerint elősegíthetik az egyes képesítéseknek a megszerzését is, mivel tiszta, világos leírást adnak a képzésre jelentkezők, illetve a társadalom minden tagja számára az adott képesítések tartalmáról. Konkrétabbá teszik a be- és kilépési pontokat, az alternatív lehetőségeket, ezzel is növelve az esélyegyenlőséget, a szabad hozzáférést. Rámutatnak arra, hogyan lehet az egyes képesítések között minden irányban, rugalmasabban, egyéni tanulási utakon továbbhaladni.

A keretrendszer növelheti a megszerezhető képesítések iránti érdeklődést is, tájékozathat új lehetőségekről, tisztázva a rendszerben közreműködő szervezetek szerepét, az elismerés feltételeit, s egyaránt ösztönzi az adott országon belüli és a nemzetközi mobilitást. Segítheti a tanulókat új képzési lehetőségek felderítésében, s egyúttal fórumot teremthetnek a képző intézmények számára is képzéseik megismertetésére.

A helyi képzési rendszer így járulhat hozzá a gazdaság versenyképességéhez.

2. AZ INFORMÁCIÓS RENDSZEREK SZEREPE

Napjaink egyik kiemelt központi problémája a megfelelő, az érdekeltek igényeit kielégítő információellátás. Mint köztudott, az információs technológia robbanásszerű fejlődése az informatikai alkalmazások nyomán gyökeres változásokat hozott a gazdasági élet minden területén. Új folyamatok, új szereplők jelentek meg a gazdasági életben, ami számos új információs alapú dilemmát vetett fel mind a gazdasági, mind a társadalmi élet területén. Az elméleti kutatások fejlődésével hatványozottan jelentek meg az informatikai alkalmazások, az élet minden területén kínálva és elvárva az IT alapú gyakorlati megoldásokat.

Jelen tanulmányomban részleteket nem citálva is elmondható, hogy 1990-es évek elejétől hazánkban is felerősödtek a nemzetközi viszonyokban már jól ismert trendek. Az információs társadalom vagy intelligens térségprogramok megjelenésével párhuzamosan egyre konkrétabb követelményeket fogalmaztak meg az információs rendszerekkel szemben.

Az ERP (Enterprise Resource Planning) rendszerek napjainkra már nem csak nagyvállalatok számára készülnek. Az informatikai megoldásokat szállító cégek rájöttek, hogy a kis- és közepes méretű vállalatok, intézmények nagy piacot jelenthetnek ebben az erős versenyben. A nagy rendszereknek megszülettek a kisebb változatai is (SAP, Infosys, Movex, Baan, Scala stb.), de vannak kifejezetten kisebb méretű cégeknek íródott szoftverrendszerek is (a reklám hely nélkül pl. ABAS, COBRA, Infor NT, Axapta, Exact). Ma Magyarországon több mint 40 rendszert kínálnak különböző informatikai cégek.

Az elmúlt évtizedek egyik általános érvényű – társadalmi formációktól független – jellege, hogy az állam, a gazdasági és a társadalmi szervezetek működéséhez egyre több, gyorsabban hozzáférhető, áttekinthető információra van szükség, kielégítve a környezettudatos szemlélet elvárásait.

A nagy tömegű információt hagyományos módszerekkel viszont nem lehet a rendelkezésre álló rövid idő alatt előállítani, feldolgozni, ezért világszerte növekszik az informatika, az információs rendszerek alkalmazásának jelentősége. Ezen az általános tendencián túl Ma-

gyarországon a rendszerváltás, illetve a gazdasági válság során jelentkező új igényeknek való megfelelés, az Európai Unió informatikai és statisztikai standardjaihoz való alkalmazkodás, valamint a tudományos megalapozás igénye is szükségessé tette az információs rendszerek gyakoribb alkalmazását. A piacgazdaság újrászerveződésével, a gazdasági környezet bonyolultabbá válásával megváltozott a vállalatok döntési szabadsága, piaci és társadalmi környezete. Mindez megalapozott és gyors reagálást kíván a vállalati vezetőktől, ami csak az összes lényeges információ birtokában lehetséges.

Az információs rendszerek mielőbbi előtérbe kerülése, teljes körű EU harmonizációja azért is fontos feladat, mivel eredményei lehetővé teszik, hogy a magyar gazdaság – már az unión belül is – nagyobb eséllyel érvényesíthesse érdekeit. A gazdálkodás egyik sarkalatos kérdése az is, hogy egy korszerű, tudományosan megalapozott információs rendszer már napjainkban is megkönnyítheti-e az operatív döntéseket, illetve a stratégiai tervezést.

Szakterületemhez kapcsolódóan egy témát szeretnék csak kiemelni.

A nemzetközi gyakorlatnak és a piacgazdasági igényeknek megfelelően a gazdasági rendszerekben már a 90-es évek elején elkülönítették a „külső” és a „belső” felhasználók információigény-kielégítésének tartalmát és formáját.

A „külső” körbe a befektetőket, a befektetni szándékozók, a vevőket, a szállítókat, a hitelezőket, az adóhatóságokat, állami szerveket stb. soroljuk. E felhasználók az információkat a kötelező tartalmú, törvényben szabályozott beszámolókból nyerhetik. Ezek a beszámolók szintén jogszabályok alapján előírt könyvvizetéshez kapcsolódnak.

A „belső kör” a vezetés, melynek speciális információigényét a vezetői számvitel elégíti ki leginkább

Mindezek alapján érzékelhető, hogy a számviteli információrendszer, illetve annak információszolgáltatása az általános nemzetközi gyakorlatnak megfelelően kettévált pénzügyi számvitelre és vezetői számvitelre a maga természetes alapokon nyugvó specialitásaival.

A pénzügyi számvitel elsődleges feladata a beszámolók elkészítése, illetve az azt alátámasztó könyvvizetés.

A vezetői számvitel olyan rendszerszemléletben kialakított szervezési, tervezési, elszámolási, értékelési információszolgáltatási rendszer, amely a vezetők és a szervezeti egységek számára a tevékenységük ellátásához szükséges adatokat, információkat biztosítja a gazdálkodás optimális, és hatékony működése érdekében.

Alapvetően három területet ölel fel:

- az önköltség számítási,
- a döntéstámogatási,
- a tervezési és ellenőrzési rendszert.

Az Európai Unió információs rendszerének jogi szabályozását a Bizottság és a Tanács rendeletekkel alapozza meg. A rendeletek a tagországok számára kötelezőek, ezektől a nemzeti jogszabályok nem térhetnek el. A rendeletek mellett az EU az információs rendszerek működését irányelvekkel is befolyásolja. Ezek ugyancsak kötelezőek, de abban az értelemben, hogy az irányelvekben megfogalmazott szabályozást a tagállamoknak saját jogrendjükben kell megvalósítaniuk.

Nagyon fontos az információ-kommunikációs technológiára való felkészülés gyorsítása, mert enélkül nem lesz eszköz a gazdasági rendszerek kezében a talpon maradáshoz, fejlődéshez, az unión belüli érdekeink érvényesítéséhez.

Már 2000-ben Blahó is foglalkozik tanulmányában a modern informatikai és telekommunikációs eszközök és módszerek szerepének erősítésével. Az egyik meghatározó közösségi célkitűzés, amely szorosan összefügg a versenyképesség és az innováció céljaival, az információs társadalom felé történő átmenet támogatása és ebben az oktatás szerepének erősítése.

Ehhez kapcsolódik az a közösség által kiemelten támogatott cél, hogy erősödjék a modern informatikai és telekommunikációs eszközök és módszerek szerepe az oktatásban. Az unió kiemelt szerepet kíván játszani a modern technológiák oktatásügyi terjesztésében is.

Az információs rendszereket azzal a céllal hozzák létre, hogy a felhasználók információ-szükségletét kielégítsék. Ebből a meghatározásból levezethetően az ilyen rendszereknek négy fő összetevőjét fogalmazták meg:

- a feladatok (célok);
- az információk (tartalom);
- a módszerek (az adatok átalakítását szolgáló folyamatok);
- a felhasználók (döntéshozók).

Az információs rendszer működése során a felsorolt rendszerelemek egymásra épülve, egymás után lépnek működésbe, és a rendszer a változó körülmények és igények hatására változásokon megy keresztül. Amennyiben mind a négy elemcsoport a vállalatban belül található, akkor beszélhetünk vállalatok, vállalkozások információs rendszeréről, melyek irányításához pedig **jól felkészült irányítók, vezetők kelleneek.**

A piacgazdaság működésének egyik legfontosabb feltétele a magán- és társas vállalkozások sikere. Az információs rendszer egyik célja az kell, hogy legyen, hogy segítse a vállalkozások eredményes fejlődését a működéshez és a döntéshozatalhoz szükséges folyamatosan frissített, naprakész, aktuális információk biztosításával.

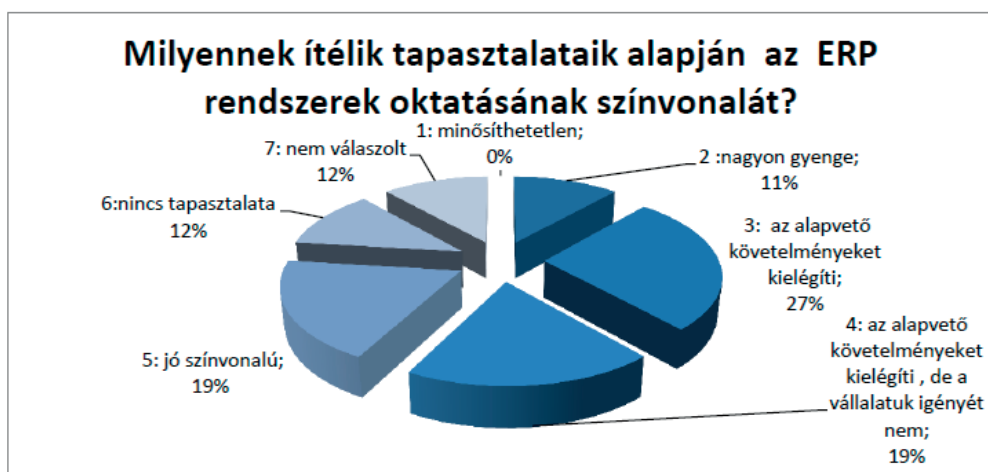
Kovács Tibor (2009) az idegenforgalom és az informatikai oktatás viszonyát kutatva kissé ironikusan megjegyezte: „Az oktatás-képzés megfelelő anyagi fejlesztésének hiányában, a tudás társadalmi megbecsültségének megteremtése híján biztosak lehetünk abban: ez a puma többet már nem fog ugrani.” Kutatásával a szakterületéhez kapcsolódóan nemcsak az előzőek lényegét igazolta, hanem szakterületéhez kapcsolódóan Heves megyében is gondolatok és tettek sorozatát indította el.

3. JELENLEGI HELYZET

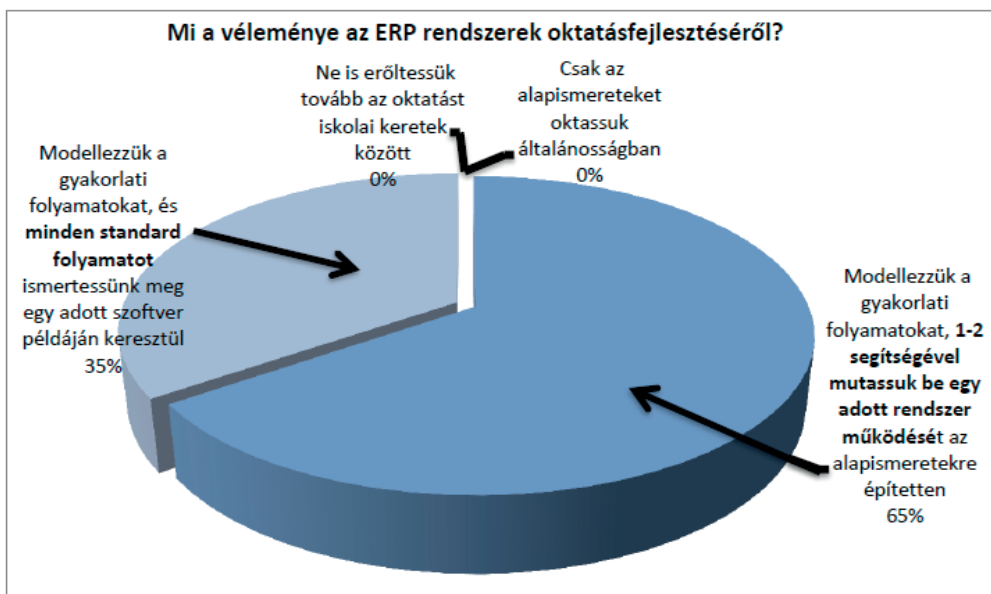
Nagyra becsült kollégáim, Kis Tóth Lajos és Lengyelne Molnár Tünde (2009) az Eszterházy Károly Főiskolán már több éve kutatják azokat a folyamatokat, amelyek gyakorlati alapokra helyezik a könyvtár szakos hallgatók szakmai oktatását, kiemelten az informatika területén. Abból indultak ki, hogy a legjobb gyakorlati hely konkrétan a könyvtár, és ott tanulhatnak a hallgatóink a legtöbbet. Tapasztalataikról több tanulmányban is beszámoltak.

Ezt az utat érdekesnek találtam, és választ kerestem arra, hogy a Vállalati Információs Rendszerek oktatásában mennyire tudjuk kihasználni a vállalkozásokban rejlő lehetőségeket. A szakmai kapcsolataimat kihasználva a 2012. évi ABAS Vevő fórumon az ország minden tájáról jelen levő, gyakorló, ABAS ERP rendszert alkalmazó szakemberekkel egy kérdőívet tölttettem ki, hogy megíthessem, a vállalkozások mennyire lennének partnerek a Vállalati információs rendszerek tárgyú szakmai gyakorlat lebonyolításában. A kérdőívet kitöltők száma 56 fő, és bár mindannyian egy adott rendszer működtetésében érdekeltek, véleményüket mégis figyelemre méltónak vélem. A kérdőívek kiértékelése érdekes megállapításokat eredményezett.

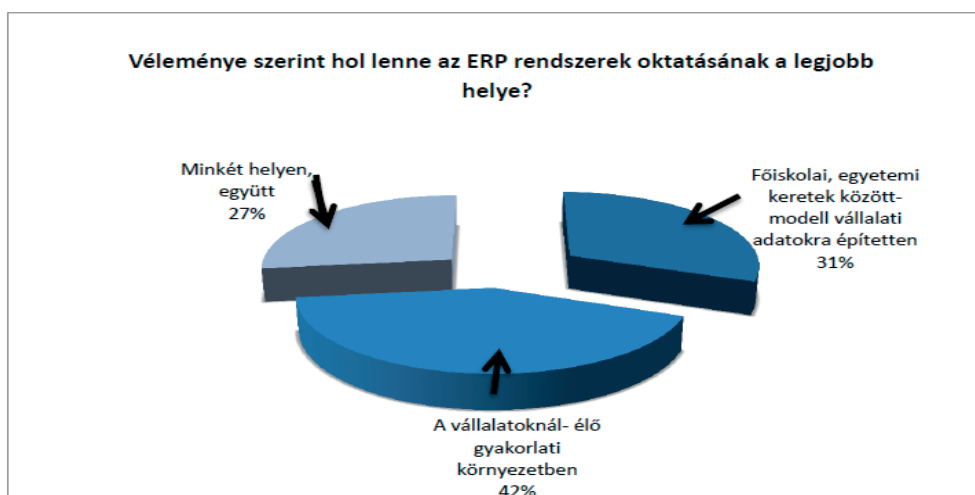
A cégeket képviselő, vezető beosztású szakemberek elsőként a foglalkoztatottaik szak tudását minősítették.

1. ábra: Milyennek ítélik tapasztalataik alapján az ERP rendszerek oktatásának színvonalát?

Bár az 1. ábrán látható válaszok általánosak, nem a főiskolánkat minősítik, mégis számomra kissé csodás volt látni, hogy 46%-uk gyengének ítéli az információs rendszerek oktatását.

2. ábra: Mi a véleménye az ERP rendszerek oktatásfejlesztéséről?

A részt vevő gazdasági szervezetek szakemberei a 2. ábra szerint szükségesnek tartják az elméleti alapok oktatását, de azt ajánlják, hogy azok gyakorlati modellezését már működő rendszerek segítségével valósítsuk meg.

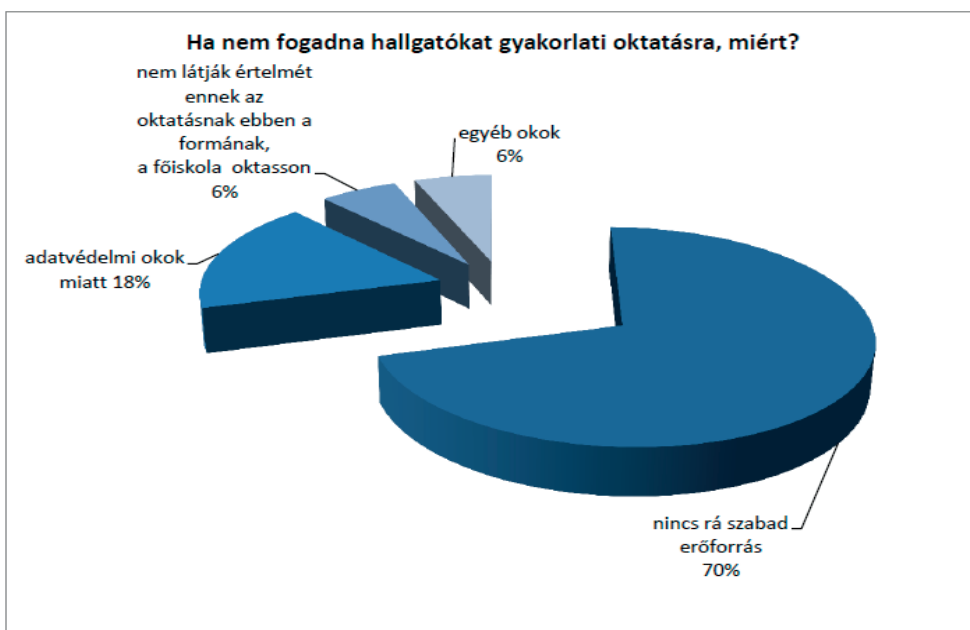
3. ábra: Véleménye szerint hol lenne az ERP rendszerek oktatásának a legjobb helye?

A 3. ábra értékelésekor nem felejtendő, hogy a szakemberek álláspontja már 2012-ben határozott volt abban, hogy a Vállalati információs rendszerek tárgyat a vállalatoknál, élő környezetben kellene tanítani.

4. ábra: Fogadna-e hallgatókat gyakorlati oktatásra?

A 4. ábra szerint a vállalkozások többsége nyitott a feladatra. Akik nemmel válaszoltak, azok erőforráshiánnyal indokolták az elutasítást, ami érthető is, hiszen a vállalkozások az erőforrás-kihasználás optimalizálására törekcszenek. (5. ábra)

5. ábra: Ha nem fogadna hallgatókat gyakorlati oktatásra, miért?

6. ábra: Ha igen, melyik megoldást tartja jobbnak?

A 6. ábra egyértelműen a vállalkozások elvárásainak figyelembe vételét igényli az oktatás során, ami már előre vetítette a **duális képzés** igényének jogosultságát.

De az oktatási irányítás is támogató lett, megszületett a 2011. évi CCIV. Törvény a nemzeti felsőoktatásról. Ennek alkalmazásában:

„...a duális képzés: a műszaki, informatika, agrár, természettudomány vagy gazdaságtudományok képzési területen indított gyakorlatigényes alapképzési szakon, illetve e képzési területhez tartozó mesterképzési szakon folytatott képzés azon formája, amelyben a szak – képzési és kimeneti követelményeknek megfelelően meghatározott, teljes idejű, a képzési időszakra, a képzés módszereire, a tanórára, a megszerzett tudás értékelésére egyedi rendelkezéseket tartalmazó – tanterve szerint a gyakorlati képzés a Duális Képzési Tanács által meghatározott keretek között, minősített szervezetenél folyik.”

Tehát duális képzésnek nevezik azt a képzési rendszert, amelyben a diákok elméleti képzését az oktatási intézmények, a gyakorlati oktatást pedig a cégek végzik, vagyis a hallgatók tanidejük egy részét nem az iskolában, hanem az intézménnyel együttműködő cégeknél töltik.

A rendszer előnye, hogy a tanulók még azelőtt rengeteg szakmai tapasztalatot szereznek, hogy megszereznék a szakképesítést, ráadásul kapcsolatba kerülnek olyan cégekkel, ahol később el is helyezkedhetnek.

A felsőoktatási koncepció egyik kiemelt célja, hogy erősödjön a felsőoktatás és az üzleti szféra kapcsolata, az egyetemi és főiskolai képzések pedig jobban igazodjanak a gazdasági és társadalmi igényekhez.

Palkovics László felsőoktatási államtitkár médiában megjelenő állásfoglalása szerint bár a felsőoktatási intézmények magas társadalmi elfogadottsággal rendelkeznek Magyarországon, az elvárások egyértelműek: olyan diplomát kell kiadni, amellyel érvényesülni lehet. Ezt minden érintett így látja.

Ki kell dolgozni azt a támogató felsőoktatási stratégiát, ahol a gazdaság érdekeinek és részvételének erősítésére a meghatározó.

Fontos előnyként jelölte meg, hogy a duális képzés bevezetésével a mérnökök vállalatba történő integrálásának ideje és költsége megtakarítható lenne, ami nem kevés időt és nem kis tételt jelent.

A gyakorlati oktatás egyik kritikus területe az, hogy mely tárgyakat, milyen KKK-hoz is illeszkedő követelményekkel lehet és kell kivinni gyakorlati helyekre. Másik fontos kérdés a hallgatói létszám, hány hallgatóval képesek még egy-egy munkaterületen érdemben is foglalkozni.

Valószínű, hogy nem kevés munkával és odafigyeléssel **egyedi hallgatói tantervek** összeállítására lesz igény, és a **specializációk adnak lehetőséget arra is, hogy a megszerzett kompetenciák igazolásra is kerülhessenek.**

4. A TANULMÁNY ÖSSZEGZÉSE

- Az oktatást igazítani kell a nemzetközi és hazai gazdasági elvárásokhoz, ez igényt is támaszt a duális képzésre, és jelentős szerepet is juttathat neki.
- A folyamatszempelésű oktatást preferálnunk kell, de hangsúlyozni kell a gyakorlati szemlélet erősítését, a gyakorlati jellegű feladatmegoldásokat is.
- A szakemberek 46%-a nem elégedett a vállalati információs rendszerek oktatásának színvonalával, a kezdő munkatársak felkészültségével, a fiatal diplomásoktól nem várnak el teljes körű ismereteket, alapvető felhasználói ismereteket viszont igen.
- A kutatás eredményeként megállapítható, hogy van igény az oktatási tevékenység új alapokra helyezésére – s a megvalósításba be kell vonnunk a vállalatokat, szervezeteket is.
- A válaszadók többsége támogatná az ismeretek megszerzését a saját berkein belül, ami szintén a duális képzés előtérbe kerülését támogatja, viszont a vállalkozások

kormányzati támogatást is várnak, hiszen szabad erőforrások nem igazán állnak rendelkezésükre.

- A duális képzés kivitelezése azonban nem egyszerű feladat, mivel a képzés kimeneti követelményeinek oktatási szempontból is megfelelőeknek kell lenniük.

5. MIVEL LEHETNÉNK HATÉKONYABBAK?

- Megfelelő, a Duális Képzési Tanács által is akkreditált partnerek kellenek – minden vállalatközi formában esélyegyenlőséggel.
- Erősíteni kell az oktatást folytató szervezetek és a vállalkozások kapcsolatát a közös megoldások kidolgozása céljából. Fel kell mérni a lehetséges közös képzési részterületeket. Ezek tananyagát, oktatási módszerét közösen kell kidolgozni, szakirányként, specializációként kell kezelni.
- A hatékony, közös oktatás segítheti egyrészt a munkaerő kiválasztást, másrészt az oktatás színvonalának emelését, a hatékonyabb képzést – mindez közös érdek.
- Támogatni kell azokat a vállalkozásokat, akik ebben a komoly munkában részt vennének. Javasolom újragondolni esetleg a szakképzési hozzájárulás szerepét, elszámolását.
- Hatékony, szakmailag elismert tereptanárokat kell keresni, és azokat az új kihívásokra fel kell készíteni.

FORRÁSOK

BLAHÓ ANDRÁS (szerk.) (2000): Tanuljunk Európát! Készült az Európai Unió Bizottságnak támogatásával, Budapest 367 p.

BOROS J.: Információs rendszerek, Az információs rendszerek alapelemei és életrajza, Aktuális üzleti-vezetési szeminárium sorozat, Nemzetközi Menedzser Központ Budapest,

DAVIS G. B. – OLSON P. M. (1985): Management Information Systems. Conceptual Foundations, Structure, and Development. (2nd Ed.) McGraw Book Company 268. p.

DOBAY P. (1997): Vállalati információmenedzsment, Nemzetközi Tankönyvkiadó Budapest.

GÁBOR A. et-al. (1997): Információmenedzsment, Aula Kiadó.

KOVÁCS TIBOR (2009): Hazai területi politika, uniós források, turizmusfejlesztés – lehetőségek, vagy eljátszott esélyek? Eszterházy Károly Főiskola, GTI, Turizmus Tanszék PERIODICA OECONOMICA, II. ÉVF., MÁJUS (134–141. o.)

LENGYELNÉ MOLNÁR TÜNDE (2009): Elektronikus tanulási környezetek kialakítása I. /szerk. Kis-Tóth Lajos. – Eger, Líceum kiadó 2009. (Könyvfejezet)

PÁSZTOR MÁRTA ZSUZSANNA – PITLIK LÁSZLÓ – POPOVICS ATTILA (2000): Induktív szakértői rendszerek on-line alkalmazása <http://interngtk.gau.hu./miao/19/nWsfuullrtl> 10. p.

TEMESI JÓZSEF (szerk.) (2011): Az Országos képesítési keretrendszer kialakítása Magyarországon. Nemzetközi háttér, elvi megfontolások, megvalósítási javaslatok Szakértői összefoglaló anyag

A felsőoktatási szolgáltatások rendszerszintű fejlesztése című projektje (A Társadalmi Megújulás Operatív Program 4.1.3.)

9 | A gazdálkodói kultúra fejlesztésére irányuló törekvések az Eszterházy Károly Főiskola gazdasági képzéseiben

CSUGÁNY JULIANNA, H. KACSÓ ERZSÉBET,
KÁDEK ISTVÁN, TÁNCZOS TAMÁS

A cikk nyomon követi a gazdasági képzések kialakulását és közel negyed százados fejlődéstörténetét az Eszterházy Károly Főiskolán. E történeti áttekintés oktatási portfólióink kibővülési folyamatát is bemutatja, kiemelve ebben a pályázatok révén finanszírozott hazai és külföldi szakmai tanulmányutak gyakorlati jelentőségét és a kompetenciafejlesztésben elfoglalt szerepét. Képzéseink jelentőségét a részt vevő hallgatók számarányának illusztrálásával is alátámasztja a tanulmány. Bizonyításra kerül, hogy a széles szakstruktúra (különböző képzési szintek, üzleti és tanárszakok) gazdaságosan működtethető, mivel a szakok számos ponton összekapcsolódnak, és szinergikus hatásaikkal erősítik egymást. Részletes összehasonlításra kerül a gazdaságismeret-tanár és a közgazdász-tanár (vállalkozási szakterület) szak. A gazdálkodói kultúra fejlesztésére irányuló törekvéseink a gazdasági tanárképzéseinkhez kapcsolódóan kerülnek ismertetésre. Elemezzük továbbá a gazdasági tanárképzések során kifejlesztendő kompetenciákat, s ezeknek az oktatásban alkalmazott módszereit is (pl. portfólió, blokkszeminárium).

Kulcsszavak: gazdasági képzés; üzleti szakok; gazdaságismeret-tanár szak; „Bologna”-képzések; közgazdász-tanár-képzés; szakindítás; kompetencia-vizsgálat

BEVEZETÉS

Egert számos jelzővel illelhetjük, méltán: Eger a Bükk kapuja; Eger a barokk észak-magyarországi gyöngyszeme; Eger fürdőváros; Eger a magyar hősiesség és diadal szimbóluma; Eger iskolaváros... Igen, Eger iskolaváros is, Eger a felsőoktatás egyik észak-magyarországi centruma, ahol 1774-től a Líceumnak nevezett épületkomplexumban elkezdődött az oktatás. S bár a politikai ellenérdekek nyomására mindmáig (2015-ben íródik ez a cikk!) nem egyetemi szinten, de hisszük: magas színvonalon, sok ezer értelmiségit kiművelve azóta a magyar társadalomnak.

Az egri oktatás a „külvilág szemében” a tanító (1828–1948 között érseki tanítóképző működött Egerben), majd a tanárképzéssel fonódott össze (az 1948-ban Debrecenben megalakult Tanárképző Főiskola a következő évben Egerbe költözött).

Főiskolánk mindmáig megőrizte pedagógiai képző intézményi „alap-profilját”, de az 1989/90-es rendszerváltást követően oktatási portfólióját szélesítette: a pedagógusképzés más szakokkal bővült.

Cikkünkben azt a folyamatot szeretnénk az Olvasó elé tárni, melynek során főiskolánkon megjelentek, majd egyre markánsabbá váltak a gazdaságtudományi jellegű képzések. Hitünk szerint tanulságos, de nem könnyű olvasmányt ígérünk az Olvasónak. Gazdasági képzéseink palettájának bővülése az elmúlt közel negyed században sokszálú folyamatként haladt előre. E szövedék bonyolult „mintázata” nemcsak iskolateremtő ötletelésünk korszakonként eltérő intenzitását mutatja, hanem az oktatáspolitikai, az oktatásirányítási elmúlt időszakban tapasztalt cikcakkjaihoz való igazodás nehézségeit is.

Mint a cikkből majd kiderül, a gazdasági képzések bővülése két irányban haladt előre. Az egyik irány a gazdaságtanár-képzés vonulata. Ezen belül is kétféle törekvés jelent meg: egyrészt az általános műveltség keretébe illesztett módon, minden diák számára gazdasági alapismereteket nyújtó tanárok képzése (ezt gazdaságismeret-tanár szaknak neveztük, GA rövidítéssel). Később pedig a kifejezetten közgazdasági (szakmai) tanárképzés, amikor a gazdasági-üzleti pályákat választó tizenéveseket képző szakközépiskolai tanárok felkészítése folyik.

A másik „ág” a gazdasági szakemberek képzése. De ezen belül is elkülöníthető „két vonal”: egyfelől a főiskolai diplomát (ma úgy mondjuk: alapszakos végzettséget) adó közgazdász képzés⁴⁸; másfelől pedig azok az oktatások, amelyek a középiskola és a főiskola „közé ékelődve”, diplomát ugyan nem adva, de gazdasági (üzleti), többnyire asszisztensi munkakörök betöltésére adnak megfelelő képesítettséget. (Ezeket kezdetben akkreditált iskolarendszerű felsőfokú szakképzésnek, majd a közelmúlttól felsőoktatási szakképzésnek nevezi az oktatási szaknyelv.)

Természetesen igyekeztünk és igyekszünk a megindított képzéseket összehangolni és összekapcsolni, közöttük az átjárhatóságot (a jogszabályi lehetőségek szerint) biztosítani. A többféle, de mégis „rokon” képzés, a hasonló tárgyak, azonos tantárgyi modulok elősegítik az oktatás személyi és tárgyi feltételeinek gazdaságos működtetését és hasznosítását, szinerikus hatásai kihasználását. De minderről cikkünkben sok szó esik még.

Kezdődjek tehát a történetmesélés, amely (mint ahogy az a „meséktől” elvárható) nem lesz tanulságok nélküli!

1. GAZDASÁGI KÉPZÉS – A KEZDETEK⁴⁹

Hol volt, hol nem volt... volt egyszer egy Társadalomelméleti Tanszék. A 80-as évek végét írtuk ekkor; politikailag aktív, érzelmeket felkavaró, eszméket vitató időszak. Ebben az ideológiai földrengést hozó és eszmei fogódzókat elvesztő időszakban a tanszék az alapvető emberi tisztesség jegyében igyekezett annak a feladatának megfelelni, amit az akkori hallgatók értelmiségivé nevelésének folyamatában a tantervek és oktatási célrendszerek kijelöltek. De egyre inkább erősödött az igény a tanszék oktatóiban és az akkori tanszékvezetésben: az általános szemléletformálástól mindinkább a szakmaiság felé kell elmozdulni, mind a filozófiatörténet, mind a politikaelmélet, mind pedig a közgazdasági fogalmak oktatása terén. Ez utóbbi területen különösen nagy váltás előtt álltunk: a tervgazdaság végnapjait élte; a piaci koordináció, pontosabban a modern vegyes gazdaság fogalma és működési modellje elvont

⁴⁸ Először gazdálkodási szak indult, majd később egyre bővült az oktatási kínálat.

⁴⁹ A jelen fejezet megírásakor támaszkodtunk Kádek (2009) és Kádek (2010) cikkeiben írottakra.

tananyagból valóságot meghatározó, napi gyakorlatot befolyásoló keretrendszerre kezdett válni. Egyértelmű volt: a szakmaiság erősödése az egyes társadalomelméleti tudományterületek oktatóinak önálló tanszékekre szerveződésével lesz megvalósítható. E törekvés jegyében alakult meg 1990. október 16-án az önálló Közgazdaságtani Tanszék.

A tanszék kollektívája már az önállósodás előtt gondolkodni kezdett azon: képes lenne-e ez a szakmai közösség egy önálló szak gondozására? A főiskola akkori, kizárólag tanárképzési profiljába illeszkedően gazdasági jellegű tanárképzés gondolata kezdett körvonalazódni a kollektíva tagjaiban. A szándék már a nyolcvanas évek legvégén megszületett: a formálódó új helyzet kihívásaira reagálva, gazdaságismeret-tanár szak alapítását és indítását kell kezdeményezni!

A gazdaságismeret szak főiskolai szintű tanárképzés. Két évig tartó előkészítő munkák után, 1991 késő őszén adta ki az oktatási tárca a szakalapítási és -létesítési engedélyt. Ez alapján 1992 szeptemberében indult meg a képzés az egri Eszterházy Károly Főiskolán. Az országban egyedül Egerben kezdődött ilyen jellegű tanárképzés; azóta is egyedül itt zajlott ilyen felkészítés.

A szak ötletgazdái és a szakalapítási munkálatok végrehajtói az akkori Közgazdaságtani Tanszék munkatársai voltak. Az eredeti ötlet dr. Zám Évée volt, a többiek (dr. Demeter András, Hollóné dr. Kacsó Erzsébet, dr. Kádek István és Kovács Endre) lelkesen azonosultak a gondolattal, és közös erővel kezdték meg az oktatás előkészítésével és megszervezésével kapcsolatos munkálatokat. Precíz, áldozatos munkájával (a számítógépek segítségét akkor még nélkülöző „világban”) hatékonyan támogatta ezt a tevékenységet Sajlai Erzsébet, a tanszék akkori adminisztrátora. Közös volt a motiváló gondolat: **a rendszerváltást követően, az „új”, piaci körülmények között, az állami paternalizmus helyébe lépő, öngondoskodást kívánó világban minden fiatalnak szüksége van alapszintű gazdasági ismeretekre, a gazdálkodói érzék és képesség kifejlesztésére – márpedig erre az iskolának intézményesen is fel kell készítenie az új generációt, hozzáértő (kompetens!) tanárok közreműködésével!** Ezt a fajta szemléletformálást és képességfejlesztést már 13–14 évesen el lehet és kell kezdeni. Ennek empirikus bizonyítására a csoport azonnal saját oktatási kísérletbe kezdett: egy tanévre méretezett (72 tanóra alatt végigvihető) kísérleti tananyag került összeállításra, ezt támogató munkatankönyv készült a 13–14 éves korosztály számára (Demeter–Hollóné–Kádek–Kovács–Zám [1991])⁵⁰, s az 1991/92-es tanévben ez azonnal kipróbálásra is került a főiskola akkori, ún. II-es számú gyakorló általános iskolájában, két csoportban. Egy 8. évfolyamos osztályban mint fakultatív tantárgy, illetve egy 15 fős szakköri csoportban, amelybe 7. és 8. évfolyamos osztályokból jelentkezhetek tanulók. A kísérlet hírére hamarosan néhány további észak-magyarországi általános iskolában is megszervezték az oktatást (Eger egyik városi általános iskolájában, egy miskolci iskolában, Emődön és a Nógrád megyei Pásztón). Az oktatási kísérlet (melynek tapasztalatait 1993 decemberében egész napos konferencián összegezték a kísérletező iskolák képviselői és alkotócsoportunk tagjai Emődön, s erről konferenciakötet jelent meg – Kísérletező iskolák tapasztalatai... [1994]) egyértelmű eredményei megerősítették a kezdeményezők szándékát és meggyőződését a gazdaságismereti irányultságú tanárképzés szükségességéről és indokoltságáról. A kísérletek támpontot adtak a kidolgozott tananyagok továbbfejlesztéséhez, átdolgozásához is.

Ha az e szakon folyó képzés céljáról és a tanulságokról gondolkodni akarunk, mindezekelőtt egy lehetséges félreértést kell eleve eloszlatnunk. Arról van szó nevezetesen, hogy e képzés célja nem szakmai tanárok képzése (noha az elnevezés ezt sejteti), hanem itt **közismereti tanárképzésről** van szó. Nem a középfokú közgazdászképzés intézményei számára történő tanárképzés a cél (ezt hagyományosan a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, és néhány frekvenciált, közgazdászképzéssel foglalkozó főiskola látta el). A szakon

⁵⁰ A „Gazdálkodási alapismeretek. Munkatankönyv általános iskolásoknak” c. könyvnek két év múltán a középiskolásoknak szóló változata is elkészült. Az általános iskolásoknak készített tankönyv továbbfejlesztett anyagát és az ehhez kapcsolódó tanári kézikönyvet a Magyarországi 4H Klubok Szövetsége kiadta, így szélesebb körben kerülhetett kipróbálásra az első kísérletünk.

folyó oktatás során arra kívántuk felkészíteni a tanárjelölteket, hogy majdan általános iskolákban, valamint a középiskolákban (a 9–10. évfolyamokon) megfelelő, a tanulók életkorához illeszkedő, játékos-aktivizáló módszerekkel legyenek képesek a gazdasági alapösszefüggések megértésére és átlátására megtanítani tanítványaikat; legyenek képesek a 13–16 éves fiatalok gazdálkodói érzékének fejlesztésére, vállalkozói attitűdjük erősítésére, reális látásmódjuk és életszemléletük megalapozására. Ezek általános feladatok; nem csak azoknak a fiataloknak a számára szükséges ismeretek és képességek, akik majd a gazdaság világában fognak hivatás-szerűen tevékenykedni. A gazdaságismeret-tanár szak létesítésekor az az alapgondolat élt az ötletgazdáknak, hogy **itt a gazdaság világának kérdései az általános műveltség részeként**, és nem szűk szakmai ismerethalmazként **jelennek meg**.

A gazdaságismeret szakos tanároknak tehát olyan **életvezetési kompetenciákat kell fejleszteniük** tizenéves tanítványaiknál, melyek révén képesekké válnak a háztartás-vezetési feladatok ellátására, erősödik vállalkozási attitűdjük, kockázatbecslő és döntési képességük, alapokat kapnak a gazdaságpolitika híryanagának megértéséhez és támpontokat saját majdani karrierépítési stratégiájuk megalapozásához. A gazdaságismeret szakos tanárok **imént felvázolt feladatprofilja határozta meg a szak tantárgystruktúráját**, s az egyes tanegységek súlyát a tantárgylistában. Értelmszerűen, erőteljes mikro- és makroökonómiai alapozást kellett kapniuk, kiegészítve elmélettörténeti vonatkozásokkal (hiszen ezek, az elméleti ismeretek megértésének elmélyítésén túl, majdani oktatási tevékenységük során beépíthető kiegészítő információk, érdekességek, olyan ismeretelemek, melyek révén a gazdaságismereti és a történelmi tanulmányok között kapcsolódási pontok létesíthetők). Továbbá: nagysúllyal kellett szerepeltetni háztartásökonómiai, vállalkozási és pénzügyi alapismereteket, valamint a gazdaságpolitikát. Ugyanakkor a későbbi induló gazdálkodási szakos közgazdászjelöltekhez képest viszonylag kisebb súllyal jelent meg tanulmányaikban a statisztika, a számvitel és a menedzsment ismeretek. Választható tárgyaik között megjelent egy olyan tanegység, ami egyszerre apellált majdani tanári tevékenységükre és közgazdasági alapbeállítottságukra: ez az „Oktatásfinanszírozási kérdések”. (E tárgy felajánlásakor az a gondolat is motiválta alkotócsoporthat, hogy remélhetően gazdaságismeret szakos végzett tanáraink az iskolák pénzügyi-financezírozási feladataiból is részt vállalnak majd.) **Sajátos helyet foglalt el a szakstruktúrában a szakmódszertan**, teljes és pontos nevén: „A gazdasági ismeretek oktatásának módszertana” c. tárgy. Hiszen döntően ennek a tárgynak a feladata a szaktanári kompetenciák kifejlesztése, a konkrét felkészítés a gyakorló tanításra, illetve a majdani tényleges tanítási munkára. Jelentőségének megfelelően komoly időkeretet kapott a szakmódszertan: **három féléven át került oktatásra, 3-3-2 heti óraszámokkal**.

2005-ben történt utoljára beiskolázás erre a tanárszakra. A dátum nem esetleges; a – akkor újnak nevezett – „Bologna”-szakstruktúrában a tanárképzés mesterszintre került, a korábbi, főiskolai szintű tanárszakok kifutó szakokká váltak. Így – természetesen – a gazdaságismeret-tanár szak is. 2009-ben végzett az utolsó, teljes csoport. A szak működésének idején (1992–2009 között) közel 400 fő végzett a gazdaságismeret-tanár szakon. Megállva itt egy pillanatra és visszatekintve a szak működésére készíthetünk egy kis leltárt.

Szakértőkkel beszélgetve, saját tevékenységünket elemezve és volt hallgatóink visszajelzéseit értékelve úgy tűnik: a szak tantárgystruktúrája, szakmai tananyagtartalmi és szakmódszertani eljárásai megfelelőek voltak. Nem mondható el ugyanez a szak kommunikációjáról: sem a pedagógustársadalom, sem a potenciális hallgatók nem szereztek kellő (kellően mély) információkat a szak jellegéről, képzési céljáról. De az oktatáspolitikai döntéshozók sem ismerték eléggé (voltak, akik egyáltalán nem is tudtak létezéséről). Ez komoly hiba volt!

Jó volt a „szövetségeskeresés”: érdemes volt szövetkezni a vállalkozói szemléletet elterjeszteni hivatott gyermekmozgalmakkal. De ezt a bázist szélesíteni kellett volna, nagyobb lobbyerőt kellett volna összpontosítani a képzés jövőjének megalapozására. Valószínűleg nem véletlen, hogy e szak azon kevés tanárszakok egyike, melyeknek nem volt közvetlen „utóélete” a Bologna-rendszerű tanári szakstruktúrában.

Itt azonban most nagyon előre ugrottunk! A kilencvenes évtizedben jelentős események történtek: a tanárképzés mellett megindult Egerben a közgazdász képzés. Előbb felsőfokú szakképzésként, majd a főiskolai szintű gazdálkodási szakon is.

2. AZ ÚJABB KÍSÉRLET (AVAGY A KÍSÉRLETEZÉS IDŐSZAKA), 1994–98

Alig két évvel a gazdaságismerettanár-képzés indítását követően újabb, a *szakmai munkánkat a későbbiekben meghatározó, egyúttal az intézmény homogén képzési struktúráját „fella-zító”* lépést tettünk. Megtettük az első lépéseket a – hagyományosan akkor még a nevében is – tanárképző intézményben a nem tanárképzés irányába.

A továbblépésre ösztönöztek, lendületet adtak:

- a kedvező oktatási tapasztalatok (nagyon lelkes, második szakként többnyire nyelv-tanári szakon tanuló, jó nyelvtudással rendelkező, az oktatógárdánkkal együttműködő hallgatók);
- gyakorlati tapasztalatszerzésre, hazai és külföldi látogatásokra, szakmai tanulmányutakra is lehetőséget adó pályázatok.

Itt szükséges kiemelni, hogy az akkori gazdasági képzéseket támogató, számunkra is elérhető pályázatok elsősorban pénzügyi tanulmányokhoz kötődő tözsdelátogatásokat és ebből készülő hallgatói munkákat preferáltak, nem véletlenül, hiszen a 90-es évek kezdetén vett erőteljes lendületet a hazai értékpapírpiaç kiépítése. (Emlékeztetőül: 1990 márciusában hatályba lépett az értékpapírtörvény, mely jogi keretül szolgált ahhoz, hogy a Budapesti Értéktőzsde 1990. június 21-én, több mint 40 év után újra megnyithassa kapuit.) Megtanultuk – lelkes hallgatóinkkal együtt, akik közül ma már többen kollégáink – a céljainknak megfelelő pályázatok felkutatását és a pályázatírást. Időben, gyorsan reagáltunk, és eredményesen pályáztunk. *A sikeres pályázataink támogatásával szervezett tanulmányútjaink során sor került a neves értéktőzsdék működésének megismerése mellett külföldi oktatási intézmények és hazai, külföldi üzemek meglátogatására is. Ezek a látogatások nemcsak a „legjobb gyakorlat” megismerésére, hanem az idegen nyelvek gyakorlására is lehetőséget adtak külföldön, az adott helyszínen (terepeken) való bemutatások, előadások révén.* Megjegyezzük, hogy az időben legkorábbi útjaink voltak a leghosszabb távúak, a legtöbb és legkülönbözőbb programot tartalmazóak a saját erőhöz mért kedvező támogatási arányoknak köszönhetően. (Nem véletlen: az adott forrásokra pályázó versenytársak száma gyorsan nőtt.) Ezeken az 1993-tól 1998-ig 6 éven át évenként „szokásos külföldi tözsdei”⁵¹ 5–7 napos szakmai utakon a megfelelő tanulmányi eredményt felmutató, tudományos munkába is bekapcsolódó, a szervező tevékenységben is aktív hallgatók vehettek részt a helyváltoztatás eszközéül szolgáló intézményi busz kapacitásának megfelelő létszámban (40 hallgató). Ebben az időintervallumban még jellemzően gazdaságismeret szakos hallgatóink voltak. Például az első beiskolázott gazdaságismeret szakos csoportunk jó tanulmányi eredményeket felmutató hallgatói három – a későbbi szakmai pályájukat meghatározó – szakmai látogatáson vehettek részt: Frankfurt, London, Párizs.

A rendszeres hazai szakmai utak mellett e nevezetes (ma már „történelmi”) látogatások akkoriban számos színvonalas, házi- és országos konferenciákon díjnyertes TDK dolgozat megszületéséhez adtak inspirációt. A tanulmányi kirándulások, intézmények, cégek működésének megismerése a tanulmányok során a gyakorlatorientált képzés ismérve. Mi a gazdasági képzésünk kezdetétől erre törekszünk, bár a feltételrendszer megváltozott: az egyéni külföldi gyakorlatokat preferálja, a távolabbi helyszínek csoportos felkeresését segítő források beszű-

⁵¹ Külföldi értéktőzsde látogatásaink 1993 és 1998 között időrendben a következők voltak: 1993. Frankfurt; 1994. London; 1995. Párizs; 1996. Prága; 1997. Varsó; 1998. Genf.

kültek. Megjegyezzük, hogy a tanulmányi utak változatlanul a képzéseink részét képezik, de jellemzően hazai terepeken. Ezen szakmai tapasztalatszerzések konkrét tartalmáról és a gyakorlati kompetenciák fejlesztésében betöltött szerepéről „házi felmérés” is készült, melynek eredményeit szakmai cikkben közzétettük (lásd például: Kádek–Juhász [2014]).

A gazdasági képzés terén továbblépésre motiváló tényezők sorában meghatározó szerepet játszott az a tény, hogy intézményünk a 90-es évek elején felismerte – a régió adottságaira, sajátosságaira és igényeire alapozva – a turisztikai képzés szükségességét.

A tervezett képzés szakmai megalapozása érdekében bekapcsolódtunk olyan nemzetközi pályázati projektbe, amely európai mintára alapozva, hazánkban az iskolarendszerű felsőfokú szakképzések bevezetését célozta. Konzorciumi tagként bekapcsolódtunk olyan Phare és Tempus projektekbe, melyek az újfajta kétéves idegenforgalmi felsőfokú szakképzés (korábban AIFSZ, majd FSZ) programjának kialakítását, hazai képzési rendszerbe való bevezetését tűzték ki célul.

A Kereskedelmi Vendéglátó és Idegenforgalmi Főiskola a KVIF – jelenleg Budapesti Gazdasági Főiskola, BGF – vezetésével további öt hazai és 5 külföldi oktatási intézmény alkotott konzorciumot⁵² két egymásra épülő pályázati projekt megvalósítására. Mindkét pályázati projekt alapvető célja volt a kétéves felsőfokú szakképzés hazai megalapításának, indításának előkészítése.

A hazai oktatási intézmények a német, spanyol, ír és angliai intézményekkel összefogva különböző tevékenységek révén (tapasztalatszerzés, oktatói felkészülés, az újfajta képzési programok szakmai tartalmának kialakítása, összehangolása) felkészültek a kétéves idegenforgalmi felsőfokú szakképzés (korábban AIFSZ) indítására.

A főiskolánkon folyó turisztikai képzés bevezetésének előkészítését szolgálták az említett intézményekkel együtt megvalósított *Tempus Satourland (1994–1996)* és a *Phare Natourland (1996–1998)* projektek. Az első projekt az idegenforgalmi szakmenedzser képzés programjának kialakítását, a hiányzó tananyagok elkészítését szolgáltatta, a második – ugyanazon konzorciummal megvalósított program – a *falusi turizmus hazai kifejlesztésére irányuló kutatásokat* támogatta. (Ennek alapján alakítottuk ki, és folyamatosan továbbfejlesztjük képzésünk falusi turizmus szakirányának tananyagtartalmát.)

Magyarországon akkreditált felsőfokú szakképzések – a vonatkozó 1997-es rendeletalkotást követően – 1998-tól indulhattak. A KVIF elsőként – akkor még egyetlen vendéglátó, idegenforgalmi szakmai főiskolaként – megalapította és indította az „55-ös felsőfokú szakmai képzést jelentő jelzőszámú) idegenforgalmi szakmenedzser képzést (falusi turizmus szakiránnyal). Tekintve, hogy mi az eger főiskolán még nem rendelkezünk a gazdasági szakmai képzésben résztvevőket továbbtanulás esetén befogadó gazdasági szakkal, ugyanakkor átvett szakképzésekkel már 1996 óta felkészültünk az idegenforgalmi képzésre, és kedvező tapasztalataink voltak e téren (a szakmai együttműködést, a végzett hallgatók számát, arányát illetően), ezért a KVIF kihelyezett tagozataként 1998-ban az országos szintű kezdéssel egyidejűleg, még nem saját jogon indítottuk az idegenforgalmi szakmenedzser AIFSZ képzést. Átvett hallgatóink voltak 1998-tól 2000-ig. A gazdálkodási szakunk létrehozását követően ugyanis 2000-től már saját jogon indulhatott az idegenforgalmi szakmenedzser képzés, falusi turizmus szakiránnyal. Ez volt az intézmény első akkreditált felsőfokú szakképzése!⁵³

Maximálisan támogatták a törekvéseinket a régió szakmai szervezetei, kitűnő gyakorlóterepét jelentették az akkori képzésünknek a kibontakozó falusi vendéglátók.

⁵² Tekintve hogy a konzorciumot alkotó intézmények nevei azóta (esetenként többször is) megváltoztak, ezért csak az intézmények „telephelyeit” emeljük ki, melyek önmagukban is jól jelzik, hogy a jelentkező képzési igények kielégítésére elsősorban a turisztikailag frekvenciált helyszíneken lévő oktatási intézmények tették meg az első lépéseket. Hazai konzorciumi tagok: Budapest, Győr, Eger, Nyíregyháza, Szombathely, Zsámbék. Külföldi intézmények: Dublin (IRL), Huddersfield (UK), Kempen (D), Oviedo (E), Würzburg (D)

⁵³ A helyi sajátosságoknak megfelelő tanterv kialakításában jelentős szerepet töltött be – a „törzscsapat” tagjai mellett – dr. Tóthné Igó Zsuzsanna kolléganőnk is. Munkánkat külső szakértők is segítették: Badacsonyiné Bohus Gabriella, idegenvezető, Eger Idegenforgalmiért Egyesület elnöke; Kiss János idegenforgalmi szakember, jelenleg a Tisza-tavi Ökocentrum ügyvezető igazgatója; Pataki Sándor, az IBUSZ helyi kirendeltségének akkori vezetője és Tietze Nándor, idegenforgalmi szakértő.

Tehát a gazdasági jellegű felsőfokú akkreditált szakképzés rendszerébe (AIFSZ) a kezdetek óta intenzíven bekapcsolódtunk, elsősorban a régió meghatározó munkaerő-piaci igényeinek megfelelően, az idegenforgalmi területen.

3. A NEM TANÁRI SZAKOK INDÍTÁSÁNAK ELSŐ PERIÓDUSA, 1998–2006

Az Eszterházy Főiskola gazdasági jellegű képzésében mennyiségi és minőségi változást jelentett – létszámával és nem tanári szak jellegével – 1998-ban a főiskolai gazdálkodási szak indítása, terveink szerint négy szakiránnyal.

Miért pont a gazdálkodási szakot indítottuk?

- *általános, az üzleti szférában, többféle területen hasznosítható a tananyag tartalma; ugyanakkor*
- *a szakirányoknak megfelelően, differenciált ismeretek átadására alkalmas;*
- *a diploma feltétele egy üzleti nyelvvizsga.*

(Ez utóbbi kitétel ebben az időszakban még nem minden főiskolai szintű üzleti jellegű szak esetében volt kötelező előírás, a tanárszakok esetében pedig egyáltalán nem, de intézményünk nemcsak elviekben, hanem gyakorlatban is támogatta a nyelvi képzést a kezdetektől, 1999-től Szakmai Idegen Nyelvi Csoport létrehozásával)⁵⁴.

Elsődleges célunk volt olyan gyakorlatorientált ismeretanyag átadása, mellyel a végzett hallgatók hatékonyan tudnak közreműködni kis- és középvállalkozások, valamint pénzintézetek számviteli, pénzügyi, marketing, szervezési tevékenységeiben. Választható szakirányokként (a 6 szemeszteres képzési időszakban az 5. és 6. félévben) a *Vállalkozási szakirányt*, a *Turizmus szakirányt*, a *Marketing és Európai Unió ismeretek szakirányt*, valamint a *Környezetgazdálkodási és ökológiai szakirányt* jelöltük meg.

Az indított szakirányok közül egy szakirány elvégzése a *tanulmányok* részét képezte. (A szakirányokra jelentkezés nem előzetesen, hanem a képzés folyamatában történt, mint ahogy jelenleg is a főiskolai szintű üzleti szakjaink esetében.) A tervezetthez képest csak annyi változott, hogy ténylegesen, rendszeresen, a szak létezésének időintervallumában csak három szakirány működött.

A szak tervezési és végeredményben működési periódusában voltak innovatív, máig is megfontolásra érdemes elgondolásaink. (Ezek szervezéssel egyszerűen megoldható szakok közötti átjárhatóságra, jobb együttműködésre irányultak.)

A felsőfokú szakképzésben végzett hallgatók folytathatták tanulmányaikat főiskolai gazdasági szakjainkon. A tantárgystruktúrát tartalmilag és megfelelő időbeli ütemezést betartva úgy alakítottuk ki, hogy a mi intézményünkben, a záróvizsgával rendelkező *idegenforgalmi szakmenedzserek a turizmus szakirányt választva 2 év alatt befejezhették a tanulmányaikat*. Ezt a megoldást más hasonló szerkezetű üzleti képzést folytató intézményekben pozitív példaként tartották számon. (Emellett szükséges megjegyezni, hogy a „rég” képzési rendszerünkben megteremtődött a feltétele, és a gyakorlatban is létrejött a „lefele irányuló”, azaz a főiskolai szakról a felsőfokú szakképzésbe való áttérés és átjárás, sőt előfordult a több szakirány elvégzésére irányuló „párhuzamos” mozgás.)

A *szakképzési paletta* kiszélesítését jelentették (2000-ben történő akkreditálással) 2001-ben történő indítással újabb iskolarendszerű akkreditált felsőfokú szakképzések. Az egri szakközépiskolákkal együttműködve indult AIFSZ képzések:

⁵⁴ Ez a kezdetektől dr. Tóth Éva által vezetett csoport szervezetileg ma már a 2013-ban alakult Idegen Nyelvi Kommunikációs Intézethez tartozik, mely jelenleg dr. Szép Beáta irányításával működik, de szakmai (oktatási, vizsgáztatási) feladatai változatlanul a gazdasági képzéshez kötődnek.

- informatikai statisztikus és gazdasági tervező szak (Neumann János Középiskola és Kollégium), valamint
- számviteli szakügyintéző szak (Andrássy György Közgazdasági Szakközépiskola).

Ezeknek a felsőfokú képzéseknek a megválasztását a munkaerőpiac elvárásai, a megfelelő partnerek kiválasztását a személyi és infrastrukturális feltételek szempontjai motiválták.

A végzett hallgatók főiskolánkon ez esetben is a gazdálkodási szakon és a gazdaságismeret-tanár szakon folytathatták a tanulmányaikat.

A szakirányú továbbképzések indítása terén – bár 6 szakirányú továbbképzési szak kidolgozásával tettünk erőfeszítéseket –, de a 4 félévre tervezett kurzusaink a gyakorlatban nem voltak sikeresek. A továbbképzéseink – megítélésünk szerint – a „fizető” jellegük folytán nem indultak, mindössze az „Európai Unió” nevet viselő továbbképzési szakunk indult az ezredforduló táján.

A következő táblázat (1. táblázat) a gazdasági képzésben „saját jogon” az első 10 évünk lezárásával kiadott oklevelek és OKJ-s bizonyítványok számát – az EKF-en létrejött gazdasági képzés első évtizedének „kézzel fogható” eredményét jelzi.

1. táblázat: EKF gazdasági képzéseiben kiadott oklevelek, bizonyítványok száma (1996. június – 2003. június)

Szak (gazdasági)	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Összesen (1996-2003)
Gazdaságismeret szak (GA)	23	24	38	43	24	16	35	34	237
Gazdálkodási szak (GZ)						54	99	87	240
Összes (GA + GZ)	23	24	38	43	24	70	134	121	477
Idegenforgalmi szakmenedzser (IF)							33	74	107
Informatikus statisztikus (IS)								0	0
Számviteli ügyintéző (SZ)								16	16
Összesen (IF + IS + SZ)	0	0	0	0	0	0	33	90	123
Mindösszesen (végzettek)	23	24	38	43	24	70	167	211	600

Forrás: Hollóné–Námor (Kiss) (2004:98)

Az adatok értelmezéséhez, értékeléséhez kiegészítő információ: gazdasági képzés indítása a gazdaságismeret-tanár szakon 30 hallgatóval az 1992/93-as tanévben történt, első alkalommal diplomát 1996-ban kaptak a képzésben résztvevők. A periódust lezáró 2003-as év adatai az adott év júniusában kiadott diplomák számát mutatja. Jól látható a diplomák számából is az első évtizedben indított szakok sikere (saját jogon indított idegenforgalmi szakmenedzser, valamint a gazdálkodási szak esetében) vagy a próbálkozások sikertelensége (az informatikus statisztikus felsőfokú szakképzés tekintetében.). A különböző szakokkal párosított gazdaságismeret-tanár szakon hullámzó, de elfogadható mértékű az eredmény.

Ugyanakkor jól érzékelhető a kiadott oklevelek, tanúsítványok számából is a gazdasági képzés kiterjedése, a képzési paletta szélesedése. A gazdasági képzéseink megjelenésével a főiskola mint „klasszikus tanárképző intézmény” (1990-ben kizárólag tanárszakjai voltak) az ezredfordulót követően már nem csak tanári szakokon folytatott képzést. Hamarosan a differenciált igényeket követő „több lábon állás” más szakterületeken is megkezdődött.⁵⁵

A gazdasági képzésben résztvevők számának, az intézményen belüli arányának növekedése a 2000-es évek első harmadáig erőteljes volt. (Ezt a tendenciát látjuk majd később a megbízható statisztikákban az intézménybe felvettek létszámadatai alapján is. A gazdasági képzésbe felvett hallgatói létszám és létszamarány növekedett az intézményen belül. 2003-as év e tekintetben „csúcsév” volt. Később a növekedés megállt, csökkent a gazdasági képzés részaránya az EKF képzési struktúrájában, de megítélésünk szerint az új fejlesztési irányváltás ellenére a gazdasági képzésünk súlya még most sem elhanyagolható.

Ebben az időszakban oktatási tevékenységünket a vállalkozói attitűd kialakítására, a vállalkozói szemléletmód formálására irányuló törekvés jellemezte. Rövid képzési idejű, koncentrált kurzusainkkal a külső résztvevők – a régióban már tevékenykedő vállalkozók, illetve potenciális vállalkozók – irányába is nyitottunk. E kurzusokat a kamara (HKIK) közreműködésével, gyakorlati szakemberek bevonásával vezettük. A máig is a hallgatóink meghatározó gyakorlóterepéül szolgáló vállalkozói adatbázist, a vállalkozói szemléletformáló, készségfejlesztő tanfolyamokat és a kapcsolódó tananyagokat pályázati forrásokból valósítottuk meg.⁵⁶

4. A NAGY VÁLTÁS PERIÓDUSA – A „BOLOGNA”-TÍPUSÚ KÉPZÉSEK

A magyar felsőoktatási rendszer 2006-ban állt át a bolognai folyamat eredményeként a képzés szerkezetét átláthatóbbá tevő többciklusú képzésre, melynek eredményeképpen a felsőoktatásnak a ma ismert – többfélelépp elnevezett – lineáris képzési szerkezete alakult ki. A képzési rendszer központi elemei: a korábbi főiskolai képzésnek megfelelő BA/BSc szint (bachelor's diplomával) és az egyetemi MA/MSc szint (master's diplomával). Ez utóbbira épül a PhD szint. Ily módon különböztet meg a rendszer A(lap), M(ester), D(oktori) ciklusokat, képzéseket, illetve okleveleket. A felsőoktatás szervezte a felsőfokú szakképzéseket (FSZ) is rendszerébe integrálta a mára jól elkülöníthető, tartalmában a felsőoktatási szakok szerkezetéhez igazodó, csak a felsőoktatási intézmények által indítható felsőoktatási szakképzésekkel (FOSZ).

A változtatás fő célja volt a diplomák összehasonlítását lehetővé tevő, a mobilitást segítő rendszer kialakítása. A számtalan megoldásra váró feladat (kreditálás, beszámítás, a meghosszabbodott szakmai gyakorlat képzési rendszerbe és a gyakorlatba átültetése) sorában különösen jelentős dilemmává vált a tanárképzés sorsa, adott esetben az egyedi, általunk alapított és indított gazdaságismeret-tanár szak jövője.

Mielőtt a tanárképzésünk problémáját feltárnánk, helyzetének alakulását felvázolnánk, rövid áttekintést adunk a nem tanár szakjaink bolognai rendszerű szakká való átalakulásáról, illetve a kibővített szakstruktúráról. Az alapszakjaink száma 2006-ban nem változott, a struk-

⁵⁵ A pontosság érdekében ide kívánczik az a megjegyzés, hogy az intézmény korábban teljesen homogén, tanárképző jellegének fellazulása már a gazdaságtudományi képzések „színre lépése előtt” megkezdődött: 1991-ben szociálpedagógus képzés indult a főiskolán.

⁵⁶ Még jelenleg is támaszkodunk arra a többszerzős jegyzetre, melyet gyakorlati szakemberek bevonásával, intézetünk több különböző szakterületet képviselő oktatója készített. A kötet szerkesztője és több fejezetének írója Papanek Gábor Dsc, professzor emeritus. A könyvet Csontos Sándor, a Közgazdasági Társaság megyei szervezetének elnöke és Zám Éva CSc főiskolai tanár, a Gazdaság és Társadalomtudományi Kar alapító dékánja lektorálta. A szerzőgárda tagjai: Demeter László, Fülöp Gábor, Hollóné Kacsó Erzsébet PhD, Kádek István PhD, Námor Anna, Papanek Gábor Dsc, dr. Román Róbert, Tanczos Tamás, Túróczi Gabriella. A több konzorciumi taggal működő szakmailag jelentős ROP pályázatot Nagy Levente, c. főiskolai tanár koordinálta.

túrája, főként a tartalma lényegesen átalakult. Két üzleti szakot indíthattunk már a bolognai szakasz kezdetén. *Gazdálkodási és menedzsment* szakot, mely a korábbi gazdálkodási szakunk korszerűsített változatát jelentette, valamint az *emberi erőforrás* szakot, melynek alapját a korábbi tanárképzésben szerzett tapasztalatunk, az intézmény más karainak szakismeretei, valamint a helyi igényeket kielégítő fejlesztési törekvéseink képezték. Erőteljes igény jelentkezett a munkaerőpiac és a felsőfokú képzésünkben részt vevő hallgatók részéről a korábbinál magasabb szintű képzés, a *turizmus-vendéglátás BA* szak indítására, melynek személyi feltételeit csak két évvel később sikerült kiépíteni. Tekintve, hogy a bolognai üzleti képzések alapjai azonosak (a módszertani alapok és a szakmai törzsanyag), a tárgyi és személyi feltételek megélése esetén a képzés gazdaságilag is racionális szervezésére nyílik lehetőség. Az erőforrásaink, tapasztalataink pár év múlva már más tudományterülettel kooperáló, újabb hiánypótló szak indítását tették lehetővé. Így jött létre a *gazdaságinformatikus* szakunk, melyet a Természet-tudományi Karral kooperálva működtetünk nem szakgazdaként (de szervezőként) 2012 óta.

A jelenleg akkreditált üzleti szakjaink struktúrája (2014 végén) a 2. táblázatban foglaltaknak megfelelően alakult.

2. táblázat. Az Eszterházy Károly Főiskola Gazdaságtudományi Intézet üzleti szakjainak főbb paraméterei

A szak megnevezése	Szakfelelős	Indítás éve
<i>Gazdálkodási és menedzsment</i> Regionális gazdálkodás szakirány Vállalkozásszervezés szakirány	dr. Zám Éva (2006–2009) Hollóné dr. Kacsó Erzsébet (2010–2012) Katonáné dr. Erdélyi Edit	2006
<i>Emberi erőforrások</i> Humán tőke fejlesztés specializáció Szellemi tőke menedzsment specializáció	dr. Kádek István	2006
<i>Turizmus-vendéglátás</i> Borturizmus szakirány Wellness-animáció szakirány Lovasturizmus szakirány	dr. Könyves Erika (2008–2009) dr. Kovács Tibor	2008
<i>Gazdaságinformatikus</i>	dr. Kovács Emőd	2012

Forrás: Kádek–Hollóné (2013)⁵⁷

Az átalakulási folyamatban megváltozott a *felsőfokú szakképzések* szisztémája is. Az átalakulás történetiségében a következő⁵⁸: AIFSZ helyett *felsőfokú szakképzésre* módosult a képzés (A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény 2003. júniusi módosítása szerint). Majd a 2006-ban (1/2006. [II.17.] OM rendelet) kiadott új OKJ modern alapokra helyezte a szakmastruktúrát, a szakképesítések számát 804-ről 416-ra redukálta. A képzések összes kredit száma 120, melyből min. 30, max. 60 kredit számítható be alapszakon, emellett bevették a moduláris szerkezetet. A *modulos képzés jelentősége abban rejlik*, hogy a különböző szakképzések közös moduljait a hallgatónak csak egyszer kell elsajátítania, abból egyszer levizsgálva lehetővé válik számára, hogy csak az új modulokból vizsgázva megszerezzen egy újabb szakképesítést. A modulos képzés tehát igazodik az élethosszig tartó tanuláshoz (LLL), lerövidítve és költséghatékonyabbá téve az újabb képzés megszerzését. A leglényegesebb

⁵⁷ Kádek István – Hollóné Kacsó Erzsébet: Gazdasági tanárképzéstől az üzleti szakokig c. konferencia előadás prezentáció 2013 novemberében Az Eszterházy Károly Főiskola gazdaságtudományi képzése a harmadik évtized küszöbén c. tudományos konferencián.

⁵⁸ A felsőfokú szakképzés változásainak bemutatása *Demeter László*: A felsőfokú szakképzések szerepe a Gazdaságtudományi Intézet szakkínálatában c. prezentációja alapján készült, melyet 2013 novemberében Az Eszterházy Károly Főiskola gazdaságtudományi képzése a harmadik évtized küszöbén c. tudományos konferencián tartott.

változás, hogy az új OKJ szakmai gyakorlatot írt elő nem kis óraszámban, a szak jellegétől függően (minimum 30 nap, illetve 360 óra). A felsőfokú szakképzés alapjaiban módosult 2012-től (2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról).

- *felsőoktatási szakképzésre módosult a képzés, amellyel felsőfokú szakképzettség szerezhető (oklevél tanúsítja, ami önálló végzettségi szintet nem igazol)*
- *kivették az Országos Képzési Jegyzékből, kizárólag egyetemek és főiskolák indíthatják*
- *legalább 120 kreditet kell, és legfeljebb 150 kreditet lehet megszerezni, az azonos képzési területhez tartozó alapképzési szakon a beszámítható kreditek száma legalább 30, legfeljebb 90 lehet.*

Mindezen elveknek megfelelően a következőképp alakult a felsőfokú szakképzési palettánk (2014. évi állapot) (3. táblázat):

3. táblázat: A Gazdaságtudományi Intézet új és legújabb szakképzései

Felsőfokú szakképzések (FSZ 2006–)	Felsőoktatási szakképzések (FOSZ 2012–)
Vállalkozási szakügyintéző (2006–)	Gazdálkodási és menedzsment FOSZ [kis- és középvállalkozási]
Idegenforgalmi (és vendéglátó) szakmenedzser (2008–)	Turizmus-vendéglátás FOSZ [turizmus]
Üzleti szakügyintéző (2009–) Gazdálkodási menedzserasszisztens elágazás Projektmenedzser-asszisztens elágazás Pénzügyi szakügyintéző elágazás Számviteli szakügyintéző elágazás	Emberi erőforrások FOSZ Humánpolitikai specializáció, Személyügyi specializáció

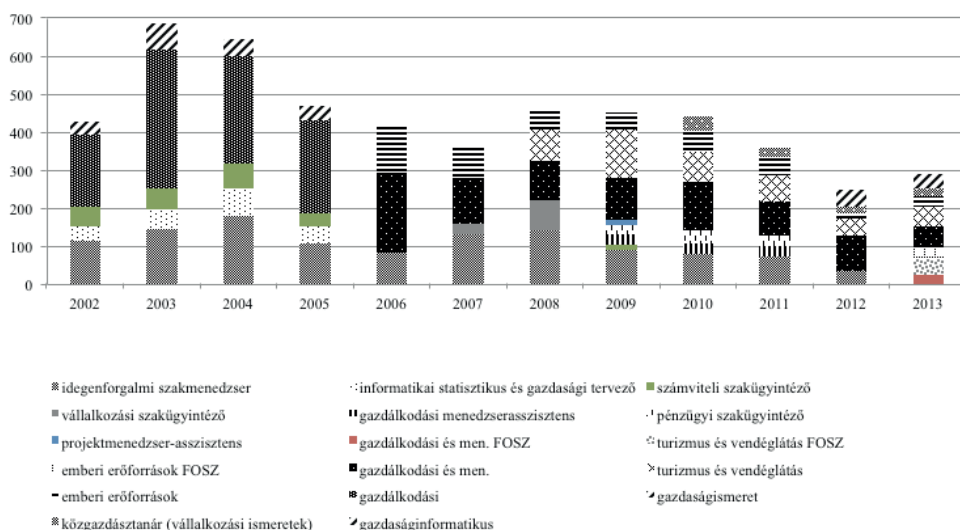
Forrás: Kádek–Hollóné (2013)⁵⁹

A gazdasági képzés tízéves jubileumát követő újabb tíz esztendőben a gazdasági képzés struktúrája az igényeknek megfelelően és a jogszabályi változásokat követően jelentős átalakulásokon ment keresztül. Sajnos a változások nem hoztak a 2003-as év kiugró beiskolázási arányát meghaladó létszámnövekedést. Az országosan is csökkenő felsőoktatási létszámok ellenére voltak a hallgatói létszámalakulás szempontjából jó éveink (2008., 2009.), melyet a turizmus szak (BA) indulása és az üzleti szakügyintéző szakjaink indulása gerjesztett. A mélypontot jelentő 2012-es év után sikerült a szakjaink létszámát ismét növelni 2013-ban és – a következő illusztrációkon nem látható, de – adatait tekintve a 2014-es évben is.

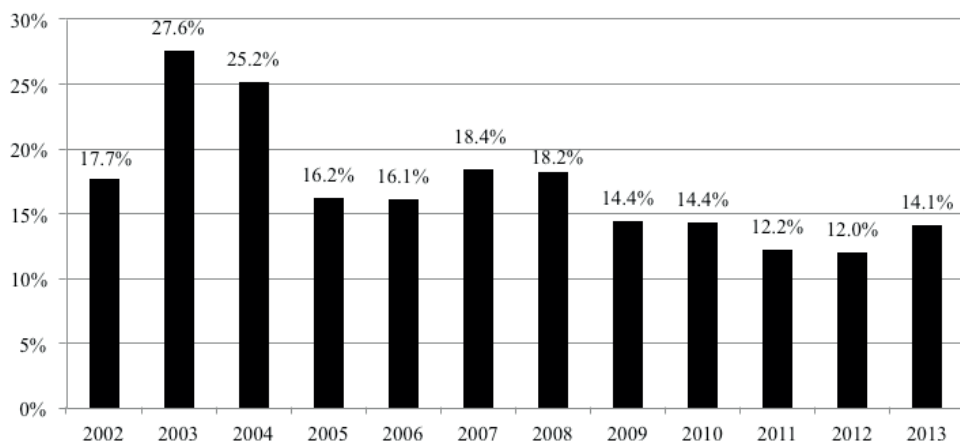
A következő két ábra a gazdasági képzésre beiskolázott hallgatói létszámot jelöli. Az 1. ábra a gazdasági képzésünk második évtizedében mutatja az aktuális szakok szerint a hallgatói létszám változását, kiinduló állapotnak feltüntetve a 2012-es beiskolázási adatot⁶⁰. A 2. ábra a beiskolázási adatok alapján a képzéseink súlyát, illetve annak változását jelzi ugyanebben a periódusban.

⁵⁹ Kádek István – Hollóné Kacsó Erzsébet: Gazdasági tanárképzéstől az üzleti szakokig c. konferencia előadás prezentáció 2013 novemberében Az Eszterházy Károly Főiskola gazdaságtudományi képzése a harmadik évtized küszöbén c. tudományos konferencián

⁶⁰ Sajnos az egyes szakok megnevezése, így aránya, csak kinagyítva olvasható le az ábra alapján, de a hallgatói létszám alakulása jól látható, és összevethető az intézményben elfoglalt arányok változásával.

1. ábra Az EKF GTI gazdasági képzésére felvett hallgatók száma szakok szerint (2002–2013)

Forrás: EKF Tanulmányi Osztály adatai alapján saját szerkesztés

2. ábra: A gazdasági képzésekre felvett hallgatók aránya a főiskolára felvett hallgatók összlétszámához viszonyítva

Forrás: EKF Tanulmányi Osztály adatai alapján saját szerkesztés

Az illusztrációk arra utalnak, hogy a gazdasági képzés kezdetétől vett több mint 20 év alatt az 1992. évi induló 1%-ról az első 10 év végére már több mint 15%-ra növekedett a gazdasági képzések intézményben elfoglalt súlya, átlagosan mindvégig ezt a szintet tartotta, de még a jelentős részben központilag nem finanszírozott évben sem csökkent a szakjaink aránya 12% alá. A szakjaink keresettségét tekintve érzékelhető, hogy a különböző szintű turisztikai képzéseink iránt változatlanul nagy az érdeklődés.⁶¹

⁶¹ A turisztikai képzéseink szakmai gyakorlatának kiváló gyakorló terepe a 2009-ben kialakított E*stella Tanszálodánk, melyet kezdetektől dr. Vas István Kollégánk és Hegedűs György (volt hallgatónk) vezet.

A „20+1 év leltárának” lényeges adata, hogy a szakjainkra felvettek száma megközelíti az összesített 5300 hallgatót, melyből a már végzettek (oklevéllel, végbizonyítvánnyal rendelkezők) száma eléri az 1700 főt. Ez megítélésünk szerint jó aránynak tekinthető, ha leszámítjuk a jelenleg még a képzésben lévőköt, a „szokásos” lemorzsolódást és a nyelvvizsga hiányában végbizonyítványhoz nem jutókat.

Az oktatáshoz kapcsolódó személyi állomány létszámban értelemszerűen növekedett, a minősítettség lényegesen javult: a szaktárgyakat oktatók száma a jelzett periódusban 5 fő-ről 26-ra emelkedett, a létszámhullámzásoknak megfelelően 5 fő részfoglalkozású kollégával kiegészülve. Megjegyezzük, hogy kifejezetten büszkék vagyunk arra, hogy volt hallgatóink képzett oktatóként egyenes úton vagy némi kitérővel visszatértek az intézményünkbe.⁶²

5. A TANÁRKÉPZÉS TÖRTÉNETE FOLYTATÓDIK

2006: a nagy váltás éve. A „Bologna”-típusú képzések indulása, a korábbi főiskolai tanárképzések megszűnése. A gazdaságismeret-tanár szak is kifutó szakká vált. 2009-ben szűnt meg végleg a képzés. De szerettünk volna tanárképzéssel a továbbiakban is foglalkozni. Kollektívánk úgy döntött: korábbi, közel két évtizedes tapasztalatainkra is építve kérelmezzük a (szakmai tanárszaknak minősülő) közgazdásztanári mesterszak indításának engedélyezését. A szakindítási szándék kinyilvánításakor korábbi, gazdaságismeret-tanár szakon végzett hallgatóinkra is számítottunk, pontosabban korábbi hallgatóink egy részének azon törekvéseire, hogy mester szintű diplomát szerezzenek. A két tanárszak (cél- és feladatrendszerük markáns különbségei ellenére) szervesen egymásra épül, s így a gazdaságismeret szakos tanárok közgazdásztanárrá való továbbképzése korábban kialakított kompetencia-portfóliójukra építve eredményesen és hatékonyan megoldható.

A képzési feladatok hasonlóak, de eltérőek is! A gazdaságismeret-tanár szak célrendszeréről korábban már volt szó. A két tanárszak összehasonlítása érdekében most tekintsük át a szakmai közgazdásztanári képzés célját! A képzési és kimeneti követelményeket tartalmazó jogszabály vonatkozó részlete szerint:

„A képzés célja olyan közgazdásztanárok képzése, akik **alkalmasak** a közoktatásban, az iskolarendszerű és iskolarendszeren kívüli szakképzésben, valamint a felnőttoktatásban a tanulók közgazdasági szemléletének és általános gazdasági, vállalkozási ismereteinek, üzleti szaktudásának megalapozására, **a gazdasági üzleti szakképzésben** pedig az adott közgazdász-tanári szakképzettségüknek megfelelő **szakmai tárgyak elméleti és gyakorlati oktatására, a tanórai és gyakorlóirodai, tanüzleti tanulás szervezésére, a pedagógiai kutatási feladatok ellátására, továbbá a tanulmányok doktori képzésben történő folytatására.**” (A szerző kiemelései. Forrás: Tanári mesterképzési szak, képzési és kimeneti követelmények [2006].)

Itt a hangsúly azon van, hogy a leendő tanár szakmai tárgyak oktatására váljon képessé. Ki kell alakulnia azoknak a szervezési képességeknek is, melyekre támaszkodva a tanulók szimulált, valósághű körülmények közötti gyakoroltatása megoldható. Elvárás a kutatás-módszertani felkészülés is – ezáltal pedagógiai kutatások elvégzésére való alkalmassá válás, és a legfelkészültebbek esetén a tudományos fokozatszerzés iránti ambíció és képesség. A tanári felkészítés során kifejlesztendő kompetenciák ebből a cél- és feladatrendszerből deriválhatók.

Most végezzük el a két tanárszak (gazdaságismeret-, illetve közgazdásztanár) szakterületi kompetenciakészletének összehasonlítását! **A szakmai irányultság mindkét esetben mikroökonómiai hangsúlyú.** [Ne feledjük: a főiskolánkon indított közgazdásztanári szak vállalkozási ismeretek szakirányú. Ettől eltérő szakirányú közgazdásztanári mestersza-

⁶² Volt hallgatóink, akik ma már kollégáink: dr. Csáfor Hajnalka, dr. Novotny Ádám, dr. Szép Beáta, dr. Vas István, Csugány Julianna, Demeter László, Farkas Attila, Vári Judit, dr. Máté Domicián (Debreceni Egyetem), dr. Pusztai Csaba (Új-Zéland)

kokon a szakmai beállítottság más hangsúlyokat hordozhat – lásd e szak képzési és kimeneti követelményeit!]. Látnunk kell azonban, hogy **a szakmaiság „mélysége” a két tanárszakra jelentősen eltér.** A közgazdász tanár szakon a szakmai-módszertani, kutatásmetodikai elemek markánsan megjelennek (ökonometria, gazdaságstatisztika). **Különbség** továbbá, **hogy a mikroökonómiai megközelítésnek más az iránya:** a gazdaságismeret szakon a háztartás, a közgazdász tanár szakon a vállalkozás, a kkv-szektor áll a szakmai elemzések és tanulmányok középpontjában. A különbség oka nyilvánvaló: tizenévesek gazdasági képzése esetén az őket körülvevő „közeg”, a háztartás a nyilvánvaló kiindulópont; a szakmai képzésben viszont eleve a vállalkozásmenedzselésre kell a tanulókat felkészíteni.

A kompetenciaelemek további csoportjaiban nagyon nagy a hasonlóság, de a hangsúlyok itt is máshol vannak. **A tanárnak mindig kiemelt feladata a motiválás,** tanuló érdeklődésének felkeltése a saját személye által képviselt szakmaiság iránt. **Ebben tehát nincs különbség. Ugyanakkor** azonban a **gazdaságismeret szakos tanár** nehezebb helyzetben van tanulói figyelmének irányításában; az ő **diákjai semmiféle gazdasági előképzettséggel nem rendelkeznek,** 12–13 éves „kis” gyerekek, akik még nem tudják a különböző gazdasági szerepeket átlátni és megkülönböztetni, és – mindebből fakadóan – nem tudják saját helyüket sem megítélni a gazdaság „színpadán”. A tanár magyarázata és vitavezetése csak akkor válik megvilágosító erejűvé, ha bele tudja magát élni tanítványai gondolatmentébe, és képes a bonyolult gazdasági összefüggések egyszerű szavakkal való bemutatására. Széles módszertani repertoárral kell rendelkeznie, ismernie kell a játékos módszereket, melyekkel a fiatal korosztály aktivitása kiváltható és érdeklődése fenntartható.

A szakmai felkészítést folytató közgazdász tanár ki kell, hogy váltsa tanulói szakmai elkötelezettségét, fel kell készítenie tanulóit az üzleti döntések meghozatalára, megfelelő szakmai körülményekkel, a lehetséges kockázatok reális prognosztizálásával és a vállalható rizikó elfogadásának hajlandóságával. A gazdálkodói érzék és képesség fejlesztése mellett megfelelő, egzakt módszerek segítségével mérnie, értékelnie is kell tanulóinak e téren tanúsított előrehaladását. Gyakran kerül olyan helyzetbe, hogy szakmai-tanári munkája során saját magának kell tematikákat, tananyagokat, taneszközöket létrehozni.

A kompetenciarendszerek előbbieken bemutatott hasonlósága lehetőséget teremt az egymásra építhetőségre. Ez praktikusán azt jelenti, hogy a **gazdaságismeret szakos tanárok** korábban kialakított kompetenciáik kiegészítésével és fejlesztésével (viszonylag **rövid idő alatt** – a jogszabályi előírások szerint 2 félév alatt) **eljutnak a közgazdász mestertanári képesítettségig.** Ehhez mindenképp **szükség van szakmai ismereteik kiegészítésére** (elemzési, prognóziskészítési módszertani ismereteik kiegészítésére, a gazdasági számítások terén szerzett rutinjaik elmélyítésére, a vállalkozások menedzselésével, jogszabályi környezetük jellemzőivel kapcsolatos ismereteik gyarapítására). Ami tanári „stílusukat” illeti, a **fiatal felnőttek** (18–21 éves korosztály) **„kezelésének”, motiválásának módozatait is meg kell ismerniük;** továbbá **jártasságot kell szerezniük a gyakorlati oktatásban,** a gyakorlóirodai, tanüzleti tanulás szervezésében.

2010 őszén indult intézményünkben a közgazdász tanár képzés. Mint az alábbi táblázat mutatja, a képzés első két évében valóban jelentős számban jelentkeztek valamikori gazdaságismeret tanár szakos hallgatóink végzettségük kiterjesztésének és magasabb szintre emelésének szándékával.

4. táblázat: Adatok a közgazdász tanár képzésről

Hallgatói státusz	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15
Tanulmányaikat megkezdők	36	25	15	28	18

Hallgatói státusz	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15
Záróvizsgát tettek	20	17	12	16	5
Valamikori GA-szakos hallgatóink	26	10	0	0	1

Forrás: az évente készülő szakjelentések adatai

Megjegyzések a táblázathoz:

- A 2013/14-es és a 2014/15-ös tanévben keresztféléves felvételi is volt; az adatok az ősszel és februárban tanulmányaikat megkezdett hallgatókat egyaránt tartalmazzák
- A cikk 2015 márciusában íródik, így a 2014/15-ös tanév záróvizsgázói közül még csak azokat tartalmazza, akik januárban fejezték be tanulmányaikat.

A kimutatások szerint 37 fő, korábbi végzett gazdaságismeretes hallgatóink közel 10%-a jelent meg intézményünkben újra közgazdásztanári (mesterszintű) diploma szerzésének szándékával.

6. A KÖZGAZDÁSZTANÁR-KÉPZÉS SZAKMAI TANTÁRGYAI; SPECIALITÁSAI

A tantárgyak

A közgazdásztanár-képzés szakmai „oldalán” az alapot három törzstárgy jelenti: *Válogatott fejezetek a mikro- és makroökonómiából, Az üzleti gazdaságtan egyes kérdései, Statisztikai programcsomagok és elemzések.* Ezekhez kapcsolódnak további kötelező és választható tanegységek. A szakmódszertan szerepe itt is kiemelt. Igyekszünk a szak képzési céljának megfelelő felkészítésről gondoskodni, így – többek között – megismertetjük hallgatóinkat az érettségi és a szakmai tanulmányi versenyek szervezését és lebonyolítását szabályozó dokumentumokkal; vendéglőadót hívunk a JAM-től, a diákvállalkozásokat támogató és működésüket koordináló civil szervezettől; elvisszük a hallgatókat gyakorló iroda látogatására. A felkészítésnek speciális új eleme a portfólióépítés és a tanítási gyakorlaton szerzett tapasztalatok elemzésére hivatott blokkszeminárium.

Portfólió

A portfólió itt a tanárjelölt tanári kompetenciáinak fejlődését bemutató dokumentumok gyűjteményét jelenti. Hospitálási jegyzőkönyvek, óravázlatok, osztályokról, tanuló-csoportokról készített jellemzések, önértékelések, tanórákon használt, saját készítésű taneszközök, oktatási segédanyagok, az iskolai munka egyes területeit elemző esszék képezik a tartalmát. Ide két megjegyzés kívánczik. A gyűjtemény összeállítása nem csak a portfólió készítőjének saját elképzelésén alapul: a beválogatandó dokumentumok egy része kötött, előre kiadott jegyzék tartalmazza a kötelezően csatolandó anyagok felsorolását. A portfólió fontos része kellene, hogy legyen a hallgató saját fejlődéséről megfogalmazott önértékelése – éppen ezt a fejlődést van hivatva dokumentálni a gyűjtemény. Ez az önértékelés (ami egyben a közölt dokumentumok csoportosítására, az áttekintés javasolt sorrendjére is utalna) azonban sokszor teljesen hiányzik vagy nagyon kezdetleges. Mintha a jelölt attól tartana: dehonesztáló lenne rá nézve, ha kiderülne: a kezdeti nekirugaszkodások még sokszor suták, esetenként

módszertani-pedagógiai melléfogásokat is tartalmazó, gyengébb teljesítmények voltak. Így maga a gyűjtemény nem az önfejlődés dokumentumává válik, hanem egy „kirakat bemutató” lesz, a jelölt jól sikerült, bemutatásra érdemesnek tartott „produkcióiról”. [E jelenség mögött egy „rendszerhiba” is meghúzódik: a portfólióépítés eredeti szándéka a tanárjelölt reális önértékelésének elősegítése. Mivel azonban itt az értékelés eszközévé válik – a portfólió a záróvizsga értékeléséhez szervesen kapcsolódó elem – eredeti funkciója helyett inkább a siker-illusztráció eszköze lesz. Érdekes vita alakult ki erről a kérdésről a 2013 novemberében, Egerben megrendezett, XIII. Országos Neveléstudományi Konferencia egyik szekcióján.] Az ilyen önértékelés és tartalomjegyzék nélküli portfóliók áttekintése rendkívül nehéz, hiszen az olvasó csak egy terjedelmes dokumentumhalmazt lát, bármiféle rendezettség nélkül. Hallgatónk közül sokan követték el ezt a hibát – a tapasztalatok alapján a szakmódszertani felkészítés részeként mostanában külön foglalkozunk a portfólióépítés funkciójának és módjának tisztázásával.

Blokkszeminárium

A közgazdásztanár-képzés másik újdonsága a blokkszeminárium. Eddig két évfolyamon zajlott (a rövid képzési idejű hallgatóknál ez elmarad, mivel nekik nincs teljes féléves összefüggő intézményi tanítási gyakorlatuk). Itt a tapasztalatok egyértelműen pozitívak. Miről is van szó?

Mindkét alkalommal a gyakorlati félév során két szakmódszertani vonatkozású blokk-szeminárium szervezésére került sor. A szemináriumi résztvevők száma 6-6 fő; egy-egy szeminárium időtartama 4 tanítási óra volt. A szemináriumok mindig két-két kolléga együttes részvételével zajlottak (szemináriumvezetők: Hollóné dr. Kacsó Erzsébet és dr. Kádek István); a hallgatóknak a szemináriumra érkezés előtt előzetes feladataik voltak – de erről majd később.

A blokkszeminárium alapvető funkciója a tanítási **gyakorlat során szerzett tapasztalatok elemzésén keresztül a pedagógiai-szakmódszertani ismeretek elmélyítése**, a valós pedagógiai szituációkban alkalmazható „kezelési technikák” megmutatása volt. **A jó gyakorlatok és a negatív példák elemzésére** egyaránt sor került. Az elemezhető esetpéldák forrása többféle volt: mindenekelőtt a tanárjelöltek által ténylegesen megélt szituációk, de nem csak ezek. A gyakorlólhelyen látott-tapasztalt esetek; a kollégák óráin történt hospitálások tapasztalatai; továbbá tanórán kívüli történések. A gyakorlólhelyi kollégákkal (mindenekelőtt az osztályfőnökökkel) történő elbeszélgetések is számos fontos (és részletesen elemezhető) információt szolgáltatnak.

Az esetmegbeszélések során a tanárjelöltek is értékelték egy-egy bemutatott szituációban saját tevékenységüket, szerepüket, az általuk akkor alkalmazott megoldás eredményességét (mindez összevethető volt azzal, hogy később, a történések higgadt és alaposabb átgondolása után mit tartanának célravezető megoldásnak), ezáltal a blokkszemináriumi munka **önértékelésük fejlesztéséhez** is hozzájárult.

A szemináriumvezetőknek előzetes információkkal kellett rendelkezniük arról, hogy milyen megélt szituációk közül lehet majd az elemzés témáit kiválasztani. Ezt az előzetes informálódást szolgálta a hallgatóktól bekérendő házi feladat. Ez minden alkalommal a foglalkozás előtt 5 nappal benyújtandó, a foglalkozás témájához kapcsolódó rövid (2-3 oldalas) esszé volt, melyben a jelölt vázolta az általa bemutatandó és elemzendő eset lényegét, releváns körülményeit.

Az első foglalkozáson **szakértői órák tapasztalatainak elemzésére** került sor. Először minden résztvevő röviden megnevezte a gyakorlatnak helyt adó iskolát és utalt egy szakmailag problémás esetre (amit nagyon jól vagy nagyon rosszul sikerült kezelni) „Gazdasági környezetünk” vagy „Üzleti gazdaságtan” órán. Ezt követően a szemináriumvezetők által kiválasztott három eset részletes szakmai és módszertani elemzésére került sor az alábbi szempontok szerint:

- a szakmai probléma jellege;
- diagnosztizálás: mi lehetett a probléma (félreértés, rossz feladatmegoldás, helytelen tanulói reakció) oka?

- mi volt az alkalmazott kezelési mód?
- a tanár akkori reakciójának eredményessége;
- ha most előfordulna ugyanez vagy hasonló eset, mi lenne az ajánlható reagálás?

A foglalkozás végén a szemináriumvezetők levonták az általánosítható tapasztalatokat, és sor került a következő foglalkozás előkészítésére.

A második foglalkozáson több téma is „terítékre került”: Milyen **tanórán és iskolán kívüli aktivitásokat** alkalmaz az iskola a tanulók közgazdasági szemléletének formálására? Milyen **forrásszerző akciók**kal próbálja az iskola anyagi lehetőségeit javítani? Hogyan segítik ezt a tevékenységet a közgazdásztanárok? Volt-e, vagy jelenleg folyamatban van-e az iskolában valamilyen **pedagógiai kutatás, kísérlet, tananyagfejlesztő** tevékenység?

A szemináriumvezetők minden résztvevőt megkértek arra, hogy számoljanak be az iskola által szervezett szakmai (tanórán kívüli) aktivitásáról. A személyenkénti 10–12 perces elemzés az alábbi szempontok alapján történt:

- az aktivitás jellege (diák vállalkozás, JAM-program, osztálykirándulás, vállalkozáslátogatás stb.);
- az aktivitás szakmai és nevelési céljai;
- a tanulók tevékenysége a bemutatott esetben;
- eredményesség, a pedagógiai-szakmai célok realizálódásának mértéke;
- javaslatok az adott iskolában reálisan megvalósítható további, közgazdasági szemléletformálást elősegítő tevékenységekre.

Ezt követően beszélgetés bontakozott ki az oktatásmarketingről, az iskolákban alkalmazott belső és külső PR-eszközökről, valamint az intézmények forrásszerző akcióiról és ezek eredményességéről.

Végezetül néhány kolléga beszámolt az intézményeikben – pályázati keretben – megvalósuló tananyagfejlesztő tevékenységről.

A blokkszemináriumok mindkét tanévben igen jó hangulatban teltek. Igazi műhelymunka folyt, a valós tapasztalatok megbeszélése izgalmas és tanulságos feladat volt minden résztvevő számára. E foglalkozástípus sikerességét több tényező garantálta:

- ideális volt a létszám (6 fő + 2 szemináriumvezető): mindenki elmondhatta véleményét a témáról, ugyanakkor kellően sokszínű megközelítésben lehetett a kérdéseket tárgyalni;
- a résztvevők ismerték egymást (3 félévet már együtt töltöttek), így kellően elfogadó és közvetlen légkör alakulhatott ki;
- teljes egyenrangúság, valódi kollégális légkör volt jellemző, a szemináriumvezetők is maximális tisztelettel fordultak a résztvevők felé, elfogadva és megbecsülve tapasztalataikat (sok esetben több évtizedes tapasztalataikat, mivel a résztvevők többsége, noha eddig tanári képesítettséggel még nem rendelkezett, de már hosszú ideje tanított szakképző intézményekben);
- a hallgatók blokkszemináriumi tevékenységét nem kell érdemjeggyel minősíteni, így a résztvevők oldaláról nem volt megfelelési kényszer, mindenki valóban a tapasztalatok reális szemléletére és az esetekhez kapcsolódó valódi önreflexióra volt ráhangolva, feszültségmentesen folytak a beszélgetések;
- jó megoldásnak bizonyult a két szemináriumvezető együttes jelenléte
 - egy-egy téma megbeszélése kapcsán egyikük a moderátor, másikuk a megfigyelő szerepét töltötte be; a szerepeket váltogatták;
 - felváltva tartották a részösszefoglalásokat, minden témánál az adott eset kezelésében nagyobb tapasztalattal rendelkező kolléga;
 - a legbonyolultabb helyzetek megítélésakor mindketten véleményt nyilvánítottak, ezzel is biztosítva, hogy többféle releváns álláspont kerüljön bemutatásra.

Összességében tehát elmondható: a blokkszemináriumok maximálisan beváltották a hozzájuk fűzött reményeket; értékes tapasztalatokkal gyarapították mind a hallgatókat, mind a foglalkozásvezetőket.

2013: újabb fordulat a tanárképzésben

2013-ban ismét változott a tanárképzés: megindult az ún. osztatlan képzés. A közismereti szakoknál ez teljesen kiszorította az osztott képzést; ez utóbbiak már csak 2016 őszéig indíthatók. A szakmai tanárképzésben más a helyzet: e szakterületen az osztott és osztatlan képzés egyaránt működik, tartósan. Messzire vezetne a közgazdász-tanár-képzés osztott és osztatlan változatának összehasonlítása, az osztatlan képzés működésére irányuló kritikai észrevételek sorolása.

A közgazdász-tanár szakmai tanár: tanulóit az üzleti életben való professzionális tevékenységre készíti fel. De nem csak a gazdasági szférába készülő fiataloknak van szüksége gazdasági ismeretekre! Egyéni pénzügyeit mindenkinek tudnia kellene menedzselni! Ez a követelmény a NAT jelenlegi elvárásaiban is megfogalmazódik. Felmerül azonban a kérdés: ki tanítsa a nem szakmai középiskolában felkészülőket? Ki vezesse be a gazdaság világába az általános iskolásokat? Korábban ezt a szerepet szántuk a gazdaságismeret-tanár szakos kollégáknak (emlékezzünk: a szándékok szerint a gazdaságismeret-tanár szak közismereti tanár szak volt!). Jelenleg csak szakmai tanárképzés folyik, így a közgazdász-tanár kell, hogy ellássa ezt az általánosan művelő funkciót is! „Kettő az egyben” – mondhatnánk a reklám stílusában. Tény: közgazdász-tanárainkat erre a gazdasági szemléletformáló munkára is igyekszünk felkészíteni. Sőt! Arról is próbálunk tájékozódni: a különböző iskolatípusokban tanuló tizenévesek milyen képpel, ismeretekkel rendelkeznek a gazdaság világáról; van-e elköteleződésük a vállalkozói lét irányába? Erről évek óta szisztematikusan ismétlődő kérdőíves felmérés készül, melynek eredményeit kollektívánk időről időre összegzi.⁶³

Terveink szerint ezen kutatás eredményéről összefoglaló tanulmány készül majd, de – mint mondani szokás – ez már egy másik történet!

Konklúzió: Szakemberképzés és tanárképzés

Mint az eddigi „történetmeselésből” kiderült: az EKF Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán a közgazdász-képzés (üzleti szakok) és a közgazdász-tanár-képzés egymás mellett él. Megállapítható, hogy a kétféle képzés kölcsönösen támogatja egymást. Miben jelentkezik a képzések kapcsolata, egymásra hatása?

- A BA-képzéseken végzett hallgatóink (a gazdálkodás és menedzsment szakról, valamint az emberi erőforrások szakról) közvetlenül továbbléphetnek a közgazdász-tanári mesterszakra (tehát folytathatják tanulmányaikat az osztott szakmai tanárképzésben);
- Az osztatlan közgazdász-tanári képzésben részt vevő hallgatóink képzésük szakmai „moduljában” a gazdálkodás és menedzsment, vagy az emberi erőforrások BA szak tanulmányi anyagából 160 kreditet teljesítenek – szakos tanulmányaik nagy részét tehát a közgazdász hallgatókkal együtt végzik;
- A Gazdaságtudományi Intézet oktatói-kutatói kollektívája vesz részt mind a leendő közgazdászok, mind a tanárképzősök oktatásában; ez a humán erőforrás jelenti tehát azt a háttérbázist, ami a közgazdász-tanár-képzés szakmai minőségét garantálja;

A személyi és tárgyi feltételek, kapacitások ésszerű kombinálásával és kihasználásával gazdaságtudományi jellegű alapképzéseink és a közgazdász-tanári mesterképzés (valamint újabban: az osztatlan közgazdász-tanár-képzés) ésszerű és gazdaságos módon megoldható.

⁶³ A gazdálkodói kultúra megteremtése a közoktatásban – régen és ma címmel tartott a témáról előadást kollégánk, dr. Tánczos Tamás a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából, 2013 novemberében rendezett konferencián, az egri főiskolán. (A kutatócsoport tagjai: Csupány Julianna, Hollóné dr. Kacsó Erzsébet, dr. Kádek István, dr. Tánczos Tamás)

Hangsúlyoznunk kell: azért lehet színvonalas közgazdászstanár-képzést folytatni, mert a szakmai háttérbázis a Gazdaságtudományi Intézet működése révén adott. Az intézet személyi állományának szakmai kompetenciakészlete a gazdaságtudományok széles spektrumát lefedi (és tegyük hozzá: közgazdász oktatóink 62%-a tanári képesítettséggel is rendelkezik – kari akkreditációs jelentés, 2014. január 20., 43. o.). Ennek az oktatói gárdának a „karcsúsítása”, oktatói státuszok megszüntetése valamely üzleti alapszaknak az oktatási portfóliónkból történő kihagyásával a közgazdászstanár-képzés alapjait bontaná meg, végső soron a közgazdászstanár-képzés elsorvadásához vezetne.

Képzéseink folyamatosan indíthatók; üzleti szakjaink közül a turizmus-vendéglátás szak keresettsége a legerőteljesebb. A közgazdászstanár szak keresettsége is kifejezetten jónak értékelhető a közismereti tanárszakokhoz képest; mint korábban bemutatott táblázatunkból látható, az évente tanulmányaikat megkezdők (ettől a jelentkezők és a felvettek száma mindig több!) száma az évi megközelítőleg 20 fő körül stabilizálódott. A szakmai tanárszakunkra jelentkezők többsége régióinkból és az észak-alföldi régióból érkezik, de vannak hallgatóink a főváros környékéről is.

Az oktatói állomány is stabilizálódott; a fiatal kollégák tudományos fokozatszerzési folyamata többeknél a végéhez közeledik; mondhatni: „beérnek” az elmúlt évek erőfeszítései. Reméljük, hogy szakjaink, széles képzési portfóliónk az átalakuló felsőoktatási „közegben” is tartósan megmarad, és újabb szakokkal (mesterképzésekkel és szakirányú továbbképzésekkel) gyarapodhat. De ezekről az újabb fejlesztésekről majd egy jövőbeni cikk adhat áttekintést.

HIVATKOZÁSOK

DEMETER ANDRÁS – HOLLÓNÉ KACSÓ ERZSÉBET – KÁDEK ISTVÁN – KOVÁCS ENDRE – ZÁM ÉVA (1991): *Gazdálkodási alapismeretek* (Munkatankönyv általános iskolásoknak) Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger, 154 oldal.

DEMETER ANDRÁS – HOLLÓNÉ KACSÓ ERZSÉBET – KÁDEK ISTVÁN – KOVÁCS ENDRE – ZÁM ÉVA (1997): *Gazdálkodási alapismeretek. Munkatankönyv 12–16 éves tanulóknak*. Budapest, Magyarország 4H Klubok Szövetsége, 2. javított kiadás, 147 oldal.

DEMETER ANDRÁS – HOLLÓNÉ KACSÓ ERZSÉBET – KÁDEK ISTVÁN – KOVÁCS ENDRE – ZÁM ÉVA (1997): *Tanári kézikönyv „A gazdálkodási alapismeretek” című munkatankönyvhöz*. Budapest, Magyarország 4H Klubok Szövetsége, 107 oldal.

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR (2014. január 20.): A 2009–2013 közötti időszakra vonatkozóan, a Magyar Akkreditációs Bizottság számára készített kari önértékelés, Eger

HOLLÓNÉ KACSÓ ERZSÉBET – NÁMOR (KISS) ANNA (2004): *A gazdasági képzés tartalmi és strukturális változásai* (Content and Structural Changes in Business Education) Tudományos és Kulturális Folyóirat Arad-Békéscsaba-Banska Bystrica TSF Békéscsaba 2004 Különszám 95–105. o.

KÁDEK ISTVÁN (szerk.) (1994): *Gazdálkodási alapismeretek oktatása az általános iskolában. Kísérletező iskolák tapasztalatai* Az 1993. december 13-án tartott konferencia anyaga, szerzői kollektíva, Eger.

KÁDEK ISTVÁN (2009): Egy megszűnő tanár-szak (gazdaságismeret), és „fenntartható” tanulsgai *Periodica Oeconomica*, II. évf., május, 56–67. o.

KÁDEK ISTVÁN (2010): Gazdasági tanárképzés Egerben – tapasztalatok és megújulási törekvések. *Periodica Oeconomica*, III. évf., november, 91–102. o.

KÁDEK ISTVÁN – JUHÁSZ ISTVÁN (2014): Kompetencia-fejlesztő módszerek az Emberi erőforrások szakos hallgatók felkészítésében *Munkaügyi Szemle*, 2014/3, 70–78. o.

PAPANEK GÁBOR (szerk) (2007): Gyakorlati vállalkozási ismeretek. PR Editor Kft. ISBN 978-963-06-3711-4

TANÁRI MESTERKÉPZÉSI SZAK (képzési és kimeneti követelmények) – 4. számú melléklet a 15/2006. (IV.3.) OM rendelethez. *Magyar Közlöny*, 2006/36/II. szám

10 | Közgazdásztanár szakos hallgatók személyiségprofilja az Eszterházy Károly Főiskolán

JUHÁSZ ISTVÁN

ABSZTRAKT

Vajon milyen tulajdonságokkal, kompetenciákkal, személyiségvonásokkal rendelkeznek a közgazdásztanár szakos hallgatók az Eszterházy Károly Főiskolán? Jellemző a hallgatókra egyfajta egyedi személyiségprofil? Amennyiben létezik egy ilyen személyiségprofil, akkor ez pontosan mit takar?

A fenti kérdések megválaszolására a Myers-Briggs féle típus indikátort hívja segítségül a szerző. Röviden bemutatja az indikátor kifejlesztésének történetét, az abban foglalt dimenziópárokat, valamint felsorolja a dimenziópárok alapján kialakult személyiségprofilokat. A pedagógusok körében korábban felvett vonatkozó kutatások, valamint eredményeik ismertetésén túl, bemutatásra kerülnek az Eszterházy Károly Főiskola közgazdásztanár szakos hallgatóinak bevonásával végzett kérdőíves vizsgálat mintájának jellemzői és a vizsgálat eredményei is. A hallgatók jellemző személyiségprofiljainak rövid bemutatásával zárja tanulmányát a szerző.

Kulcsszavak: Eszterházy Károly Főiskola, hallgató, közgazdásztanár szak, személyiségprofil

BEVEZETÉS

A GfK Digital Connected Consumer kutatásából az derült ki, hogy az elmúlt 10 évben a középiskolát elhagyó úgynevezett Y generáció képviselőinek pénzügyi ismeretei alacsony szinten állnak „ezért előnyben részesítik az ügyintézővel, tanácsadóval folytatott személyes találkozót az egyes banki, illetve biztosítási termékekről való tájékozódás alkalmával” (Pénzcentrum, 2015).

A jelen közgazdászstanár szakos hallgatói lesznek azok az oktatók, akik a következő generációkat fogják – remélhetőleg az Y generáció eredményeihez viszonyítva sokkal jobban – alapvető közgazdasági elméletekre, összefüggésekre, illetve azok gyakorlati alkalmazására tanítani. Felelősségük megkérdőjelezhetetlen, ezért közel sem mindegy, hogy milyen ismeretekkel és tanári kompetenciákkal felvértezett közgazdászstanárok hagyják majd el a felsőoktatást. Közismert, hogy az oktatók személyisége nagyban befolyásolja a diákok tantárgyhoz fűződő viszonyát, minden bizonnyal így van ez a közgazdasági jellegű tantárgyak oktatásában is. Vajon milyen személyiség típussal rendelkeznek korunk közgazdászstanár szakos hallgatói? Ez a típus predesztinálja őket arra, hogy ismereteiket hatékonyan tudják átadni diákjaik számára? A téma talán még inkább aktuális a 2008-ban kezdődő gazdasági világválság kiváltó okainak tükrében, miként azt a jelen tanulmány lektorának gondolatai is bizonyítják: „annak fényében, hogy a magyar lakosság jelentős hányada elfogadta a nagy kockázatú deviza alapú hitelezést, s ezzel gyatra közgazdasági ismereteit, s így oktatási rendszerünk súlyos gondjait is igazolta [...] a választott téma, a hazai tanárok személyiségének vizsgálata igen időszerű kutatási terepnek ítéltető.” (Papanek, 2015, 1. old.) A fenti gondolatokból kiindulva az alábbiakban szeretném bemutatni az egri Eszterházy Károly Főiskola közgazdászstanár szakos hallgatóinak személyiségprofilját, melyhez a Myers-Briggs féle típus indikátort hívtam segítségül.

1. A MYERS-BRIGGS TÍPUS INDIKÁTOR (MYERS-BRIGGS TYPE INDICATOR)

A Myers-Briggs személyiség-kérdőív megalkotása Katherine Cook Briggs (1875–1968) és lánya, Isabel Briggs Myers (1897–1980) nevéhez fűződik. Freud tanítványának, Carl Gustav Jungnak a tipológiáját vették alapul kérdőívük létrehozásakor. „Myers – akit különösen megragadott Jung elmélete, hiszen ez egybevágott édesanyja korábbi megfigyeléseivel és kutatásával – rendszert és eljárást dolgozott ki Jung elméletének mindennapi hasznosítására. Kiterjedt kutatást folytatott, és a jungi felfogást kérdőív változatban olyan nyelvezetre fordította, amelyet bárki megérthetett. Könyve, a »Gifts differing« (Eltérő adottságok), amely halála után, 1980-ban jelent meg, átfogó bevezetést adja a Myers-Briggs Type Indicator (MBTI) néven ismertté lett rendszernek.” (Erős-Jobbágy, 2001, 1. o.)

A típus indikátor, ahogy neve is mutatja különböző típusokba osztja az embereket. A kiválasztott négy típusjellemző a következő:

- az extrovertált és introvertált attitűd – extraverted (E), introverted (I);
- az érzékelésre vagy intuíción alapozott információfelvétel – sensing (S), intuitive (N);
- a gondolkodásra vagy az érzésre alapozott ítélet – thinking (T), feeling (F);
- az ítélkező vagy észlelő beállítottság – judging (J), perceiving (P).

„Ez a 4 szempont $2 \times 2 \times 2 \times 2 = 16$ típust határoz meg, amelyek ismerete segíthet a karrierrel, a preferált munkatevékenységgel kapcsolatos döntésekben” (Klein B. – Klein S., 2008, 259. o.).

Jung munkásságán az első három dimenziópár alapul, és ebből a rendszerből alkotta meg Myers a negyedik dimenziópárt, amely a külvilághoz való viszonyulást jelenti. A dimenziók definíciói Erős és Jobbágy (2001, 2–4. o.) munkája alapján a következők:

„Az **Extrovertált (E)** személy figyelmét elsősorban a környezetében lévő tárgyak, személyek, események kötik le. Az fokozza, növeli lendületét, amikor hat a környezetére, megerősíti súlyát, elismertségét. Kezdeményezi és fenntartja a környezettel való sokféle kapcsolatot, az aktivitást.

Az **Introvertált (I)** személy számára a fő működési terület belső világának fogalmai és gondolatai között van. A tartós, maradandó fogalmak, ezek kimunkáltsága fontosabbak, mint a külső, múlandó események, szívesen szemlélődik, elmélkedik egyedül, visszavonultan.

Érzékelő (S): az a személy, aki észlelése során az érzékelést részesíti előnyben, jobbra a kézzelfogható tapasztalatokra törekszik. A reális, érzékszervileg megragadható létező a számára valóságos. Az érzékelő azt tudatosítja elsősorban, ami a múltban és a jelenben történt, történik. Élvezi a jelen pillanatot, realista, jó a részletek megfigyelésében, és azokra emlékezik is.

Intuitív (N): az a személy, aki észlelésében a lehetőségek, az összefüggések, a többértelmű jelentések megragadására törekszik. Jung szerint ez a típus észlelésében a „tudattalan” utat követi. Hirtelen jön, valami „bekattan”, vagy egy felfedezés, ráismerés formájában jelenik meg a jelentés. Az intuitív észlelő világa a jelenben érzékelhetően túlmutató világ, beleértve a lehetséges jövő eseményeit, az elvont összefüggéseket.

Gondolkodó (T): a gondolkodó funkció kapcsolja össze az okot az okozattal, és képez logikai rendet közöttük. Azok esetében, akiknél a döntéshozatal elsődleges alapja a személytelen logikán alapuló gondolkodás, jellemzően társul ehhez az elemzés, kritikusság, pártatlanság, tárgyyszerűség. Döntéseiket elsősorban ezek alapján hozzák meg.

Érző (F): az érző funkció a személyes vonzás és taszítás alapján működik. Az e mentális folyamat alkalmazását kedvelő személy a döntés végeredményét az emberekre tett hatásuk szerint értékeli. Az érző a személyes értékeit tekinti döntései alapjának. Jobban érdekli az ember, mint a feladat maga. Igénye a harmónia, a csatlakozás, befogadottság, az egyetértés.

Megítélő (J): az a személy, aki a külvilág felé inkább a döntéshozattal, a szelekcióval, keretek megteremtésével, az eredmények keresésével fordul. Előnyben részesíti az idejekorán hozott döntést a bővebb információ alapján hozott, de későbbi döntésnél. Tervez és követi tervét. A J preferenciájú személy gyakran tűnik szervezettnek, eltökéltnek, mások számára merevnek.

Észlelő (P): az a személy, aki szívesebben gyűjti minél teljesebb körűen az információt. Tendenciájában nyitott, érdeklődő és kíváncsi. Viselkedését a spontaneitás, alkalmazkodás, az új események, befogadható információk iránti nyitottság jellemzi. A P preferenciájú személy gyakran tűnik rugalmasnak, másokra ráhangolódónak és alkalmazkodónak, mások számára kiszámíthatatlannak.”

Hazánkban a felsőoktatásban, főként a pszichológus- és humánerőforrásvezető-képzésben jelent meg az MBTI. Erős és Jobbágy úgy látják, hogy az oktatásban „a felsőoktatásban az MBTI-nek inkább az elméleti és diagnosztikus használata kap hangsúlyt, kevésbé az ön- és szervezetfejlesztésre való alkalmazása.” (Erős–Jobbágy, 2001, 8. o.).

Elméletéhez az MBTI tesztet alapul véve Kirsey (2015a) az alábbiak szerint, csoportosítja és nevezi el a különböző dimenziópárok adott értékei alapján kialakult 16 típust:

I. RACIONALISTÁK

Mérnökök (Engineers)

1. INTP (Építészek – Architects)
2. ENTP (Feltalálók – Inventors)

Koordinátorok (Coordinators)

1. INTJ (Lángelmék – Masterminds)
2. ENTJ (Hadvezérek – Fieldmarshals)

II. IDEALISTÁK

Támogatók (Advocates)

1. INFP (Gyógyítók – Healers)
2. ENFP (Bajnokok – Champions)

Mentorok (Mentors)

1. INFJ (Tanácsadók – Counselors)
2. ENFJ (Tanárok – Teachers)

III. ÉLETMŰVÉSZEK

Szórakoztatók (Entertainers)

1. ISFP (Alkotók – Composers)
2. ESFP (Előadók – Performers)

Kezelők (Operators)

1. ISTP (Kézművesek – Crafters)
2. ESTP (Vállalkozók – Promoters)

IV. GONDOVISELŐK**Ügyintézők (Administrators)**

1. ISTJ (Felügyelők – Inspectors)
2. ESTJ (Ellenőrök – Supervisors)

Fenntartók (Conservators)

1. ISFJ (Oltalmazók – Protectors)
2. ESFJ (Gondoskodók – Providers).

2. AZ MBTI KÉRDŐÍVVEL PEDAGÓGUSOK KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁSOK EREDMÉNYEI

Az alábbiakban az MBTI kérdőív segítségével pedagógusok körében felvett vizsgálati eredmények kerülnek bemutatásra néhány hazai és nemzetközi kutatás tükrében.

Szebeni Rita (2010, 34–35. o.) „A kompetencia alapú oktatás pedagógus személyiség háttere” című doktori értekezésében, hivatkozik Lawrence, Martin, Fairhurst és Fairhurst, valamint Rushton Morgan, és Richard kutatásaira. Az alábbiakban ezen kutatások rövid összegzését mutatom be a doktori értekezés alapján: „Lawrence (1979) 5366 amerikai tanárról szerzett adatokat, és ebben a legpreferáltabb kombináció a következő volt: ESFJ, vagyis extrovertált, érzékelő, érző, ítélkező. Martin (ezzel szemben) (1997) engedelmes, tisztelettudó embereknek írja le az átlag pedagógus ISFJ személyiség típusát. Ők azok, akik felelősséget éreznek azért, amit itt és most meg kell tenniük, realiztikusan viszonyulnak az élethez. Pragmatikusak, empatikusak, akik jól működnek, ha a szabályok világosan definiálva vannak. Erősen igénylik, hogy a dolgok kontroll alatt legyenek, szeretik a következetességet, a kiszámíthatóságot. Gyakran mondják rájuk, hogy ők a Stabilizátorok, Örök, Védelmezők, Tradicionalisták. Jobban szeretik a már kipróbált és megbízható megoldásokat, a jól begyakorolt eljárásokat. Ha mégis kell változtatni, akkor szeretik, ha ennek a menete szépen, logikusan kidolgozott, felépített. Oktatási reformmozgalomba nem szívesen mennek bele. Az átlag tanár személyiségprofilja magyarázható Fairhurst (A. M.) és Fairhurst (L. L.) (1995) szerint azzal, hogy ezek a személyek azért választják a tanári pályát, mert a rájuk bízott gyerekek igénylik a törődést, a gondoskodást. Ezek a személyek rendszerint elkötelezettek, lojálisak, nagy türelemmel bírnak. Jobban szeretik, ha a dolgok kontroll alatt vannak, a kiszámíthatóságot előnyben részesítik a spontaneitással szemben. Papír-ceruza gyakorlatokat végeztenek, munkafüzet-házifeladatokat adnak, a tanulókat memorizálásra ösztönzik, szeretik a rendet, a fegyelmet.

A Rushton és szerzőtársai (2007) által végzett vizsgálatban 58 „elit” floridai tanár vett részt. (A cikk szerint azért „elitek”, mert egy kritériumrendszer – amelyet ebben az államban dolgoztak ki – annak minősítette őket.) Az „elitről” szerzett adatokat összehasonlították két kontrollpopulációval. Random módon kiválasztott általános iskolai tanárok voltak a kontrollcsoport. Az átlag amerikai személyiség típus (ISFJ introvertált érzékelő érző ítélkező) helyett az elit vagy ENFP (extrovertált, intuitív, érző, észlelő), vagy ENFJ (extrovertált, intuitív, érző, ítélkező). Felmerül a kérdés, hogy az élenjáró, sikeres tanárok személyisége miért tér el szignifikánsan az átlag amerikai tanárokéétól a fenti profil irányába.”

Jobbágy és Takács (1997) három típust emelnek ki kutatásukban: ISTJ, ISFJ és INFP (a három típus összesített gyakorisága: 46,9%, és ezek a típusok értek el 10% fölötti értéket a 96 fős, pedagógusokból álló mintán, melyek rendre a következők: ISTJ: 17,7%, ISFJ: 17,7%, INFP: 11,5%). Az első kettő típusba tartozó emberek tisztelik a hagyományos értékeket, erősen normakövetők, türelmesek a rutinfeladatokkal szemben és szívesen elmerülnek a részletek-

ben, így előfordulási gyakoriságuk nem meglepő. Nehezen reagálnak viszont a változó környezetre, így gyakran „meggyűlhet a bajuk” azokkal a diákokkal, akiknek erősségük a hagyományos keretek elleni „lázadás”.

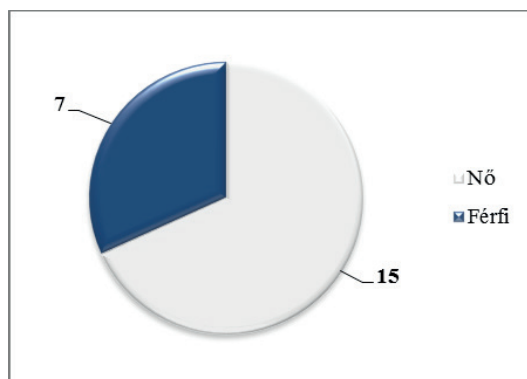
Vannak azonban olyan típusba tartozó pedagógusok is a vizsgált mintában szép számmal, akiket feszélyeznek a hagyományos keretek, és szeretnének újabb dolgokkal kísérletezni. Ők az INFP-k, akik „[i]ntrovertált, érző típusúak, akiknek lelkesedését és jólelkűségét csak a hozzájuk közelállók ismerik. Ha valamilyen tevékenységben érzelmileg érintettek, akkor nagyon jól teljesítenek, és teljesítményüket belső mércéjükhöz igazítják. Szenvedhetnek a túlzott igényességtől. Hosszú távú tervezésre törekszenek, az újdonságok, újszerű megközelítések érdeklik őket, és találékonyak a megoldásokat illetően. Szívesen támogatnak másokat abban, hogy a lehetőségeiket kiaknázzák, ezért gyakran látjuk őket az oktatásban és a legkülönfélébb tanácsadó helyeken.” (Jobbágy–Takács, 1997, 91. o.) Takács Ildikó (2013) egy másik önálló és korábban az interneten fellelhető kutatásában a tanár szakos hallgatók között a leggyakoribb típusok a következők voltak: ISFJ és ESFJ.

3. KÖZGAZDÁSZTANÁR SZAKOS HALLGATÓK MBTI TÍPUSA AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLÁN

A fenti kutatások olykor egymásnak is ellentmondó eredményeinek tükrében talán érthető, hogy miért volt olyan érdekes a szerző számára az Eszterházy Károly Főiskolán tanuló közgazdászstanár MA szakos hallgatók személyiségtípusa az MBTI kérdőív tükrében. A kérdőíves kutatás felvételére 2014. október 11-én került sor, oly módon, hogy a Szakmódszertan I. és a Szakmódszertan II. című gyakorlati órákon megjelent hallgatók lettek megkérve a kérdőív papír alapú kitöltésére. Farkas Attila dékáni hivatalvezető tájékoztatása szerint a 2014/2015. tanév I. félévére beiratkozott és így aktív hallgatói jogviszonnyal rendelkező közgazdászstanár szakos hallgatók létszáma 33 fő (osztott képzésben, levelező tagozaton). A 33 hallgatónak mintegy kétharmada, azaz 22 hallgató töltötte ki a kérdőívet.

A kérdőív kettő részre lett osztva. Az első részben szerepelnek az alapadatok, melyek a névre, születési időre, nemre, lakóhelyre, iskolai végzettségre és a tanári tapasztalatra vonatkoznak. A kérdőív második része egy 20 kérdésből álló rövidített MBTI kérdőívet tartalmaz. Az alábbiakban az alapadatok értelmezése révén kerülnek bemutatásra a közgazdászstanár szak hallgatóinak általános jellemzői, majd ezt követően az MBTI kérdőív alapján mért személyiségtípusuk.

1. ábra: Közgazdászstanár szakos hallgatók mintájának nemenkénti megoszlása (fő)

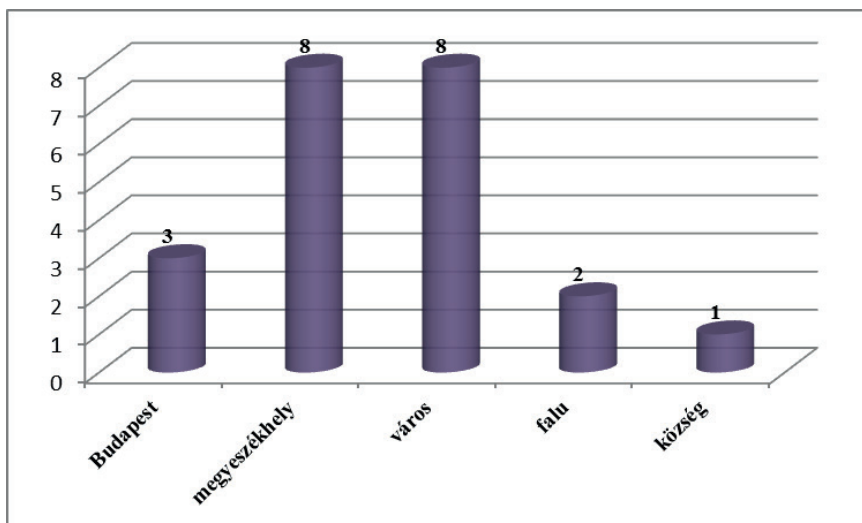

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján, saját szerkesztés (2014)

Az adatok elemzése alapján a kérdőívet kitöltő átlagos közgazdászstanár szakos hallgató 1970-ben született (életkora 43,77 év). A viszonylag magas átlagéletkorból is látható, hogy a hallgatók zömében a középkorosztályból kerültek ki, sokuk többéves oktatói tapasztalattal a háta mögött – elsősorban a jogszabályi nyomás hatására – most szeretne tanári végzettséget szerezni.

A minta nemenkénti megoszlását erős női dominancia jellemzi (1. ábra). Lakóhelyüket tekintve pedig zömében megyeszékhelyekről, illetve városokból érkeztek a főiskolára a diákok (2. ábra).

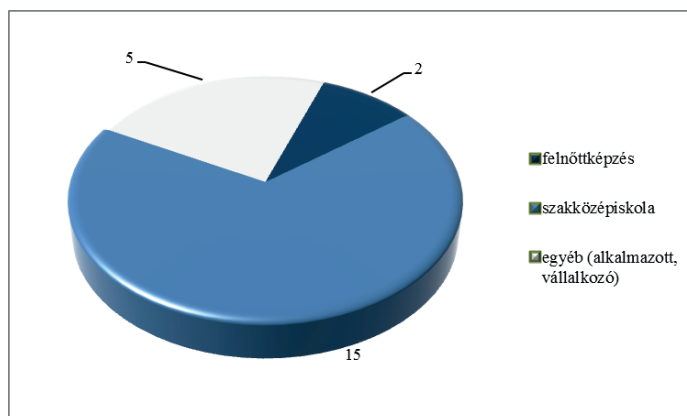
2. ábra: Közgazdászstanár szakos hallgatók mintájának lakóhely szerinti megoszlása (fő)

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján, saját szerkesztés (2014)

Munkahelyüket tekintve a hallgatók jelentős része szakközépiskolában (többségében közgazdasági, de van, aki művészeti, illetve közlekedés-gépészeti szakközépiskolában) dolgozik. Az egyéb kategóriát tekintve három hallgató alkalmazottként, de nem oktatói státuszban, kettő hallgató pedig vállalkozóként dolgozik, szintén nem az oktatásban. Munkahelyük szerinti megoszlásukat a 3. ábra szemlélteti.

3. ábra: Közgazdászstanár szakos hallgatók mintájának munkahely szerinti megoszlása (fő)

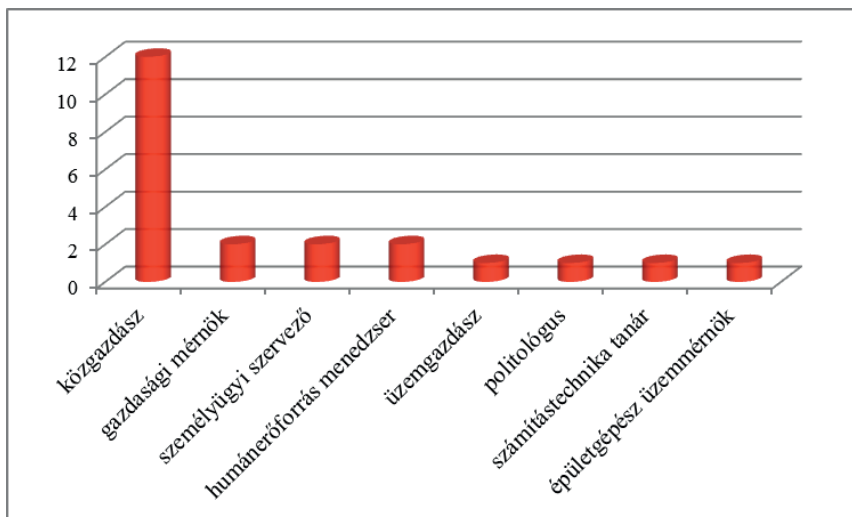

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján, saját szerkesztés (2014)

A mintát alkotó hallgatók átlagosan a 31 és fél (egészen pontosan 31,55) évesen szerezték meg első (zömében gazdasági jellegű) diplomájukat (4. ábra), mely jellemzően közgazdász diploma volt (12 fő). További 6 hallgató második diplomája révén vált közgazdásszá.

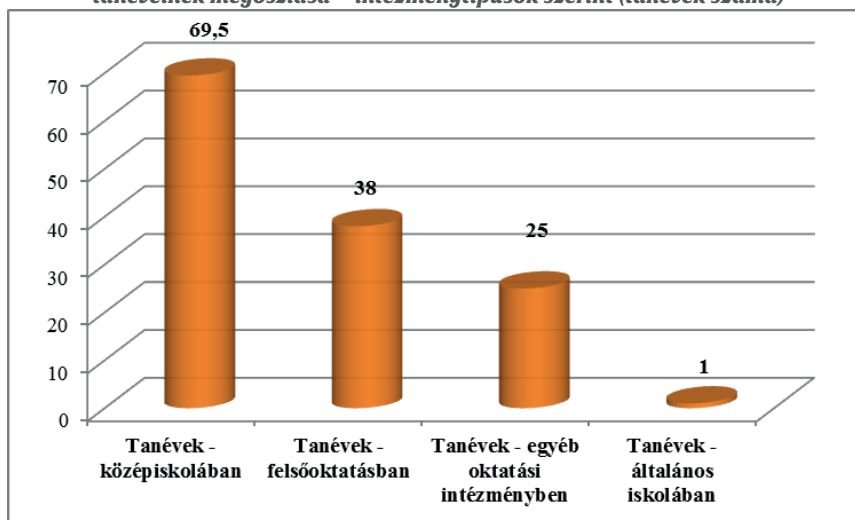
Gazdasági alapidiplomájukat (BA, illetve főiskolai) heten egészítették ki magasabb szintű (MA, illetve egyetemi) közgazdász végzettség megszerzésével. A végzettségek tekintetében igen színes palettájú a hallgatók mintája. Vannak, akik emberi erőforrás tanácsadó, jogász, politológus, pszichológus (sőt egyik hallgató közgazdász PhD) végzettséggel is rendelkezik.

4. ábra: Közgazdásztanár szakos hallgatók mintájának első felfokú végzettsége szerinti megoszlása (fő)

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján, saját szerkesztés (2014)

5. ábra: Közgazdásztanár szakos hallgatók oktatóként eltöltött tan éveinek megoszlása – intézménytípusok szerint (tanévek száma)

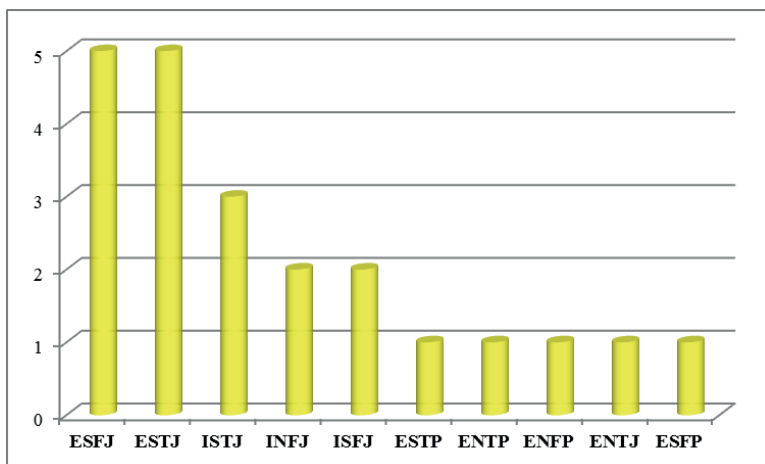

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján, saját szerkesztés (2014)

A mintát alkotó 22 hallgató összesen mintegy 133,5 tanévet töltött el valamilyen oktatási intézmény tanáráként (ami átlagosan 6,07 tanévet jelent hallgatónként). A tanévek oktatási

intézmények szerinti megoszlásáról az 5. ábra ad tájékoztatást, melyből kiderül, hogy többségében a középiskolákban ledolgozott tanévek dominálnak, a felsőoktatásban, egyéb oktatási intézményben és az általános iskolában eltöltött tanéveket megelőzve.

6. ábra: Közgazdászstanár szakos hallgatók mintájának MBTI típusok szerinti megoszlása (fő)

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján, saját szerkesztés (2014)

A kérdőív második részére – az MBTI kérdőívre – adott válaszaik alapján a hallgatók a 6. ábrán látható típusok szerinti megoszlást mutatják. Az adatokból kiderül, hogy leginkább az ESFJ és az ESTJ típusok a dominánsak (5-5 fővel). Érdekes módon ezek az eredmények a korábban bemutatott kutatásokhoz viszonyítva inkább az Amerikai Egyesült Államokban végzett kutatás eredményeivel csengenek egybe, ahol szintén az ESFJ típus dominált, míg a hazai kutatások leginkább az introvertált (I) típusok térnyerését konstatálták. Meg kell azonban állapítani, hogy a 16 lehetséges típusból a hallgatói eredmények mintegy tízet lefednek, így „csak” ezen adatok alapján messzemenő következtetéseket nem lehet levonni. Amennyiben azonban dimenziópáronként vizsgáljuk meg a kapott eredményeket (1. táblázat), azok már pontosabb képet nyújtanak.

1. táblázat: Közgazdászstanár szakos hallgatók mintájának MBTI típusa dimenziópárok összevetése alapján

Dimenziópárok megnevezése	Fő	Domináns dimenzió megnevezése	Domináns dimenzió betűjele
Extrovertált (E)	15	Extrovertált	E
Introvertált (I)	7		
Érzékelő (S)	17	Érzékelő	S
Intuitív (N)	5		
Gondolkodó (T)	11	Gondolkodó / Érző	T/F
Érző (F)	11		
Megítélő (J)	18	Megítélő	J
Észlelő (P)	4		

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján, saját szerkesztés (2014)

A fenti táblázatból kiolvasható, hogy ha csak és kizárólag az egyes dimenziópárok esetében elért hallgatói eredményeket vizsgáljuk, akkor egyértelműen az extrovertált, érzékelő és megítélő funkciók kerülnek többségbe, míg a gondolkodó/érző dimenziópárnál éppen 50-50 % a megoszlás. A fentiek alapján tehát kimondható, hogy a vizsgálatban részt vevő közgazdász szakos hallgatók MBTI személyiségprofilja leginkább az ESFJ és az ESTJ típusoknak felel meg. Mindkettő típus a Gondviselők típuscsoportjába tartozik, az alábbiakban ezen típusok kerülnek részletesebben bemutatásra.

ESFJ

Melegszívű, lelkiismeretes és együttműködő. Szeretne harmóniára törekedni környezetével. Szívesen dolgozik együtt másokkal, és a határidőkre is odafigyel. Hűséges, és figyel a részletekre, valamint az emberek igényeire (igyekszik is azokat kielégíteni). Szereti, ha elismerik a munkáját. (Myers, 1980).

A „Gondoskodó” (ESFJ) típus hasonlít a Mikulásra, aki odafigyel arra, hogy ki viselkedik jól vagy rosszul. Gondoskodnak az emberek jólétéről, valamint jól fejlett társas készségekkel is rendelkeznek, ezért szívesen foglalkoznak az emberekkel olyan területeken, mint az egészségügy, az oktatás, a szociális tevékenység vagy a vallás. Az üzleti életben lehetnek kiskereskedők, recepciósök, esetleg ingatlanügynökök vagy értékesítési munkatársak (Keirse, 2015b).

ESTJ

Praktikus és gyakorlatias. Határozott, gyors döntéshozó. Hatékonyan és szívesen szervez projekteket és embereket. Figyel a részletekre, módszeres, és ezt másoktól is elvárja. Egyesek szemében olykor túlzottan makacsnak is tűnhet (Myers, 1980).

Az „Ellenőr” (ESTJ) típusba tartozók szívesen törnek vezetői babérokra. Többen saját üzletet nyitnak, de az is előfordul, hogy fokozatosan, a ranglétrát megmászva jutnak el vezetői pozícióig, de akár egy önkéntes szervezetben is betölthetnek vezetői munkakört. Megtalálhatóak a kormány szolgálatában is, esetleg katonaként vagy rendőrként helyezkedhetnek el. Műszaki pályák esetében ideális számukra a mérnöki vagy a számítógépes elemzői pozíció, de lehetnek fogorvosok, bírók vagy orvosok is (Keirse, 2015b).

4. KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmányban az Eszterházy Károly Főiskola közgazdásztanár szakos hallgatóinak körében az MBTI kérdőívvel felvett vizsgálat eredményei és az MBTI típusindikátor alapján a hallgatókra jellemző személyiségprofil kerültek megrajzolásra. Megállapítható, hogy leginkább a következő kettő személyiségtípusba sorolhatóak be a közgazdásztanár szakos hallgatók: ESFJ és ESTJ. Érdekes módon ezek az eredmények a korábban az Amerikai Egyesült Államokban dolgozó pedagógusok körében végzett vizsgálati eredményekkel jobban összeeszenek, mint a hasonló körben végzett hazai kutatási eredményekkel.

Következtetésképpen megállapítható, hogy a két feltárt személyiségtípus közül az ESFJ típusba tartozó tanárok személyisége inkább tekinthető egy humánus, a diákokat partnerként tekintő, gondoskodó pedagógusnak, míg az ESTJ típusba tartozó oktatók némileg szigorúbbak és „vaskalaposabb” ellenőr típusú tanárok lehetnek. Véleményem szerint az ESFJ-k inkább a gyermekeket és pszichés fejlődésüket, míg az ESTJ-k inkább a száraz tényeket és a racionalitást helyezik előtérbe oktatásuk során. Ám egyik típus sem zárja ki azt, hogy ne tudnák jól és kellő hatékonysággal átadni ismereteiket a jövő generációjának. Mint ahogy nincsen kettő egyforma ember, úgy nincs kettő egyforma tanár sem. Más-más eszközökkel

ugyan, de a kétféle típusba tartozó oktatók is eredményesek lehetnek. Bízom benne, hogy az ő eredményességük nemcsak abban fog megmutatkozni, hogy kevesebb kockázatos devizahitelt vesznek majd fel oktatott diákjaik felnőttként, hanem abban is, hogy kellő érzékkel és határozottsággal hozzák meg mindennapi életük gazdasági döntéseit! A korábban bemutatott gyakorló tanárok körében végzett vizsgálati eredmények alapján, erre mindkettő típusba tartozó tanároknak megvan a kellő potenciál. Kérdés az, hogy tudnak-e majd ezzel élni, munkájuk végzése során.

HIVATKOZÁSOK

ERŐS ILONA – JOBBÁGY MÁRIA (2001): A Myers–Briggs Típus Indikátor (MBTI) Magyarországon. *Alkalmazott Pszichológia*, (4) 1–17. Letöltve: 2014. július 31. http://www.anima-racio.hu/pdf/MBTI_mo.pdf

FAIRHURST, A. M. – FAIRHURST, L. L. (1995): *Effective teaching effective learning: Making the personality connection in your classroom*. Palo Alto, CA: Davis–Black.

JOBBÁGY MÁRIA – TAKÁCS PÉTER (1997): „Az a közös bennünk, hogy mások vagyunk”. *Iskolakultúra*, (6–7) 78–93.

KEIRSEY, D. (2015a): *The Keirsey Temperament Sorter (KTS-II)* Letöltve: 2015. május 04. <http://www.keirsey.com/aboutkts2.aspx>

KEIRSEY, D. (2015b): *Finding Your Passion or What Makes a Job Right for You?* Letöltve: 2015. május 04. <http://www.keirsey.com/personalityzone/wz19.asp>

KLEIN BALÁZS – KLEIN SÁNDOR (2008): *A szervezet lelke*. EDGE 2000 Kiadó, Budapest.

LAWRENCE, G. (1979): *Peoples types and tiger stripes: A practical guide to learning styles*. Gainesville, FL: Center for Applications of Psychological Type.

MARTIN, C. (1997): *Looking at type: The fundamentals*. Gainesville, FL: Center for Applications of Psychological Type.

MYERS, I. B. (1998): *The 16 MBTI Types*. Letöltve: 2015. május 05. <http://www.myersbriggs.org/my-mbti-personality-type/mbti-basics/the-16-mbti-types.htm>

PAPANÉK GÁBOR (2015): Lektori vélemény Juhász István: „Közgazdászstanár szakos hallgatók személyiségprofilja az Eszterházy Károly Főiskolán” című cikktervezetéről.

PÉNZCENTRUM (2015): Sok fiatal elbénázza ezt 30 év alatt. Szerző nélkül. Letöltve: 2015. május 05. http://www.penzcentrum.hu/megtakaritas/sok_fiatal_elbenazza_ezt_30_ev_alatt.1044629.html?utm_source=penzcentrum&utm_medium=mail&utm_campaign=hirlevel

RUSHTON, S. – MORGAN, J. – RICHARD, M. (2007): Teacher's Myers–Briggs personality profiles: Identifying effective teacher personality traits. *Teaching and Teacher Education* (23) 432–441. Letöltve: 2014. augusztus 1. <http://legacy.usfsm.edu/academics/coe/forms/2007%20of%20league%20of%20teachers%20mbti.pdf>

SZEBENI RITA (2010): *A kompetencia alapú oktatás pedagógus személyiség háttere*. Doktori Értekezés, Debreceni Egyetem, BTK.

TAKÁCS ILDIKÓ (2013): A Myers–Briggs Típus Indikátor (MBTI). Nyomtatott diasor.

11

Az Eger című lap és szerkesztői 1863–1893 között (1863. július 2. – 1893. szeptember 26.)

BARNA BÉLA

Jelen tanulmányban egyrészt az Eger című lap intézménytörténetének 30 évét (1863. július 2. – 1893. szeptember 26.) tekintem át, másrészt pedig a lap szerkesztőinek újságírói életpályáit mutatom be: így Vida József, Szabó Ignác, Fekete Ferenc és Ilméri Kiss István szerkesztők életrajzát közlöm.

Kulcsszavak: Eger, sajtótörténet, 19. század,

1. ELŐZMÉNYEK: AZ EGRI ÉRTESÍTŐ ÉS AZ EGRI POSTA (1860–1863)

Az 1851-től 1859-ig tartó, Alexander Bach osztrák belügyminiszterről Bach-korszaknak nevezett időszakban (amelyet országos sajtótörténeti szempontból Buzinkay Géza *A túlélés évtizedének* nevez⁶⁴) jelen tudásunk szerint Egerben nem jelent meg újság.

Az első tulajdonképpeni hírlap, az Egri Értesítő, 1860. szeptember elsején, szombaton indult útjára, ezt a dátumot tekinthetjük egyben a rendszeres egri sajtó megindulásának is. A lap alapító kiadója **Czeisler**⁶⁵ (más írásmód szerint **Zeisler**) **Lajos** volt, a kiadó irodája is az ő fűszerkereskedésében, a Belváros (**Halpiacz**⁶⁶) **239**-es szám alatt volt.

⁶⁴ 1852-től az évtized végéig a császár nagybátyja, Albrecht főherceg lett Magyarország kormányzója, működése idején Pest-Budán szigorúbb lett a sajtóellenőrzés, mint Bécsben.

⁶⁵ Magán az Egri Értesítőn is az 1860-as évfolyamon Zeisler, 1861 februárjától pedig Czeisler az írásmód.

⁶⁶ Az egri Halpiac valószínűsíthetően a mai Zalár utca végén, a Tábornok ház előtt volt.

Szerkesztőnek sikerült megnyernie a klagenfurti születésű **Montedegoi Albert Ferenc**⁶⁷ (1811–1883) csillagászt. Az alapító (Czeisler) egyébként így vallott az Egri Értesítő megalapításáról: „Sok száz forintomba, még több gondomba, s virágzó üzletem tönkremenetelére került kedvelt eszmém, az Egri Értesítő megalapítása. Mindez hagyján. Megnyugvást találok abban, hogy azon szomorú időkben tehetségemhez képest segítettém én is közös ügyünkön, s hogy a lap megalapításával s fenntartásával hazafias cselekedetet műveltem”.

Albert Ferenc négy és fél hónapnyi működése után szerkesztőváltás következik a lap élén. A Borovszky-monográfiában Breznay Imre, tőle átvéve pedig Nagy József is tévesen közli Eger története című könyvében, hogy a szerkesztést „Danielik János, később egri kanonok veszi át”. Valójában nem **Danielik János**, hanem annak öccse, az ugyancsak murányi születésű, ám négy évvel fiatalabb Danielik József író, a Szent István társulat igazgatója vette át a lap szerkesztését a II. évfolyam 2. számától (1861. január 20., vasárnap). Az Egri Értesítő utolsó száma egyébként 1861. december 29-én jelent meg, egy héttel később pedig már Egri Posta lett az új neve.

Az Egri Posta első száma 1862. január 5-én jelent meg, s még öt hónapon át Danielik József szerkesztette a lapot, ő azonban 1862. június elsején (I./22. szám) leköszönt, mert Visontai Kovács László kérésére **Erdélyi József** lett (volna) a szerkesztő. Mivel azonban Pálffy Móríc⁶⁸, aki 1861–1865 között Magyarország helytartója volt, nem adta meg Erdélyinek a szerkesztői jogot, ezért az alapító Czeisler Lajos díjtalanul Pázmán Alajos birtokába adta a lapot. Az Egri Posta szerkesztője Szabó Ignác lett⁶⁹, Erdélyi József főmunkatárs pedig, aki sikertelenül pályázott a szerkesztői címre, átment a konkurenciához, és a Mátra című újság munkatársa lett.

Az Egri Posta utolsó száma 1863. június 24-én (II. évfolyam/26. szám) jelent meg: e szám is közli, hogy a következő félévben nagyobb és díszesebb alakban Eger címmel fog megjelenni az újság, immár a körmendi születésű Vida József szerkesztésében.

⁶⁷ (Montedegoi) Albert Ferenc (Klagenfurt, 1811 – Eger, 1883) Albert Ferenc 1811. január 1-jén született az ausztriai Klagenfurtban. 1841-től a pesti egyetem csillagászat és felsőbb földmérés professzora volt, miután a pesti egyetem bölcséleti karán doktori oklevelet is szerzett (1835-ben). 1825-től 1848-ig a budai csillagvizsgálóban a saját meteorológiai észleléseinek eredményeit havonta közzétette az *Ofner-Pester Zeitung* és *Pester Tageblatt* hírlapokban; 1832-től pedig magyarul az akkori lapokban, nevezetesen a *Jelenkorban* és a *Nemzeti Újságban*, illetve később az *Egerben* és az *Idők Tanujában*. 1851. április 15-én Bartakovics Béla egri érsek kinevezte egri csillagásznak, líceumi tanárnak, s rábízta a bibliotéka könyvtárai teendőit. Oktatott német nyelvet, matematikát, fizikát, geográfiát és statisztikát is. 1852-ben meteorológiai megfigyelőállomást rendezett be, megfigyeléseinek eredményeit pedig a később elindult helyi sajtóban tette közzé. Emellett cikkeket és értekezéseket írt a csillagászat, időjárás és természettan köréből a *Közhasznú Esmeretek Tárába*, illetve a Szent István Társulat Encyclopaediájába; továbbá az Akadémia Értesítőjébe, az egri főgimnázium Értesítőjébe, az Egri Értesítőbe és utódjába, az Egri Postába. Sőt igazából erre az életrajzírók eleddig nem nagyon tértek ki: ő volt a szerkesztője is az Egri Értesítőnek. Czeisler lapalapító visszaemlékezése szerint többször felkereste a megyefőnök Tiboldt urat, aki egyszer azt kérdezte tőle: Haben Sie schon einen Redacturen? És Tiboldt Montedegoi Albert Ferencet ajánlotta, rögtön küldetett is érte, és meg is kötötték a szerződést: melynek értelmében Montedegoi szerkesztette a lapot évi 500 forint tiszteletdíjért. V Tana Judit szerint az idősebb Albert Ferenc csillagászati tevékenysége ezután már elméleti fejtegetések, tanulmányok, szakkönyvek és ismeretterjesztő cikkek írására koncentrált. Ma úgy fogalmazhatjuk, hogy a tudományok ismeretterjesztője volt. A *Jelenkor*, a *Pesti Napló* és a *Nemzeti Újság* rendszeresen közölte írásait. 1883. augusztus 9-én az íróasztal mellett, munka közben érte a halál Egerben. Hogy az egriek körében milyen népszerű volt, bizonyítja az a 30 hintó, amely 1883. augusztus 12-én – három nappal halála után utolsó útjára elkísérte. Albert Ferenc az egri Hatvani temetőben nyugszik. Emléktáblája a Bajcsy-Zsilinszky utca 1-es számú épület (OTP) oldalán van, felirata: „Ebben a házban lakott Montedegoi Albert Ferenc 1811–1883 a budai Uraniae és az egri Specula csillagásza”. Utcát is neveztek el róla Eger lajossaláros részén.

⁶⁸ Gróf Pálffy Móríc (Vöröskő, 1812. július 12. – Kaltenleutgeben, 1897. szeptember 14.) császári altábornagy, a főrendiház tagja, császári királyi kamarás az Aranygyapjas rend birtokosa, 1861–1865 között Magyarország helytartója volt.

⁶⁹ „Miután Danielik József, a szerkesztő, – ki akkor már Egerből Bpestre volt, hivatalos állásánál fogva, távozandó, – a szerkesztői gondoktól is menekülni óhajtott, új szerkesztőről kellett gondoskodni. – Ekkor szólította föl a lap tulajdonos, Pázmán A. a lap szerkesztésének átvételére Szabó Ignác egri főgymn. tanárt, a lap volt belmunkatársát, ki arra készséggel vállalkozott”. – Az időszak sajtó Egerben III. Eger című lap 1886. május 11-i (25-ik évfolyam 19-ik) szám.

2. AZ EGER INDULÁSA ÉS VIDA JÓZSEF SZERKESZTÉSÉNEK IDEJE (1863–1871)

Politikai és vegyes tartalmú hetilapként tehát a korábbi bejelentés szerint 1863. július 2-án valóban meg is jelent az **Eger** első száma Vida József szerkesztésében, az Egri Posta folytatásaként, de új évfolyamszámozással, és egy ideig, 1867 áprilisáig a kiadója **Pázmán Alajos**⁷⁰ volt.

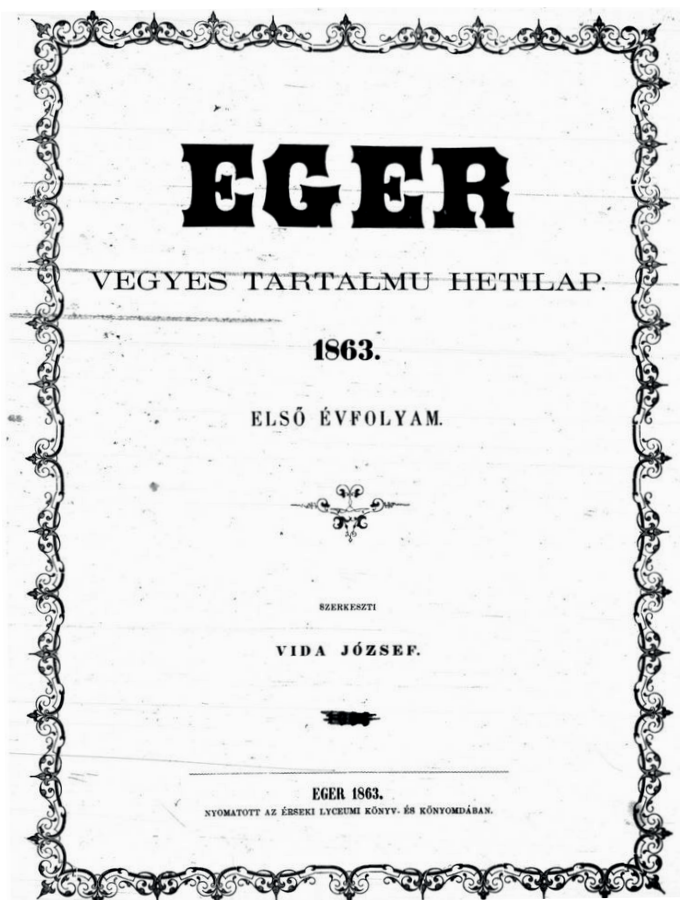
Breznay írja a lapról a Borovszkyban: „Az Eger hetenként egyszer jelent meg egy ívnyi terjedelemben; tartalma társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi, később pedig politikai is”.

A lap első szerkesztője 1863 júliusa és 1871 augusztusa között Vida József (Körmend, 1833 – Kassa, 1876) költő volt. Vida a Vas megyei Körmenden született 1833. március 2-án. Apja Vida János szabómester, anyja Gerencsér Róza volt. A gimnáziumot Szombathelyen végezte. Húszévesen, 1853 októberében Pestre ment joghallgatónak. 1856-tól Jókai Mór pártfogásával a **Vasárnapi Újság**ban megjelent költeményeivel figyelmet keltett, és Pákh Albert⁷¹ vidám újdonságok és egyéb apróságok írójának szerződtette, és e minőségben működött 1862-ig. Közben 1860-ban jogdoktori oklevelet nyert. Erről az időszakról így írt a Vidáról szóló nekrológban a Vasárnapi Újság: „Első fellépte az irodalomban 1855-re esik. A Vasárnapi Újság szerkesztője Pákh Albert, betegsége miatt huzamosabban időzván Gräfenbergben, a lap szerkesztését Jókai vitte. Vida néhány verset vitt hozzá, melyek közül egy mindjárt a következő számban megjelent, egy szerkesztői izenet kíséretében, mely biztatólag szólt a fiatal kezdő tehetségéről. A szerkesztő haza érkezvén, nem csak több verset közölt tőle, hanem fel is vette lapja mellé, újdonságok s egyéb apróságok írójának, s e minőségben maradt Vida a lap mellett 1862-ig, mikor a fővárosból elköltözött”⁷².

⁷⁰ *Pázmán Alajos* (Miskolc, 1816 – Maklár, 1881) 1816. június 13-án született a Borsod vármegyei Miskolcon, ott végezte a gimnáziumot is, majd Egerben lett papnövendék, itt is szentelték pappá 1840-ben: Ócskay Antal kassai püspök ordinálta áldozópappá. Három évi káplánkodás után főszékesegyházi hitszónok és karkáplánná nevezték ki. 1844-ben a tanítóképző intézet tanára, a Foglár-intézet aligazgatója lett. 1862–1863-ban az Egri Posta kiadója volt Pázmán, akihez így került a lap Czeisler visszaemlékezése szerint: „Azonban, mivel Erdélyi nem lehetett a szerkesztőm, átadtam a lapot mindenestül egy krajcár kárpótlás nélkül Pázmánnak, aki hálálkodva ígérte meg, hogy míg valaki családomból él, addig pontosan kapni fogja a tisztelet példányt. Egy évig meg is tartotta amit mondott, de aztán ő is megfélemedezett mindenről”. (CSERŐ, 1886) A Magyar Katolikus Lexikon szerint: „Szerk. 1862. X. 28–1863. VI. 27: az Egri Posta c. vegyes tartalmú és kiad. 1863. VII. 2–1867. IV: az Eger c. pol. hetilapot”.

⁷¹ *Pákh Albert* (Rozsnyó, 1823. március 11. – Pest, 1867. február 10.) ügyvéd, az MTA levelező, valamint a Kisfaludy Társaság rendes tagja, a Vasárnapi Újság alapítója és szerkesztője.

⁷² SZÁSZ Károly: Vida József. Nekrológ. Vasárnapi Újság, 1876, XXIII. évfolyam, 28. szám. p.438.

1. ábra: Az Eger című lap első évfolyama

Pesten tartózkodása ideje alatt csaknem minden szépirodalmi lapban jelentek meg költeményei, így a Vasárnapi Újságon kívül a **Hölgyfutárban**, a **Családi Körben**, a **Divatcsarnokban**, a **Szépirodalmi Figyelőben**, a **Koszorúban**, a **Szépirodalmi Közlönyben**, a **Nővilágban**, a **Részvét naptárában**, az **Igazmondóban**, a **Figyelőben**, stb. A **Magyar Sajtó** minden szombati számában (1855–58) tette közzé humorisztikus tárcáját.

Humoros és tréfás dalai, egészséges, bár néha nyers zsánerképei, magyaros ritmusérzéke, Petőfire emlékeztető modora a maga idején kedvelt költővé tették. Vida Nemzeti koszorú című kötete 1860-ban jelent meg Pesten, felemás visszhangot keltve: születtek róla elragadtatott hangú, dicsérő, illetve a szerzőt egyszerű epigonnak bélyegző kemény kritikák is. Azonban különleges horderejű az a két bírálat, melyet a szerkesztő Arany és az általa kritikaírára felkért Szász Károly készített⁷³. Szász Károly tollából igen kedvező bírálat jelent ugyan meg a Szépirodalmi Figyelő 1861. évi 13. és 14. számában, de a szerkesztő (Arany János) bíráló jegyzete nagyon alább szállította az elismerést; ez lelohasztotta Vida munkakedvét, s ezután ritkábban írt. A Vasárnapi Újság így írt erről: „Ez idő alatt lyrai tehetsége szépen fejlődött, s a Vasárnap Ujságban, Hölgyfutárban s csaknem valamennyi szépirodalmi lapban gyakran találkozott a nevével a közönség. Dalaiban humor, közvetlenség, élénk képzelet és érzés nyilatkozott. Modora a Petőfiére emlékeztetett, népies hangjával, eleven tréfaival, s egészséges,

⁷³ BALÁZS Eszter Anna: Arany János széljegyzetei Vida József Nemzeti Koszorú című verseskötetében. Irodalomtörténeti Közlemények 2002. 5–6.sz. p.676–689. <http://epa.oszk.hu/00000/00001/00011/balazsea.htm#fn52>

bár olykor nyers és ízléstelen, genre-képeivel. Midőn versei gyűjteményét 1860-ban Nemzeti koszorú cím alatt közrebocsátotta, bírálója, Arany János Szépirodalmi Figyelőjében azt írta róla, hogy »benne határozottan körvonalazott egyéniség áll az olvasó előtt, kinek első kiváló vonása a humor azon neme, mely nem annyira mély ugyan, hogy keserű és fájdalmas legyen, de nem is annyira felületes, hogy a csupa élcczel téveszthetnők össze; azon humor ez, mely a jóindulatú kedélyesség s az ártatlan tréfát kereső szeszély egyesüléséből ered; mely a satyra kilencz ágú korbáccával nem csapdossa a sivár bűnöket, sőt, szivesebben lesz epigrammaivá, ha az élt nem mellőzheti, de tréfája többnyire találó s genre-képeiben vagy csapongásaiban nem ritkán szelíden metsző is.« A bírálat azonban, a részletekben, nagyon is kedvezőnek találtatott a szerkesztő által, ki azt, ellenjegyzetében tetemesen devalválta. A fiatal szerzőnek a nagy költő s szintoly nagy tekintélyű kritikus szava csökkentette kedvét a költői pálya iránt s azután keveset írt, még kevesebbet bocsátott közre; mikor azonban Arany a Koszorú című lapját megindította: 1862-ben egy szép költeménnyel (»Házaséletem«) Vida is fölkereste.”⁷⁴

Arany János egyébként, szigorú és józan szavai ellenére, reménytelen jövőt látott Vida előtt.⁷⁵ A Szépirodalmi Figyelő 1862-es évfolyamában, tehát már a kötet és kritikája megjelenése után, azt írja egyik glosszájában: „Vida József, tehetséges ifju költőink egyike, az egri lyceumba jogtanárrá választatott. Reméljük, e heterogen pálya nem vonja őt el a költészettől, melyben hivatásának már is szép jeleit adta.”⁷⁶ Arany ezek szerint esélyt látott arra, hogy Vida kiemelkedjék a többiek közül. Sorsát később is figyelemmel kíséri: a folyóirat Vegyes című rovatában gyakran megemlíti nevét.⁷⁷

1862-ben az Egri Érseki Lyceumi Jogakadémia nyilvános, rendes tanári állására kapott meghívást; ekkor elhagyta a fővárost. Erről a Vasárnapi Újság így írt: „Azután az élet is más pályára terelte. 1860-ban jogtudori oklevelet nyert, s tanári pályára szánván magát, állás után nézett. 1862-ben az egri érseki joglyceumba hivatott meg tanárrul. Bucsut mondott a fővárosnak, s a Vasárnapi Újságtól, hol különösen eleven és humoros »szerkesztői mondanivalóival« a rossz poéták félelme s az olvasók mulattatója volt, megválva, új állását elfoglalni ment. Megnősült, s teljes családi boldogságot élvezett nejének 1872-ben bekövetkezett haláláig. E csapás után soha nem vigasztalódott s beteges kedélyét, melyet saját, gyorsan fejlődő mellbetegsége is elkeserített, sem ártatlan gyermekei látása, sem baráti vigasztalás, nem vidíthatta föl. A kassai kir. jogakadémiához helyeztetvén át, ott teljes visszavonultságban, csak hivatalának és gyermekeinek élve, töltötte végeit”.

Egerben megnősült tehát, gyerekei születtek, és az **Eger** című hetilapot megindította, és szerkesztette 1863. július 2-től 1871. augusztusig. Saját művet alig publikált a lapban. Álneve egyrészt a **Kacsaközi**⁷⁸ volt, illetve **Dorombosi** vagy **Duzzogi Hárpia**. Álneveit Vida közeli barátja, Károly György Hugó⁷⁹ fedte fel⁸⁰. Vida korabeli népszerűségét igazolja egyébként Károly Gy. Hugó megállapítása, miszerint az akkortájt készült összes irodalmi tankönyv, sőt egy német olvasóközönség számára összeállított antológia is közöl tőle egy-két verset.

⁷⁴ SZÁSZ Károly: Vida József. Nekrológ. Vasárnapi Újság, 1876, XXIII. évfolyam, 28. szám. p.438.

⁷⁵ BALÁZS Eszter Anna: Arany János széljegyzetei Vida József Nemzeti Koszorú című verseskötetében. Irodalomtörténeti Közlemények 2002. 5–6.sz. p.676–689.

⁷⁶ AJÖM XII, Prózai művek, 1, 1860–1882, kiad. NÉMETH G. Béla, Bp., 1968, 262.

⁷⁷ „Az Egri Posta szerkesztését, hir szerint, Vida József tehetséges ifju költőnk venné át.” Koszorú, 1863, 3. sz., jan. 18., 71; „Az Egri Posta ezentul Heves cím alatt, Vida József szerkesztése mellett fog megjelenni.” Uo., 19. sz., nov. 8., 455.

⁷⁸ Vida József író és költőnek álneve (kisebb prózai dolgozatai alatt); a Kacsaköz utca Egerben, hol Vida egy ideig lakott. – Forrás: Pallas Nagylexikon

⁷⁹ Károly György Hugó (Debrecen, 1840 – Budapest, 1908), bölcséleti doktor, a jászóvári premontrei kanonokrend áldozópapja, főgimnáziumi tanár.

⁸⁰ KÁROLY Gy. Hugó: Egy elhallgatott költőnk. A Felső Magyarországi Múzeum-egylet Első Évkönyve 1872–3., szerk. KÁROLY Gy. Hugó, Kassa, 1874, 14–27.

2. ábra: Vida József, az Eger első szerkesztője

Felesége 1872-ben meghalt. Ez rendkívül lesújtotta, és 1871. augusztus 10-én a kassai királyi jogakadémiához helyeztetvén át, ott egészen elvonultan élt. Pestről távozása után alig jelent meg tőle valami⁸¹. 1876-ban küldött be a Fővárosi Lapoknak egy költeményt Ahhoz a kaszás úrhoz címmel, melyben az őt fenyegető halállal gúnyolódik, ezen utolsó költeménye éppen 1876. június 20-án Kassán történt halála hírével egyszerre jelent meg. Tüdővészben halt meg 43 éves korában. Halálakor a Vasárnapi Újságban (1876. július 9-én) jelent meg róla nekrológ (-á-r- monogrammal: Szász Károly), ugyanebben a számban megjelent arcképe is (Haske Ferenc illusztrációja). Szülővárosában, Körmenden utcát neveztek el róla.

Vida nyolc évig szerkesztette a lapot, Arnóthi (Szabó Ignác) szerint ez a 8 év volt a legszebb korszaka a lapnak:

„Az időszaki sajtó történetét Egerben – lehető hűséggel s tárgyilagossággal törekedvén megírni, a teljes igazság érzetében nem mulaszthatom el annak megemlézését, hogy az Eger változatosságban gazdag negyedszázados pályafutásának a Vida József szerkesztése alatti nyolcz év képezi a legszebb korszakát.”⁸²

⁸¹ „A fővárosból eltávozta óta alig jelent meg neve az itteni lapokban. Egerben lakása alatt, nyolcz éven át szerkesztette ugyan az Eger című vegyes tartalmú vidéki heti lapot; s később is, még Kassán is, irogatott egyet s mást, de keveset adott ki. Élete e vég szakában Károly Gy. Hugó emlékezett meg róla a felvidéki muzeum-egylet évkönyvében »Egy elhallgatott költőnkről« cím alatt, közölve tőle néhány újabb, addig kiadatlan költeményt is. De az irodalom sodrába őt ismét bevonni nem sikerült. A halál már rágt a szíve s élte gyökerét.” Vasárnapi Újság, 1876, XXIII. évfolyam, 28. szám. p.438., a nekrológíró: -á-r-

⁸² ARNÓTHI (SZABÓ Ignác): Az időszaki sajtó Egerben I-VI. Eger című lap 1886, 17–22. szám.

A hetilap minden héten csütörtökön jelent meg ekkoriban, összesen nyolc oldalon. Meg kell említeni, hogy számos írást publikált a lapban a kor kiváló tudósa, a jogelőd Egri Értesítő első szerkesztője, Montedegoi Albert Ferenc is, akinek egyébként Adél nevű lánya felesége volt a lapba orvosi cikkeket író dr. Frantz Alajosnak.

3. ábra: Címlap 1865-ből

Az Eger című lap jelentős mennyiségben foglalkozott a színházi hírekkel is. Élénk és olykor kemény kritikával illetik a darabokat, színészeket, rendezőket⁸³.

Vida szerkesztőségének idejéből két dolgot kell még megemlítenünk az Eger című lappal kapcsolatban. Az egyik az, hogy rendkívül **kép- és ábraszegény** volt a lap. Az első kép a lap 1864-es évfolyamában (34. szám) jelent meg, a mexikói *Jalapa* városát ábrázolja a Tárca rovatban. Ugyanitt van még egy indián nőt ábrázoló kép, majd a 36. számban a portugáliai Mafra kolostoráról láthatunk egy képet, aztán egy szaharai várost és ennyi.

A másik ilyen a hirdetés. Egy ilyen hirdetésből tudhatjuk meg, hogy az **első bérkocsik Egerben** 1866 márciusában jelentek meg (erről Breznay is ír: „Dobó városában egész 1866. tavaszáig azt tartották, hogy akinek lóva nincs, járjon gyalog”⁸⁴). Rosenberg⁸⁵ Lipót 1866. március 28-án kapott hatósági engedélyt arra, hogy bérkocsüzletbe vágjon. A bérkocsállomás

⁸³ Csak a hangnem illusztrálására idézzünk fel az első számok egyikéből néhány durván kritikus megjegyzést, színházi hírt. „Szombaton. Háromszéki lányok. Nem láttuk, de megbízható helyekről úgy értesültünk, hogy sílány, unalmas jószág. (...) Vasárnap. Peleskei notárius. Avult limlom, mely még a karzat közönségére sem hat már.” „Csütörtökön. Aranyparaszt. (...) A darab vége felé nem csak a mécsesek: mi is álmosan pislogtunk. Pedig a játékosok megtették a magukét s Kecskés, Prielle, Lászi, Tisztai, Zsirai Rózsa, Törökné, Lásziné elismerésre méltó resignatioval küzdöttek meg a nehéz feladattal, ez üres, emellyős sentimentalismussal beölt alakokat élvezhetővé tenni, s hogy a közönség nem unta magát halálra: csakis az ő érdemök”.

⁸⁴ BREZNAY Imre: Eger XIX. században. Dobó István Vármúzeum, Eger, 1995, p.68.

⁸⁵ Az első hirdetés tévesen Rosenfeldet közölt, innen vette át könyvébe tévesen Rosenfeldnek Breznay is.

a Kaszinó (a mai Kepes Központ, Széchenyi utca 16.) előtt volt, s az első fél órára 50 krajcár, innentől minden további negyedórára 25 krajcár volt a díja (Breznay szerint aránytalanul drága volt). A bérkocsik reggel 6 órától este 8-ig (nyáron 9-ig) álltak a közönség rendelkezésére. Eger első ilyen szolgáltatását természetesen nagy keretes hirdetésben közölte az Eger (március 20-án).

Ebben az időben a fejléc szerint a lap szerkesztősége 1863-ban és 1864 októberéig az **(Ujváros, Rózsa-utczá 800. szám)** alatt, 1864 októberétől, 1865–66-ban pedig a **Bus-ti-házban** (803. szám) volt.

3. SZABÓ IGNÁC MÁSODIK SZERKESZTÉSÉNEK IDEJE (1871–1878)

Vida József Kassára távozása után 1871-ben az akkor 39 éves Szabó Ignác (Eger, 1832 – Eger, 1900) lett ismét a szerkesztő, aki ezúttal 1878-ig szerkesztette az Egert.

Szabó Ignác (Eger, 1832 – Eger, 1900) 1832. február 1-jén született Egerben. Iskoláit mint Foglár-intézeti növendék szintén itt végezte. A '48-as szabadságharc kitörésekor, noha még csak 16 éves volt, a többi egri diákkal együtt felcsapott honvédek, s mint tüzérfőhadnagy Bem apó erdélyi seregében küzdött, illetve 1849-ben Vetter Antal (1803–82) alvidéki hadtestében⁸⁷. A szabadságharc leveretése után Pestre ment. Először orvosnövendék volt, de csak egy évig; aztán elvégezte a filozófiát. Szinnyei szerint viszont mint tanárjelölt a bécsi egyetemet is látogatta. Amíg tanári állást nem kapott, idejét hírlapírással és technikai tanulmányokkal töltötte, majd több évig bátyja mellett dolgozott, aki már akkor mérnök volt⁸⁸.

1853-ban **Szabó Náczi** név alatt Vahot Imre és Vas Gereben lapjaiban, a Hölgyfűtárban, a Szépirodalmi Albumban, a Kalauzban; később a Fővárosi Lapokban, a Budapesti Hölgydivatlapban jelentek meg versei és elbeszélései. Erről az időszakról fennmaradt Szabó Ignácnak egy Vértesi Arnoldhoz írott levele, melyben az egri író közzönte:

„Most, midőn író társaid körében baráti estélyen az ezredik novellád bőrére iszol, engedd emlékezetedbe hoznom, hogy első novelládat egy éjjel nálam írtad Budapesten, **Magyar utcai lakás**omon. Este együtt sétálva találkoztunk Vas Gerebennel, ki tőlem lapja számára, amelynek én akkor szintén egyik nagyreményű hátramozdítója voltam, novellát sürget. Nagyon meg lehetett akkor szorulva Gereben bátyánk kézirat dolgában, mert elkövette azt a hallatlan csodadolgot, hogy a megígért novellára 5 forintot előlegezett, amelynek mi, annak rendje és módja szerint, azonnal nyakára is hágtunk tisztességesen. Aztán hazamentünk. Te aztán ott mindjárt meg is írtad helyettem első novelládat. Valamint akkor az első sikerének – úgy most az ezredik jubileumának örömeire szívből üdvözlöl régi barátod, Szabó Náczi. Eger, október 14. (1888)”⁸⁹.

1858-tól 1893-ig, harmincöt éven át a ciszterci rend egri főgimnáziumában tanított. Breznay írja a Borovszkyban róla: „Eger városnak évtizedeken keresztül közsímet Náczi bácsija. Nemzedékek kerültek ki iskolájából” (...) Univerzális ember volt: a hittantól kezdve tanított minden tárgyat”. Emellett geográfiai s filozófiai cikkeket ír a főgimnázium értesítőjébe, vala-

⁸⁶ Szabó Ignác 1900. július 2-án hunyt el Egerben. A nekrológíró így tisztelgett előtte: „Városunk közéletének egyik legismertebb és legszeretreméltóbb alakja dőlt ki tegnap az élők közül. Az évek hosszú sora ugyszólván nyomtalanul suhant el feje fölött s ha az utolsó egy-két évben gyakori betegeskedése el nem gyöngítí erejét, senki sem mondta volna, hogy az örökké vidám, egyenes tartású férfiú már 70 felé jár” – Egri Híradó, 1900. július 3., (VIII. évf./53. szám). Ebből a nekrológból tudható még meg, hogy Szabó Ignácot a Fájdalmas Szűzről elnevezett Hatvani temetőben helyezték örök nyugalomra.

⁸⁷ A Magyar Katolikus Lexikon szerint (<http://lexikon.katolikus.hu/S/Szab%C3%B3.html>)

⁸⁸ Egri Híradó, 1900. július 3., (VIII. évf./53. szám).

⁸⁹ Ez a levél megtalálható az „Eger” 1888. okt. 16-i számában

mint összeállította az Egri Írók Albumát (1861). Tankönyvei közül kiemelendők: *A földisme alapvonalai* (1861), *Az ásványország természetrajza* (1864), a *Természettani földrajz könyve* (1869), illetve a *Logika, vagy gondolkodástan* (1874).

Szabó Ignác munkásságát halálakor így méltatta az Egri Híradó nekrológírója: „Univerzális képzettsége és tudásáról valóságos legendákat beszélnek. A gimnáziumban a hittan kivételével minden tárgyat tanított, tanárkodása utolsó évtizedében azonban csak számtant és az éneket. Írt igen sok tankönyvet is és egy csillagászati munkájával – állítólag fogadásból – megnyerte a tudományos Akadémia 500 arany pályadíját. A tanítással járó nagymérvű elfoglaltság és tudományos bűvázkodásai mellett még mindig volt ideje arra is, hogy a város társadalmi életében maradandó emlékü szerepet játszhasson. (...) Végül mint belletrista, esztetikus és kritikus is sok jeles dolgot produkált és több évig főszerkesztője volt az Eger című hetilapnak. Mint tanár szigorú volt, de szigorúságát enyhítette határtalanul jó szíve. Tanítványai, még talán azok is, kiket kénytelen volt néha megfenyíteni vagy elbuktatni, mindig szeretettel és hálával emlékeztek meg a kedves Náczi bácsiról, ki jóízű megjegyzéseivel, sziporkázó szellemével még a legunalmasabb matematikai problémát is élvezhetővé tudta varázsolni⁹⁰”.

Danielik József mellett 1861-ben szerkesztette az **Egri Értesítőt**, majd 1862-ben néhány hónapig szerkesztette az utódját, az **Egri Posta** című lapot⁹¹. A lapszerkesztői munka mellett zenével is foglalkozott: zeneszerzőként és előadóként is. Többek között közreműködött Reményi Ede 1862-es egri hangversenyén is. Kéziratban maradt két operettfordítása is, melyeket aztán Kassán elő is adtak (1869-ban és 1873-ban): *Midas király fülei* és *Zilda*.

1872-től 1879-ig, majd 1885-től 1892-ig az **Eger** című lapot szerkesztette⁹². Szerkesztőként Arnóthi néven írt egy hatrészes sajtótörténeti sorozatot is az Eger hasábjain⁹⁴. Az időszaki sajtó Egerben I–VI. címmel. Ebben az 1886-os visszaemlékezésében írja, hogy „Vida József távozása után, az 1871-ik év őszén az Eger lap szerkesztését újból a korábbi szerkesztő, Szabó Ignác tanár vette át, s folytatta azt hét éven át az 1878-ik év őszéig”. Az Eger című lap szerkesztése alatt egyébként nyíltan és bevallottan Deák-párti volt.

Ekkoriban, 1874. július 12-én egy szomorú esemény hívta életre az Egri Önkéntes Tűzoltóegyletet. Július 3-án az akkori piactér, a mai Dobó tér teljesen leégett. A város polgárai tehetetlenül nézték a tűz pusztítását, melyről természetesen az Eger is beszámolt: „A tűzvész a város kellő közepén, forgalmi központján a belső piacon támadt, szemben a minorita szerzet zárdájával paralell álló Rácz Pálné-féle háznál, honnan gyorsan átcsaptak a lángok a jobb és balról álló házakra, nevezetesen a mészárszékekre a szomszédos nagy terjedelmű Perger-féle házra és az egész piac homlokzatát elfoglaló emeletes Teucser-féle házra. Ez által egy hosszú ház-vonal borult lángba s oly pokoli hőséget kezdett terjeszteni, hogy az egész térs piacon csaknem tűrhetetlen volt a hőség”.

A cikk írója ezen túlmenően ostorozza Eger lakosságát: „Eger város közlakosságára, habár ezrével állt a patak partjain, vár bástyáin és a sáncokon végig, egy kupa vizet nem hozott a veszedelem elfojtására”.

A Dobó tér leégésével egy időben egy művelődéstörténeti-sajtótörténeti helyi érdekességet is megtudhatunk az Eger lapjaiból, mégpedig hogy Kecskeméthy Aurél⁹⁵ 1874 júliusában Egerben járt: „ismert élelmesű journalistánk a napokban városunkban mulatott s érsek

⁹⁰ Egri Híradó, 1900. július 3., (VIII. évf./53. szám).

⁹¹ „Szerencsések voltunk Szabó Ignác gymn. tanár úr, a kedélyes novelláiról és társadalmi elmés közleményeiről ismeretes író állandó közreműködését megnyerni, s teljes reményünk van, hogy immár kettőzött erővel és törekvéssel a t. közönség igényeinek megfelelni képesek leszünk”. – Danielik József szavai 1861. december 12-én (az Egri Értesítő december 15-i számában jelent meg).

⁹² 1885. február 3-tól.

⁹³ A Borovszky szerint: Szabó Ignác az Eger cz. lapot 1872-78-ig s ismét 88-tól 96-ig szerkesztette.

⁹⁴ 1886, 17–22. szám.

⁹⁵ Kecskeméthy Aurél (1824–1877) teremtette meg a magyar hírlapi tárcalevél és a politikai szatíra műfaját. Buzinkay Géza szerint világpolgárnak hitte magát, hazájának a Habsburg Birodalmat tekintette, szkeptikus volt a magyar nemzeti álmok jövőjét illetően. – Buzinkay, Magyar hírlaptörténet, p. 36.

ő exja vendége volt. Kecskeméthy jelen volt vasárnap a nő egyesület által rendezett érsek-kerti mulatságon is; másnap pedig Parádra szándékozott kirándulni”.

A szerkesztőség maga 1874-ben a **Széchenyi utca 84-es** számú házban volt hosszabb időn keresztül. Az 1878 évi első szám (január 3.) impresszumán még az szerepel: „Kiadó tulajdonos és felelős szerkesztő: Szabó Ignác”.

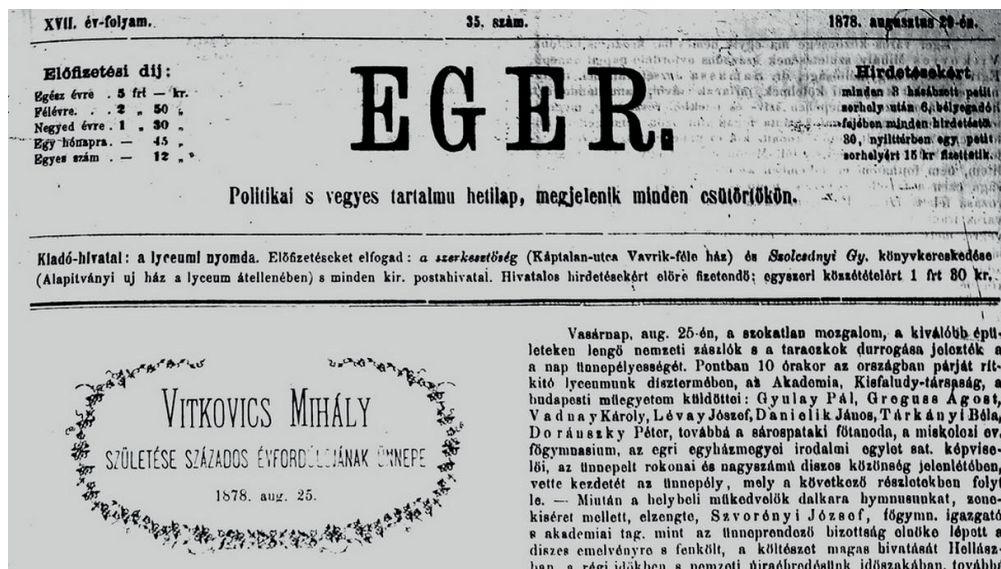
A szerkesztőség 1878 első felélévében még a Széchenyi-utca zsebközlőben 24. sz. alatt volt. A nyár közepén költözött a szerkesztőség: az 1878. július 25-i (30. szám) szám impresszuma szerint már a **Káptalan utca Vavrik-féle házban** volt. Ezt a számot szerkesztette utoljára Szabó Ignác, a 31. számot már Fekete Ferenc szerkesztette.

Hogy miért történt a váltás, arra többféle magyarázat vagy pletyka volt. A Nemzeti Hírlap például ezt írta egy rövid közleményben: „Pártpolitika az – érseki széken. Egerből írják lapunknak, hogy Samassa érsek az »Eger« lap szerkesztőjét, Szabó Ignác urat a lap szerkesztésétől elmozdította, a miért lapját a szabadelvű párt szellemében szerkesztette”. Ezt **Luga László**⁹⁶, az érseki líceumi nyomda igazgatója rögtön cáfolta az Eger című lapban megjelentetett nyilatkozatával, melyben a következőket írja. „A fentebbi közleményt is határozottan rágalomnak jelentem ki, s ennek hosszabb indoklása teljesen fölösleges azon nemesebb érzelmű, józan közönség előtt, mely az egri érsek úr ő nagyméltósága ellen oly botorul és aljasan megindított támadások forrását, természetét és értékét mind ő exja szereplése, mind a tekintélyes és hivatott helyekről közzétett nyilatkozatok után kellőképp ismeri. A tudósító rosszhiszeműségét tudatlansága nem menti”.

4. FEKETE FERENC SZERKESZTÉSÉNEK IDEJE (1878–1880)

Szabó Ignácot tehát 1878 augusztusától Fekete Ferenc követte a szerkesztői székben, ő 1878-tól 1880 végéig vezette lapot. Engel Tibor írja, hogy „a Heves megyei Levéltár 7423/878. számú alispáni irata is tanúskodik arról, hogy Szabó Ignác után dr. Fekete Ferenc lesz a szerkesztő. Az említett iratban Luga László az Egri Érseki Lyceumi Kő és Könyvnyomda igazgatója bejelent az alispánnak, hogy az Eger 1878. július 31-i száma a nyomda, mint tulajdonos címe alatt fog megjelenni. Felelős szerkesztője pedig dr. Fekete Ferenc egri jogakadémiai tanár lesz”. Maga az Eger saját lapjain az 1878. augusztus 1-ji (XVII. évf., 31.) számának címlapján közli, hogy: „Van szerencsénk a t. cz. Közönséggel tudatni, hogy az »Eger« lap szellemi vezetését Dr. Fekete Ferencz egri jogakadémiai tanár vette át”.

⁹⁶ Luga László (Fony, 1840 – Eger, 1905) 1868-tól 1872-ig az érseki irodán dolgozott, majd 1872. június 1-jétől Bartakovics Béla az Egri Érseki Nyomda („egri érseki könyvsajtó”) igazgatójának nevezte ki, innen is ment nyugdíjba 1897. október 1-jén. Luga Lászlóról így ír egyébként Szecska Károly történész: „római katolikus pap, a hazai katolikus könyv-, újság- és folyóiratkiadás méltatlanul elfeledett kiválósága, aki egyúttal az Érseki Lyceumi Nyomda igazgatója is volt: nagy műveltségű, s a lapszerkesztésben is ügyességgel, tapintattal bíró férfiú”. Az érseki irodán dolgozva tagja volt annak a hétfős csapatnak, akik 1868 őszén megalapították az Egri Egyházmegyei Közlönyt, amelynek első száma 1869 januárjában jelent meg. Az érseki irodán dolgozva Luga László alapította 1869 őszén Magyarország első római katolikus hetilapját, az egri Népújságot (1870–1893), amelynek mindvégig, 1893. június 29-ig szerkesztője is volt. Ő alapította és szerkesztette az ország első római katolikus könyv- és folyóiratszemléjét, az Irodalmi Szemlét (1876–1893). És 1893. október 3. és 1895 decembere között szerkesztette az *Egri Híradót* is, melyet ő indított el, s mely az Egri Népújság (és az Eger) összevont utódának tekinthető.

4. ábra: Az Eger címlapja 1878-ban

Fekete Ferenc (Buda, 1840 – Eger, 1895) 1840. július 10-én született Budán, Fekete Ferenc és Heinrich Mária gyermekeként. Iskoláinak java részét is Pesten végezte s azután papnövendék lett. Előbb Egerben tanult teológiát, de nem érzett magában hivatást, és kilépett, majd Bécsben és Pesten elvégezte kitűnő sikerrel a jogot⁹⁷. 1863–64-ben a Függetlenség, majd a Magyar Sajtó munkatársa volt, melyekbe F. K. vagy K. betű alatt írta cikkeit⁹⁹.

1864/65-ben Pécsen a ciszterci gimnáziumban volt kiegészítő tanár. 1866 márciusától 1867 májusáig az egri törvényszéknél szolgált előbb mint jegyző, majd mint előadó. 1867 májusában választott törvényszéki tanácsos lett, és 1869-ben Bartakovics Béla érsek innen hívta meg jogakadémiai tanárnak. 1869-től tehát egészen 1895-ben bekövetkezett haláláig a római jogot adta elő az egri érseki líceumban: 1878-ig nyilvános rendkívüli, majd ekkortól nyilvános rendes tanár volt. Egri működésének elején, 1870-ben vette el feleségül Ernyey Mariannát. Tanári munkája mellett 1878. augusztus elsejétől¹⁰⁰ 1881-ig¹⁰¹ szerkesztette az **Eger** című lapot, s melyben több politikai, társadalmi és szépirodalmi témájú cikke is megjelent.

⁹⁷ Fekete Ferenc 1895. december 16-án halt meg Egerben. A hatvani negyed temetőjében helyezték nyugalomra, a temetést Foltin János kanonok-plébános végezte nagy és fényes papi segédlettel. – Egri Újság, 1897. deczember 20., 102. szám.

⁹⁸ Egri Újság, 1897. deczember 20., 102. szám

⁹⁹ BOROVSKY Samu: Magyarország vármegyéi és városai, Heves vármegye, Bp, 1909.

¹⁰⁰ A XVII. évf., 31. számtól.

¹⁰¹ Borovszky szerint 1880-ig, illetve sajnos többszörös az elírás: „1788–80”-at ír a monográfia.

5. ábra: Dr. Fekete Ferencz szerkesztő neve a fejlécben

Fekete Ferenc szerkesztésének első hónapjára esett az egri Vitkovics Mihály születésének centenáriumi ünnepe, melyet az augusztus 29-én megjelenő 35. szám teljes címlapját töltött ki.

Egy héttel később azonban már Eger egyik legnagyobb katasztrófájáról számolt be a lap, a nagy egri árvízről. (Az 1879. március 20-i szám pedig címlapon hozza a híres nagy szegedi árvizet.) Ezekről most bővebben nem szólnék jelen tanulmányban, a témát bővebben kifejtetem Az Eger-patak árvizei a helyi sajtóban című tanulmányomban¹⁰².

1879-ben az Eger tárcarovatában Vay Sándor grófnak verse is jelent meg, érdekes azonban, hogy itt még gróf Vay Sarolta néven jelent meg Ragyogjatok föl című verse, vagy Nehéz órák című írása. Gróf Vay S. néven jelent meg Szerelmem című verse a Tárca rovatban. Vay Sándor újságírói működéséről lásd bővebben Az Eger és Vidéke hetilap (1884–1893) és újságírói című tanulmányomban (megjelenés alatt).

Dominkovich Mária neve is felbukkan az Eger tárcarovatában: a lap közli Az első bál után című életképét, majd még többet: Hogyan győznek a nők című életképe a Csarnok rovatban jelent meg. Írt a lapba Kudlovits Andor (1859–1882) jogvégzett fiatal költő is, aki sorvasztó betegsége következtében 1882-ben, 23 éves korában meghalt. Szinnye szerint költeményeket írt az Eger című lapba.

1879 januárjától 1880 januárjáig a szerkesztőség a **Sóház utcában**, a Mózser-féle házban volt. Az újság az évi (1880) második számának címlapján mutatja be az új főmunkatársat, Lőrinczfy Jánost, aki az újság fejlécén is megjelenik immár. Eddig ugyanis az újság belsejében, a szöveges rész után apró betűvel volt jelezve a szerkesztő neve, ezen számtól kezdve került ki a fejlécre.

„Lapunk a jelen évben tizenkilenczedik évi folyamába lépett. Legyen szabad ezt aképp magyarázni, hogy a vidéki lapirodalomban eddig hézagot pótolunk. S ez bátorít, hogy t. olvasóink pártolását a jövő évre is kikérjük. Igyekezni fogunk, hogy a lapunk iránt 18 éven át tanúsított rokonszenvöket ezután is megérdemeljük. Főtörekvésünk ezután is az lesz, hogy lapunk tartalmát mennél érdekesebb- és változatosabbá tevén, t. előfizetőink igényeit kielé-

¹⁰² BARNÁ Béla: Az Eger-patak árvizei a helyi sajtóban. – in: Kilió és a médiagalaxis – Tanulmányok a 70 éves Buzinkay Géza tiszteletére (szerk.: Martin József és Széchenyi Ágnes). Corvina Kiadó, Budapest, 2011. ISBN 9789631360196

gítsük. Azon kellemes helyzetben vagyunk, hogy ígéretünket be is válthatjuk. Munkatársaink oly erővel gyarapodtak, melyek az irodalomban számot tesznek. Alkalmunk lesz az új év folyamán országszerte ismert jónevű íróktól is dolgozatokat közölni. S habár e helyen sajnálattal kell megemlítenünk, hogy egyik rendes munkatársunk dr. Matzke Valér úr lapunktól megvált, másrészt örömmel jelentjük, hogy rendes főmunkatársul Lőrinczy János urat, a »Hevesvármegye« volt szerkesztőjét, több vidéki lap buzgó és egykoron az »Eger«-nek is szívesen olvasott munkatársát nyertük meg”.

Ugyanezen beköszöntő cikkben egyébként arról értekezik még a cikkíró, hogy a lap politikai lévén igenis politizálni fog, másrésztől függetlenül a pártpolitikától a korrupció ellen lépnek fel, védelmezik a nemzeti érdekeket, és sürgetik a korszerű intézmények életbe léptetését, „melyek nélkül helyünket az európai népek családjában meg nem állhatjuk”.

Fekete Ferenc egészségügyi okok miatt visszalépett a lap szerkesztésétől, ezt az 1880-ban megjelenő utolsó, 53. lapszámban jelentette be december 30-án: „Nyugalmat s üdülést igénylő egészségi állapotom és másoldalú, komoly, a jelen politikai és társadalmi viszonyok közt az újságírásnál hálásabb elfoglaltságom arra indítottak, hogy az »Eger« politikai s vegyes tartalmú hetilap szerkesztésétől, melynek terhét harmadfél éven át viseltem, visszalépjek”.

5. ILMÉRI KISS ISTVÁN SZERKESZTÉSÉNEK IDEJE (1881–1885)

Miután Fekete Ferenc visszalépett a szerkesztéstől, ugyanezen lapszám címlapján, az 1880-ban megjelenő utolsó, december 30-i 53. lapszámban köszönt be az új szerkesztő:

„Midőn az »Eger« című lap szerkesztését átveszem, – melytől tisztelt kartársam dr. Fekete Ferencz úr gyöngékedése miatt s körülményeinek változása folytán visszalépett, – mindenekelőtt kijelenthetem, hogy a lapnak iránya lényegileg véve az eddigi marad: a lapnak ára s hetenkinti megjelenése sem változik. Egy vidéki lap főfeladatául tekintem: az illető vidéki és helyi jogosult érdekek részrehajlatlan képviselését, az illető vidéki s helyi közélet fontos mozzanatainak hű visszatükröztetését: – de az országos közérdekeknek szemelőtt tartása mellett, azon elv szerint: »a haza minden előtt!« Az »Eger« eddig is azon vidéki lapok közé tartozott, melyek az említett főfeladat megoldására törekedtek, s ezután sem akar e részben hátramaradni”.

Az új szerkesztő, **Kiss István** (Ürmény, 1836 – Óbecse, 1918), vagy máshogy dr. Ilméri Kiss István 1836. augusztus 11-én született Kiss János és Tóth Terézia gyermekeként a Nyitraihoz közeli Ürményen¹⁰³. A gimnáziumot Pozsonyban, Nyitrán és Pesten végezte. Ezt követően Vácon és Keszthelyen (1858–59-ben) gimnáziumi tanár volt. 1860-ban a papságból kilépett, a pesti egyetemen a jogot hallgatta; ugyanott 1864-ben doktorált.

Párhuzamosan ezzel megkezdte újságírói működését is: 1859–60 között a Pesti Napló¹⁰⁴ és a Pesti Hírnök munkatársa volt, 1864-ben pedig Májer Istvánnal szövetkezve katolikus szellemű nem-politikai lapot szerkesztett Képes Ujság címmel 1864. október 1-től 1866. január 31-ig Heckenast Gusztáv kiadásában; 1865. december 5-től 1868. szeptember 7-ig Wodianer kiadásában a Magyar Néplapot és saját kiadásában 1868. október 4-től december 27-ig a Képes Népujságot. Közben 1868–69-ben köz- és váltóügyvéd lett. Ehhez kapcsolódva 1869-ben Magyar Jegyző címmel szaklapot alapított, és ezt folytatva Községi Jegyzők Közlönye címmel 1871. január 1-től Budapesten szerkesztette 1873-ig. 1871-ben honvédtiszt vizsgát tett,

¹⁰³ Ürmény (szlovákul Mojmirovce, korábban Urmin) község Szlovákiában, a Nyitrai kerületben, a Nyitrai járásban. A trianoni békeszerződésig területe Nyitra vármegye Nyitrai járásához tartozott.

¹⁰⁴ Cikkei a Pesti Naplóban Ilméri névvel (1859–60.), majd -Im- jegygyel (1868–70.) és a Reformban (1870–72); a Honban (1865. K. alájegyzéssel a vármegyei alkotmányos jogkörének visszaállítását sürgette). Az Egyetemes M. Encyclopaediának is munkatársa volt I. K. I. jegyek alatt. Színnyei József: Magyar írók élete és munkái – <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k11175.htm>

Kiss István és 1876-ig a magyar királyi honvédség szabadságolt állományához tartozott hadnagy minőségben.

1874-ben a budapesti egyetemen a politikai tudományokból egyetemi magántanári képesítést nyert, és az 1874–75. tanév kezdete óta az Egeri Érseki Jogakadémia tanára lett 1906-ig. Egerben jelent meg az Európai nemzetközi jog című műve 1876-ban. Ugyancsak Egerben jelent meg 1877-ben a Bevezetés a jog- és államtudományokba műve.

Több lapot szerkesztett, így az **Eger** című hetilapot is 1881 januárjától 1885. január 29-ig, amikor is más elfoglaltságaira hivatkozva visszalépett a szerkesztői munkától.

Ilméri Kiss István szerkesztésének időszakára egy évvel később, 1886-ban így emlékezett vissza Szabó Ignác:

„Ez alkalommal, az 1878-iki őszön, az »Eger« lap szerkesztését dr. Fekete Ferencz, az egeri érseki lyceumi jogakadémia irodalmilag is művelt rend. tanára vette át, s vezette azt szorgalmasan és tapintatosan egészen 1881-ig, mikor is egészségi szempontok a terhes szerkesztői teendőkkel való visszalépést javasolván, helyét, mint szerkesztő, kartársá, dr. Kiss István, egeri érseki lyceumi jogakadémiai nyilv. rend. tanár foglalta el, kinek úgy a journalistikai, mint különösen a jogi tudományos irodalom terén országosan ismert hírneve sok szép reményt kötött új szerkesztői működéséhez. Dr. Ilméri Kiss István négy évig szerkesztette az Eger lapot. Miként? A tisztelt olvasónak sokkal élénkebb emlékezetében van még e legközelebb befejezett négy évi folyam gazdag és változatos tartalma, semhogy a volt szerkesztő ismert szerénységét esetlen dicséretiádkkal érinteni részünkről tapintatos dolognak tartanók; – röviden tehát csak annyit: hogy dr. Kiss Istvánt, az irodalom sokkal hálásabb, s dicsteljesebb terén való bokros és fényes sikerű elfoglaltságra, e rövid, de fáradságos négy év után szintén visszalépésre készítette az Eger lap vezetésétől, melynek szerkesztését az 1885-ik évi márcz. Havától – ez uttal már harmad izben Szabó Ignác, főgymn. tanár, e lapok jelenlegi szerkesztője vette át, mint egy a gondviselés csudás játéka is úgy intézvén, hogy e lap szerkesztését, negyedszázados főnállásának jubiláris évében, ugyanazon kéz vezesse, mely annak szerkesztésében legtöbbet, s legtovább fáradozott, s egyszersmind a szerkesztő irányában igazolja a francia példaszót: *On revient toujours, á son premier amour*”.

A szerkesztőség egyébként 1880 decemberében még a **Sóház utcában**, az Adler-féle házban volt, míg 1881 januárjában a **Speciális utczában**, a Hanák-házban. 1884-ben pedig a **Vásártéren** 106, a 783. szám alatt működött az Eger szerkesztősége. Az 1885. januári szerkesztőváltás idején a szerkesztőség a Széchenyi utca, zsebköz, 24-es szám alatt volt.

1881 januárjától 1885 januárjáig tehát Kiss István a szerkesztette az Eger című lapot, melynek szerkesztésétől aztán visszalépett: „Nyilatkozat. Midőn az Eger című lap szerkesztésétől, melyet négy évvel ezelőtt vettem át, elfoglaltságom miatt ezenel visszalépek: nem mulaszthatom el, tisztelt munkatársaimnak a becses közreműködésért s a lap tisztelt előfizetőinek a szíves pártolásáért, őszinte köszönetemet nyilvánítani”.

Kiss István szűkszavú leköszönése alatt rögtön ott van Szabó Ignác nyakatekert körmondatos beköszöntője, melyből a lényeg az, hogy az Eger című lap évtizedek óta fennálló hírnevét megőrizni akarja.

¹⁰⁵ A mai Csiky Sándor utca

¹⁰⁶ A Vásártér a mai dr. Nagy János utca, Barkóczy utca, Törvényház utca és Vörösmarty utca által határolt, akkor még beépítetlen terület volt. Itt épült fel később a Dohánygyár (a mai Agria Park) és a Törvényház stb.

6. ábra: Címlap 1893-ból

6. SZABÓ IGNÁC HARMADIK SZERKESZTÉSÉNEK IDEJE (1885–1893)

Kiss István után tehát 1885 februárjától újra, immár harmadik alkalommal Szabó Ignác a lap szerkesztője mindaddig, míg 1893-ban a lap egy időre megszűnőtti működését.

Engel Tibor (kicsit pontatlanul) így ír erről: „1885 márciusától újra Szabó Ignác a szerkesztő. E változás bejelentése ugyancsak megtalálható a Heves megyei Levéltárban az alispáni iratok között az 1231/885. számon”. Március helyett azonban már február elejétől Szabó Ignác újra az Eger szerkesztője – a február 3-i újság címlapon is hozza a szerkesztőváltást: „Lapunk a mai számmal szerkesztőt cserélt, s így természetes, hogy jövőre nézve úgy tartalma, mint belszerkezete is, többé-kevésbé jelentékeny módosulásokon, s átalakulásokon megyen keresztül”.

1887-től a **Baktai úton**, az Exinger-féle házban volt az Eger szerkesztősége.

Az Eger 1887. május 3-i számából megtudhatjuk azt is, hogy ekkoriban a lap belmunkatársa volt Földváry Kálmán. S hogy ne csak mindig az újságírókról emlékezzünk meg: egy gyászhiéből tudható, hogy 1887-ben elhunyt az 54 éves Mayer János, az egri érseki lyceumi könyvnyomda veterán szedője, aki az Eger című lapot is évekig szedte.

A lap kiadóhivatala 1893-ban a Lyceumi nyomdában volt, a „Szerkesztőség: **Széchenyi-utca 30. szám.** a Szabóféle ház”-ban.

Az 1893. szeptember 12-i számban már felhívásban közlik a címlapon: „Az Eger lapot a f. évi szeptember hó 26-án megjelenő 39-ik számmal beszüntetjük. Midőn ezt t. előfizetőinkkel tudatjuk, egyuttal köszönetet is mondunk a lap iránt eddig tanúsított ragaszkodásukért. Az egész éves előfizetőket egy más lappal fogjuk kárpótolni. Eger, 1893. szeptember 10-én. Az érsek lyc. Nyomda igazgatósága.”

Az Eger folytatásául indult meg 1893. október 3-án az **Egri Híradó**, hetenként kétszer megjelenő, politikai és vegyes tartalmú lap, a melyet eleinte Luga László szerkesztett, főmunkatársa pedig Beleznay László volt.

KONKLÚZIÓ

A rendszeres egri sajtó megindulásának első két lapjáról, az Egri Értesítőről és az Egri Postáról már a közelmúltban jelent meg egy tanulmányom *A rendszeres egri sajtó indulása: az Egri Értesítő és az Egri Posta (1860–1863) címmel*¹⁰⁷.

Ezen lapokat már említette néhány sorban a Borovszky-monográfia, néhány sorban az Eger története könyv (NAGY, 1978), egy korai szakdolgozat (ENGEL, 1978), illetve jelen tanulmány írójának egész Eger sajtótörténetét feltáró egyetemi szakdolgozata (BARNA, 1999) is. Ebben a tanulmányban azonban egyrészt részletesebb bemutatásukra került sor, másrészt pedig a tanulmányban közöltem azon személyek részletes életrajzát is, akik az Egri Értesítő és az Egri Posta készítésében mint kiadók, szerkesztők vagy újságírók vettek részt.

A megjelenés (2014) utáni sajtótörténeti kutatások során bukkantam rá Cserő (Ceizler) Lajos két visszaemlékezésére¹⁰⁸, ezért, s mivel az Eger című lap jogelődjének tekinthető az Egri Értesítő és az Egri Posta is, az előzményekben röviden bemutatam e lapokat is tanulmányomban.

HIVATKOZÁSOK

ARNÓTHI (SZABÓ IGNÁC): Az időszaki sajtó Egerben I–VI. Eger című lap 1886, 17–22. szám.

BARNA BÉLA: Eger város sajtótörténete 1705–1999 Szakdolgozat, József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1999 pp. 96.

BARNA BÉLA: Eger város rövid sajtótörténete – in: Poszt (kulturális, közéleti és kritikai folyóirat) II. évfolyam, 1. szám, 2001. tavasz p. 37–45.

BARNA BÉLA: Az Eger-patak árvizei a helyi sajtóban. – in: Klió és a médiagalaxis – Tanulmányok a 70 éves Buzinkay Géza tiszteletére (szerk.: MARTIN JÓZSEF és SZÉCHENYI ÁGNES). Corvina Kiadó, Budapest, 2011. ISBN 9789631360196

BARNA BÉLA: A rendszeres egri sajtó indulása: az Egri Értesítő és az Egri Posta (1860–1863) In: SZÉCHENYI ÁGNES, BUZINKAY GÉZA (szerk.): (Magyar) Nemzet és Európa: Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére. Eger: EKF Líceum Kiadó, 2014. pp. 17–35. (ISBN:9786155250583).

BOROVSZKY SAMU: Magyarország vármegyéi és városai, Heves vármegye, Bp, 1909.

BUZINKAY GÉZA: Magyar hírlaptörténet 1848–1918. Bp. é.n. [2008]

CHYZER KORNÉL: MONTEDEGÓI ALBERT FERENCZ. Az „Eger” tárcarovatában, 1886. augusztus 31. (XXV. évfolyam, 35. szám).

CSERŐ LAJOS: Társalgó terem – Az „Eger” történetéhez. Visszaemlékezés az Eger és Vidéke 1886. január 31-i számában.

CSERŐ LAJOS: Az időszaki sajtó Egerben – az Eger e című cikksorozatának némi cáfolata – in: Eger és Vidéke 1886. május 25-i szám.

¹⁰⁷ BARNA BÉLA: A rendszeres egri sajtó indulása: az Egri Értesítő és az Egri Posta (1860–1863) In: Széchenyi Ágnes, Buzinkay Géza (szerk.): (Magyar) Nemzet és Európa: Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére. Eger: EKF Líceum Kiadó, 2014. pp. 17–35. (ISBN:9786155250583).

¹⁰⁸ CSERŐ LAJOS: Társalgó terem – Az „Eger” történetéhez. Visszaemlékezés az Eger és Vidéke 1886. január 31-i számában. – CSERŐ LAJOS: Az időszaki sajtó Egerben – az Eger e című cikksorozatának némi cáfolata – in: Eger és Vidéke 1886. május 25-i szám.

ENGEL TIBOR: Eger város sajtótörténete 1919-ig. Szakdolgozat, könyvtár kieg. szak – levelező tagozat, Eger, 1980. május 15. (bíráló tanár: DR. FÜLÖP GÉZA).

ERLACH SÁNDOR: Az Egri Ügyvédi Kamara története (1875–1925). Bev. ALFÖLDI DÁVID. Eger 1925, 31 p.

Ezen a napon – Heves megye jeles személyiségeinek naptára. Eger, 1997 (szerk.: SZÉCSKÓ KÁROLY)

FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirodalom története 1780–1867-ig. Budapest, 1887. Lauffer.

GERGELY ANDRÁS- VELIKY JÁNOS: A vidéki politikai sajtó helye a kiegyezést követő években in: A magyar sajtó története II/2. p. 45.

GUSZMANNÉ NAGY ÁGNES – MISKOLCZI LÁSZLÓ – PETERCSÁK TIVADAR (szerk.): Az egri hóstyák. Eger, 2007.

Heves megye történeti archontológiája (1681–) 1687–2000. Szerkesztette: BÁN PÉTER Szerzők: BÁN PÉTER, CSEH ZITA, KONDORNÉ LÁTKÓCZKI ERZSÉBET, KOVÁCS MELINDA, KOZMA GYÖRGY, NEMES LAJOS, PAP JÓZSEF, SZABÓ JOLÁN. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 14. Heves Megyei Levéltár, Eger, 2011.

GYÁNI GÁBOR (2006): Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. Médiakutató. tavasz, 57–64.

KISS PÉTER: Hatszáznégyen Eger múltjából 1944-ig / Egri Városszépítő Egyesület, Eger, 2007. ISBN 978-963-06-3772-5

KISS PÉTER: Az 1848/49-es események egri vonatkozású résztvevői. / Érseki Gyűjteményi Központ, Eger, 1998.

KISZLINGDSTEIN SÁNDOR: Magyar hírlapok és folyóiratok 1876–1885.

Magyar Könyvészet 2. kötet 1876–1885. Budapest, 1890

KÓKAY GYÖRGY – BUZINKAY GÉZA – MURÁNYI GÁBOR: A magyar sajtó története Sajtó-könyvtár (é. n.)

LIPTÁK DOROTTYA (2002) Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs-Budapest-Prága. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

NAGY BÉNI: Az Egri Főgimnázium története (1776–1914). Eger, nyomtatott az Érseki Líceumi Könyvnyomdában, 1914.

NAGY JÓZSEF: Eger története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.

Heves megyei sajtóbibliográfia (1838–1970). Heves Megyei Könyvtár füzetek, 26. szám Eger, 1972.

PAP JÓZSEF: Magyarország közigazgatása 1859–1867 között. In: „Emberek és eszmék...” Tanulmánykötet Vadász Sándor 70. születésnapjára (szerkesztette: GEBEI SÁNDOR). Eger, 2001. p. 297–313.

PAP JÓZSEF: Heves és Külső-Szolnok, egy ellenzéki vármegye tisztikara és közigazgatása 1844 és 1867 között. In: Hagyomány és történelem – Ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapjára (szerkesztette: GEBEI SÁNDOR). Eger, 2000.

PAP JÓZSEF: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből – Akadémiai Kiadó/ Líceum Kiadó, 2014. – Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája közleményei 5.

SZABÓ IGNÁC: RAPAICS DÁNIEL 1848–49. honvédezredes életrajza. Eger c. lap 1887. március 1., XXVI. évf. 9. szám. p. 65–69.

SZAJBÉLY MIHÁLY: A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról – in Médiakutató, 2005 tavasz.

SZEGEDINÉ MAGYAR MÁRIA: A Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnázium Könyvtára. Szakdolgozat, EKF, 2005.

VISONTAI KOVÁCH LÁSZLÓ: Az „Eger” történetéhez. Az Eger c. lap 1886. január 5-i, (XXV. évfolyam 1. szám)

VÍZKELETI ZSUZSANNA: Az Eger című hetilap 1864-es évfolyamának bemutatása. (évfolyamdolgozat, Eszterházy Károly Főiskola, Eger sajtótörténete szemináriumára, Eger, 2002)

A kötet szerzői

Csáfor Hajnalka

PhD főiskolai docens – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: hcsafor@ektf.hu

Csorba László

doktorandusz adjunktus – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: csorba.laszlo@ektf.hu

Csugány Julianna

doktorandusz tanársegéd – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: csugany.julianna@ektf.hu

Dávid Lóránt Dénes

Habil habil PhD főiskolai tanár – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: david.lorant@ektf.hu

Dorogi Zoltán

doktorandusz doktorandusz – Debreceni Egyetem, e-mail: zoli.dorogi@gmail.com

Hollóné Kacó Erzsébet

PhD főiskolai tanár – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: hollone@ektf.hu

Kádek István

PhD főiskolai tanár – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: kadek@ektf.hu

Katonáné Erdélyi Edit

PhD egyetemi docens – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: erdelyi.edit@ektf.hu

Kovács Tibor

Habil PhD. főiskolai docens – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: kovacstibor@ektf.hu

Mező Ferenc Habil PhD. egyetemi docens – Eszterházy Károly Főiskola,
e-mail: mezo.ferko@gmail.com

Molnár Csilla

PhD egyetemi docens – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: molnar.csilla@ektf.hu

Novotny Ádám

PhD főiskolai docens – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: novadam@ektf.hu

Pallás Edith

doktorandusz főiskolai docens – Károly Róbert Főiskola, e-mail: pallasedith@gmail.com

Papanek Gábor

MTA Doktora professzor emeritus – Eszterházy Károly Főiskola,
e-mail: gpapanekmex@gmail.com

Papanek Zsuzsanna

külgazdasági diplomata

Szlávik János

MTA Doktora egyetemi tanár – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: szlavik@ektf.hu

Tánczos Tamás

PhD főiskolai docens – Eszterházy Károly Főiskola, e-mail: tanczos.tamas@dktf.hu

